

Μεταφορά και παρομοίωση απο γλωσσολογική και σημειολογική άποψη

1. Εισαγωγικά

Οι άνθρωποι, αλλά και πολλά ζώα, χρησιμοποιούν σημεία, οργανωμένα σε συστήματα, για να επικοινωνήσουν, να σκεφτούν, να φανταστούν, να συνειδητοποιήσουν τον εαυτό τους και τα συναισθήματά τους κλπ., εφόσον ο εξωτερικός και ο εσωτερικός κόσμος τους πρέπει να αντικατασταθούν απο σημεία και συνδυασμούς σημείων, για να πάρουν μέρος σε διαδικασίες σημείωσης, που είναι απαραίτητες στην ατομική και κυρίως την ομαδική ζωή έμβιων όντων.

Κάθε σημειωτικό σύστημα εξυπηρετεί μιά ορισμένη περιοχή σημειωτικών δραστηριοτήτων, αλλά τα συστήματα μπορούν να συνδυάζονται (π.χ. γλωσσικά και κινηματικά σημεία), ενισχυόμενα αμοιβαίως, αλλά και αντικρούοντας κάποτε το ένα το άλλο (έκφραση αντιθέσεων κλπ.).

Η γλώσσα είναι το σημειωτικό σύστημα που μπορεί να αντικαταστήσει τα άλλα, κατα ποικίλους τρόπους και με διάφορα αποτελέσματα (υστερώντας κατα περιπτώσεις σε αποτελεσματικότητα, αμεσότητα, ταχύτητα κλπ.), εκτός των βιολογικών συστημάτων (λειτουργίες σώματος κλπ.), που μπορεί όμως να περιγράψει. Η γλώσσα μπορεί να εκφράσει έτσι το ατομικό, με γενικούς όρους (σύμφωνα με τις σημειωτικές ανάγκες), αλλά και να το περιγράψει λεπτομερώς. Δέν υπάρχουν γλωσσικά σημεία που να αντιστοιχούν σε κάθε ατομικό όν (πρβ. όμως τα κύρια ονόματα), αλλά η γλώσσα μπορεί να δηλώσει τα όντα ατομικά, άν χρειαστεί (με ονομασίες, περιγραφές διακριτικές, εν συντομία κλπ.). Διαθέτει μέσα όπως:

- παρομοιώσεις, μεταφορές κλπ., αντιτύπους, περιγραφές κλπ., που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις σημειωτικής έλλειψης ή άγνοιας των κατάλληλων σημείων (όρων κλπ.), π.χ. *κάτι σαν έλκυθρο, σπίτι φρούριο*, πρβ. και φράσεις όπως *αυτώνω το αυτό, πώς το λέν, το μαραφέτι*, που αναπληρώνουν δηλαδή κενά του σημειωτικού συστήματος·
- ερμηνεύοντα / ερμηνεύματα, για στοιχεία που συνδέονται μεταξύ τους με λογικές, πραγματολογικές, φανταστικές κλπ. σχέσεις.

Οι γενικές κατηγορίες της αντίληψης, όπως ταυτότητα – ετερότητα, ομοιότητα – ανομοιότητα / διαφορά, προσέγγιση – διαφοροποίηση / διαφορετικότητα, αναλογία (ομοιότητα στην ίδια περιοχή) – ομολογία (ομοιότητα σε άλλη περιοχή) / αντιστοιχία, ποικιλία / παραλλαγή (μέσα σε είδος ή σε γένος), συμφωνία – αντίθεση, κανονικότητα – αντικανονικότητα, ευδιάκριτο – δυσδιάκριτο κλπ., χρησιμοποιούνται απο τη σκέψη για την αντιμετώπιση της αφάνταστης πολυπλοκότητας της πραγματικότητας, της σκέψης και της φαντασίας, με «χρήση φαντασιών ή ιδεών που είναι γνωστό οτι είναι λανθασμένες» (Vaihinger 1922, xv) ή με «αφεκτιβικούς ανθρωποκοσμισμούς», π.χ. προβολές – ταυτοποιήσεις (μιμητικές, π.χ. του ηθοποιού ή του θεατή), μιμήσεις, εξομοιωτικές και νοητικές διαδικασίες με αναλογικό, μεταφορικό χαρακτήρα (Morin 1979). Έτσι δηλώνεται στη γλώσσα κάτι που έχει σχέση με κάτι άλλο ή με το εναντίο / αντίθετο ενός άλλου (π.χ. στην κοινή νεοελληνική [KNE] *το μή καλό, το μή αυστη-*

ρό), κάτι παράλληλο, συναφές, αντίστοιχο, συγγενές, παρεμφερές κλπ. ή κάτι άσχετο, άλλο, ανεξάρτητο κλπ., αλλά και σε άλλα οργανωμένα συστήματα, 'γλώσσες' ημεικονικές, συμβολικές κλπ., όπως της ζωγραφικής, της γλυπτικής, της μουσικής, του χορού, της φωτογραφίας κλπ. και σε συνδυασμούς τους (πρβ. γλώσσες του θεάτρου, του κινηματογράφου, της τηλεόρασης, της μόδας κλπ.).

Στα σημειωτικά μέσα που διαθέτει ο άνθρωπος περιλαμβάνονται η μεταφορά (metaphor) και η παρομοίωση (simile).

2. Μεταφορά

2.1 Εισαγωγικά

Η μεταφορά αποτελεί ένα γλωσσικό και σημειωτικό φαινόμενο (πρβ. τη μεταφορά στην τέχνη) καθολικής σημασίας για τον άνθρωπο, όπως φαίνεται απο τα εξής:

- τη θέση της στο γλωσσικό σύστημα και στη χρήση του·
- την παλαιότητα της εμφάνισής της στην παρατήρηση και στη σκέψη του ανθρώπου·
- το εύρος της εμφάνισής της στις γραμματείες διαφόρων λαών·
- το ενδιαφέρον που προκάλεσε και εξακολουθεί να προκαλεί σε διάφορους τομείς της πνευματικής ζωής: ρητορική (πρβ. τα σχήματα λόγου), θεωρία της λογοτεχνίας (πρβ. ποιητική κλπ.), φιλοσοφία (γλώσσα και σκέψη, κριτική της γλώσσας, μηχανισμοί κατανόησης κλπ.), θρησκεία (πρβ. τους στηλίτες μοναχούς ως «ζωντανές μεταφορές θεών»), τέχνη, πολιτισμική ανθρωπολογία (κοσμολογική μυθολογία κλπ.), σημειολογία, γλωσσολογία κλπ.·
- το πλήθος των σχετικών εργασιών και απόψεων: ρήτορες (Αριστοτέλης, Cicero, Quintilianus, C. Ch. du Marsais, P. Fontanier, J.-F. Marmontel κ.ά.), φιλόσοφοι (Αριστοτέλης, Άγιος Αυγουστίνος, J. Locke, G. W. Leibniz, D. Diderot, P. Ricœur κ.ά.), θεωρητικοί της λογοτεχνίας (Αριστοτέλης, Λογγίνος, W. Empson, I. A. Richards, G. Genette, Groupe μ, M. Riffatterre, B. Eikhenbaum, M. H. Abrams κ.ά.), λογοτέχνες (S. T. Coleridge, J. Moréas, A. Breton κ.ά.), γλωσσολόγοι (N. Chomsky, J. J. Katz, J. A. Fodor, D. Bolinger, S. Ullmann, Ch. Perelman, L. Olbrecht-Tyteca κ.ά.), θεωρητικοί της τέχνης (G. E. Lessing, J. J. Winckelmann, R. Arnheim κ.ά.) κλπ.· πρβ. επίσης ποιητικές εκτός ευρωπαϊκού πολιτισμού κλπ. (π.χ. για την αραβική ποίηση Rašīd ad-Dīn Waṭwāt, *Sady volšebstva v tonkostjach poëzii*, 1985, Μόσχα: Nauka· για τη σανσκριτική Sushil Kumar De, *History of Sanskrit Poetics*, 1976, Καλκούτα: Mukhopadhyay κλπ.), και μελέτες με συγκεντρωτικές θεωρήσεις (Biese 1893, Brook-Rose 1958, Konrad 1958, Baym 1961, Black 1962, Meier 1963, Bickerton 1969, Nooij 1976, Lakoff & Johnson 1981, Cooper 1986 κλπ.), αφιερώματα (Ortony 1979, Knights & Cottle 1960, Molino 1979 κλπ.), ρητορικές μελέτες (Richards 1936 κλπ.), θεωρίες της λογοτεχνίας (Wellek & Warren 1963, Arnold & Sinemus 1973 κλπ.), βιβλιογραφίες (Shibles 1971, Havercamp 1983, Noppen, Knop & Jongen 1985), ειδικά λεξικά (R. Greene κ.ά. (επιμ.), *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 4η έκδ., 2012, Princeton: Princeton University Press· R. L. Richard & O. L. Zangwill (επιμ.), *The Oxford Companion to the Mind*, 1987, Οξφόρδη: Oxford University Press κλπ.) κλπ.

Παρόμοια ποικίλοι είναι και οι ορισμοί της μεταφοράς, όπως:

- Bussmann (1990 λ. *Metapher*): «γλωσσικές εικόνες, που στηρίζονται σε μιά σχέση ομοιότητας μεταξύ δύο αντικειμένων ή εννοιών, δηλαδή βάσει όμοιων ή παρόμοιων σημασιακών χαρακτηριστικών λαμβάνει χώρα μιά μεταβίβαση σχέσης (π.χ. *ο ουρανός κλαίει = βρέχει*)»
- Lewandowski (1994 λ. *Metapher*): «Μεταβίβαση σημασιών / γνωστοποιήσεων βάσει ομοιοτήτων της εξωτερικής μορφής, της λειτουργίας και χρήσης, μέσω υπονοούμενης σύγκρισης ή αμοιβαίας επιρροής των παραστάσεων (π.χ. *το άσμα των κυμάτων*)· συνειδητή και σκόπιμη μεταβίβαση βάσει ομοιότητας των αισθήσεων για καλαισθητικούς σκοπούς· αντικατάσταση μιάς έκφρασης με μιά άλλη, με την οποία έχει τουλάχιστον ένα σημασιακό χαρακτηριστικό κοινό»
- Αριστοτέλης (*Ποιητική* XXI 1457b 6–10): «Μεταφορά δέ ἐστὶν ὀνόματος ἀλλοτρίου ἐπιφορά ἢ ἀπὸ τοῦ γένους ἐπὶ εἶδος ἢ ἀπὸ [τοῦ] εἶδους ἐπὶ τὸ γένος ἢ ἀπὸ τοῦ εἶδους ἐπὶ εἶδος ἢ κατὰ τὸ ἀνάλογον. λέγω δὲ ἀπὸ γένους μὲν ἐπὶ εἶδος [...]»
- Paul (1966, 68–69): «Die Metapher ist eines der wichtigsten Mittel zur Schöpfung von Benennungen für Vorstellungskomplexe, für die noch keine adäquaten Bezeichnungen existieren. [...] Die Metapher ist eben etwas, was mit Notwendigkeit aus der menschlichen Natur fließt und sich geltend macht nicht bloß in der Dichtersprache, sondern vor allem auch in der volkstümlichen Umgangssprache, die immer zu Anschaulichkeit und drastischer Charakterisierung neigt.»

Οι θεωρίες που αφορούν τη μεταφορά έχουν καταταχθεί σε κατηγορίες, όπως βάσει (βλ. Niclas 1986):

- παρομοίωσης (βλ. 2.6.2.1 στα 2 και 3): μεταβίβαση ονομάτων βάσει ομοιότητας αντικειμένων, για λόγους οικονομίας, καλλωπισμού, εξωραϊσμού (κλασική ρητορική), μεταφορά = περίτεχνη παρομοίωση (Αριστοτέλης), συντομευμένη παρομοίωση· διαφοροποίηση μεταφοράς – παρομοίωσης βάσει της εικονικότητας (πρβ. εικονική θεωρία της μεταφοράς, βλ. Henle 1958)· κριτικές: η αντιστροφή της δέν λειτουργεί σε μερικές περιπτώσεις, η έννοια της ομοιότητας είναι ασαφής, αν όχι κενή κλπ·
- υποκατάστασης: μεταφορά = καλυμμένη ελλειπτική παρομοίωση (πρβ. και διάκριση μεταξύ *comparison* – *simile*)·
- αλληλεπίδρασης: μεταξύ δύο όρων που η μεταφορά φέρνει σε επαφή (περιοχή λέξεων και γνώσεων)· η μεταφορά δημιουργεί ένα αναπόσπαστο όλο, που δέν μπορεί να διαιρεθεί σε δύο στοιχεία· αλληλεπίδραση αντικειμένων με συσχετιστικές επαγωγές (βλ. Black 1979, που αναγνωρίζει τη δυσκολία να διευκρινιστεί τί εννοούμε όταν λέμε ότι σκεφτόμαστε ένα πράγμα σάν ένα άλλο, δηλαδή τη ‘μεταφορική στροφή’, τον μηχανισμό που μετατρέπει το κυριολεκτικό νόημα σε μεταφορικό)· θεωρία δημιουργικότητας (νοητική αντίληψη της γλώσσας)·
- συνδήλωσης: η μεταφορά είναι συνδηλωτικό φαινόμενο, εξαιτίας του σημειωτικού της μηχανισμού, στο εσωτερικό μιάς δεδομένης γλώσσας, σε μιά δεδομένη στιγμή της εξέλιξης της και όχι εξαιτίας των προθέσεων του εκφραστή της· δέν είναι φαινόμενο συστήματος (εκτός των καταχρήσεων και των αποκρυσταλλωμένων μεταφορών) αλλά διαδικασίας, δηλαδή είναι συγκεκριμένο φαινόμενο· το δεύτερο νόημα γίνεται κατανοητό επειδή στο υπέδαφος είναι παρόν το νόημα της πρώτης

σημειακής συνάρτησης ή μιά όψη της (πρβ. κυριολεκτική σημασία), με άλλα λόγια η συνδηλούμενη σημασία προϋποθέτει την κυριολεκτική (βλ. Eco 1993):

- φιλοσοφικών πλευρών: νοητικό περιεχόμενο της μεταφοράς κλπ. και λογική ανάλυση (πρβ. θεωρίες ελλειπτικής αναλογίας: το Α είναι για το Β όπως το Γ για το Δ, βλ. Eco [1986]: επίσης, θεωρίες ανωμαλίας: η μεταφορά ως ένα είδος σημασιακού λάθους, ως ένα είδος λογικού παραλογισμού), αντίθεση κυριολεκτικού – μεταφορικού, συγκροτητική της επιστημονικής θεωρίας (Boyd 1979), μετάθεση μιάς σκέψης στη θέση άλλης – δημιουργική άρθρωση της πραγματικότητας (Cassirer, στον Niclas [1986], πρβ. Eco [1986], μεταφορά και αλήθεια, μίμηση, ‘βλέποντας ως’): πρβ. και τον Hawkes (1978), που διακρίνει δύο βασικές απόψεις για τη μεταφορά, την κλασική (η μεταφορά είναι ικανή να χωριστεί από τη γλώσσα, αποτελεί ένα τέχνασμα που εισάγεται στη γλώσσα με σκοπό ειδικά προκαθορισμένα αποτελέσματα, που βοηθούν τη γλώσσα να αποκαλύψει την πραγματικότητα ενός κόσμου που υπάρχει αμετάβλητος εκτός αυτής) και τη ρομαντική (η μεταφορά είναι αδιαχώριστη από τη γλώσσα, που είναι ζωτικά μεταφορική, είναι τελικά το προϊόν μιάς αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις λέξεις και στη συνάθροιση υλικού καθημερινής εμπειρίας, προς δημιουργία νέας πραγματικότητας), προεκτάσεις των οποίων είναι η νεοκλασική θεώρηση (επιτρέπει την ύπαρξη ενός ζωντανού μεταφορικού είδους ‘φόντου’ της γλώσσας, πρβ. έρευνα των διαδικασιών μέσω των οποίων η μεταφορά μπορεί να εντυπωθεί στη γλώσσα με την επανάληψη, σάν ωραίο πλάνο) και η ρομαντική ανθρωπολογία: αναγνώριση βαθμού δημιουργίας μιάς όχι νέας πραγματικότητας, με ενίσχυση και επανάληψη μιάς παλαιότερης πραγματικότητας, που προϋποτίθεται από τον ολικό τρόπο της ζωής μας:
- ψυχολογικών πλευρών: διάκριση μεταξύ νοητικών και φαντασιακών ή συναισθηματικών στοιχείων της μεταφοράς, π.χ. διάκριση επεξηγηματικής μεταφοράς (εξηγεί αντικειμενικά, ως πραγματική ομοιότητα) και αφεκτιβικής (χαρακτηρίζει υποκειμενικά, συναισθηματικά, ως ομοιότητα αξίας, φορτίσεων και χρήσεων): η μεταφορά γεννιέται από μιά εσωτερική όραση, που αγκαλιάζει άμεσα ομοιότητες μεταξύ δύο αντικειμένων ή ενεργειών και είναι επιτυχής όταν ενώνει σε μιά μεταφορική έκφραση την πραγματική αναλογία και την αναλογία αξίας (βλ. Adank 1939) ή ρόλου της φαντασίας: ο μηχανισμός της μεταφοράς εμπλέκει περισσότερα στοιχεία από τη σημασιακή σύγκρουση των όρων που αλληλεπιδρούν σε αυτή (πρβ. δομική αναλογία μεταξύ νοητικών και φαντασιακών ή συναισθηματικών στοιχείων της), πρβ. και γλωσσολογία (2.6.1), ρητορική (2.6.2), σημειολογία (2.6.3), υπολογιστικές προσεγγίσεις καθώς και θεωρία παιγνίων (βλ. Way 1991).

2.2 Είδη και μορφές

Οι μορφές που μπορούν να εμφανίσουν οι μεταφορές είναι ποικίλες και η ταξινόμησή τους μπορεί να γίνει με διάφορα κριτήρια, όπως:

- σημασιολογικά (βλ. 2.6.1 στο 4): «*télescope de domaines sémantiques différentiels*», «*intersection analogique entre domaines étrangers connectés*», «*faire interagir dans un énoncé deux champs sémantiques dont l’un forme le foyer et l’autre le cadre de la figure*» (Charaudeau & Maingueneau 2002):

- συντακτικά (βλ. 2.6.1 στο 3): μεταφορές μονολεκτικές (π.χ. *προσανατολίζομαι*), φρασεολογικές (π.χ. *το πόδι του τραπεζιού*), προτασιακές (όπου κάτι δέν ταιριάζει με τα συμφραζόμενα και μόνο αν συνεξεταστούν τα στοιχεία της πρότασης, όπως το υποκείμενο κλπ., έχουμε μεταφορά, π.χ. *ο ουρανός κλαίει*, πρβ. μεταφορά in absentia, π.χ. *δέν μπορώ να γράψω· είναι σπασμένο το πόδι = του τραπεζιού* – in praesentia, όπως με ρήμα, με ουσιαστικό + γενική, με κατατάκτες, π.χ. *ο Α είναι λιοντάρι· το βιτριόλι της ζήλιας· πολεμιστής λιοντάρι*) και κειμενικές (in absentia μόνο ένας όρος – in praesentia πηγή και στόχος, π.χ. —*Τί έκανε όταν το άκουσε; —Αστραπές και βροντές / —Τι έκανε; —Αστραψε και βρόντησε*, πρβ. και κυριολεκτικές προτάσεις που ενεργούν μεταφορικά σε κάποιο κείμενο, π.χ. *έπεσε το δέντρο που ξέραμε*, σε συζήτηση για κάποιο γνωστό πρόσωπο)·
- μέρη του λόγου: βλ. 2.6.1 στο 1·
- λειτουργίες της γλώσσας (βλ. 2.6.1 στο 6): «*étendent le mécanisme à l'ensemble de la communication*», «*emploi flou de mots*» (Charaudeau & Maingueneau 2002)·
- κείμενο: εξακολουθητικές (συνεχείς μεταφορές με την ίδια 'σημασία', π.χ. *στάθηκε λιοντάρι, τίγρη, Αχιλλέας, ημίθεος*, επίσης *Η λησμονημένη είναι ο στρατιώτης που σταυρώθηκε | η λησμονημένη είναι το ρολόγι που σταμάτησε | [...] | η λησμονημένη είναι ο πυρετός που έπεσε* [Μ. Σαχτούρης, *Η λησμονημένη*, στ. 83–84, 93] κλπ.)· πρβ. και συγκεκριμενικότητα – διακειμενικότητα μεταφορών: οι μεταφορές λειτουργούν σε ένα μόνο δεδομένο πολιτισμικό και διακειμενικό σύμπαν, η αρχή όμως της συγκεκριμένης αλληλεπίδρασης μας επιτρέπει νέες όψεις (U. Eco), όπως σε αινίγματα (π.χ. *λαϊκό έχω ένα βαρελάκι πῶχει δυό λογιών κρασάκι = το αβγό, και λογοτεχνικό Στον πατέρα μου καβάλα | τη μητέρα μου φορώ | κι ήπια για να ξεδιψάσω | με το Χάρο μου νερό* [Κ. Παλαμάς, *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου, Λόγος ΙΑ', Το παραμύθι του αδάκρυτου*], σε ολοκληρωμένο κείμενο ως μεταφορά (π.χ. αλληγορία) κλπ.)·
- γραμματεία: ποίηση κλασική (αναλογική, παραπεμπτική σκέψη), ρομαντική (σύνθετη σκέψη, φαντασία και αισθαντικότητα, προσωπικός λυρισμός, έξαρση του εγώ, κοινωνία με τη φύση και την ανθρωπότητα, απελευθέρωση της τέχνης), συμβολική (αίσθημα μυστηρίου, υποβλητικότητα, ρευστότητα, υποσυνείδητο, όνειρο κλπ.), σουρεαλιστική (απελευθέρωση δυνάμεων του υποσυνειδήτου, η 'μεγάλη ψυχή' που αποτελεί τις ατομικές συνειδήσεις μας και την αληθινή πραγματικότητα, όνειρο, ασυνείδητο, αρχέτυπα, εμπειρίες της παιδικής ηλικίας μέσω 'εκρήξεων' κλπ.), μοντερνιστική (συνδυασμοί και συμφυρμοί σημαινόντων), μυστική (συσσώρευση, υπερβολή, οξύμωρο, αντιθετικοί παραλληλισμοί, αντίθετο, ταυτολογία, παράδοξο, ένωση ως λύτρωση, νέες ψυχικές περιοχές για γλωσσική μορφοποίηση, αποστροφή απο τον κόσμο των αισθήσεων και βύθιση στο προσωπικό είναι, υπερνίκηση του χωρισμού άλλους θεότητας και καθαρής ψυχής και πλήρης ένωση με το θείο κλπ.) κλπ. Οι μεταφορές χαρακτηρίζουν πολλά είδη λόγου, π.χ. την ποίηση (άν και μπορούν να υπάρξουν ποιήματα χωρίς τη χρήση της, «φτάνει το ποίημα να ζει με εσωτερική εικόνα, με το ηχητικό εκμαγείο της μορφής [...] δέν υπάρχει ακόμη καμιά λέξη, αλλά το ποίημα ήδη ηχεί»· Mandel'shtam [1921] 1975, 531), με την υπαινικτική της λεπτότητα (π.χ. στην ερωτική ποίηση) και συνθετικότητα (πρβ. συνεχείς μεταφορές, όπου κάθε ακόλουθη λέξη είναι μεταφορά της προηγούμενης, π.χ. *Месяц зеркальный плывет по лазурной пустыне* (1863) του ποιητή Α. Fet)·

- λεξιλόγιο (βλ. και στο 2.6.1 το 2): αναγκαστικές μεταφορές (κενά του λεξιλογίου, που καλύπτονται με μεταφορές κατ' αναλογία, π.χ. *πόδι τραπεζιού*), προαιρετικές (π.χ. *ράχη καρέκλας* αλλά και *ερείσινωτο*, το οποίο είναι λόγιο και σπάνιο, πρβ. αντίθεση κοινών και επιστημονικών όρων, π.χ. *ντομάτα – σολανόν το λυκοπερσικόν*), επινοητικές (π.χ. *διαβόλου κάλτσα = τετραπέρατος*, πρβ. προσωπικές μεταφορές στην ποίηση και γενικά στη λογοτεχνία), νεκρές (π.χ. *τετραπέρατος*), αναλυτικές (π.χ. *δέν είναι μύτη αυτό που έχει αλλά ράμφος*), αιγιματικές (π.χ. σε αινίγματα, όπως *το σχοινί πίνει και το μοσχάρι φουσκώνει = το πεπόνι, σε λογοπαίγνια, καλαμπούρια, κρυπτογραφία κλπ.), μεταφραστικά δάνεια (π.χ. ουρανοξύστης < αγγλ. skyscraper), κύρια ονόματα (ψευδώνυμα, π.χ. Φαίδων = Γ. Ξερόπουλος, Μπόέμ = Δ. Χατζόπουλος κλπ.) και παρατσούκλια (π.χ. Αρκούδας, Κατανάγκης κλπ.)·*
- ύφος (βλ. και 2.3, 2.7.7, 2.7.9): υφολογικές διαβαθμίσεις (πρβ. ευφολογήματα, λαϊκή αργκό, που είναι μεγάλη δημιουργός μεταφορών, ειρωνεία). Η μεταφορά (ακόμη και η τετριμμένη) διαθέτει αισθητική πλευρά, που καθιστά (βλ. Eco 1993) πολυερμηνεύσιμο το κείμενο (τον λόγο), πρβ. αμφισημία και αυτοαντανακλαστικότητα (Jakobson 1960). Μιά μεταφορά μπορεί να είναι πιό ποιητική, πιό ωραία, πιό δημιουργική απο μία άλλη (πράγμα που πρέπει να ερευνηθεί, «η ευχαρίστηση και η δύναμη μιάς μεταφοράς θα μπορούσε να συσχετιστεί με έναν αριθμό υπαινικτικών δεσμών [...] αυτοί οι δεσμοί ή χαρακτηριστικά και η συσσωρευτική τους πυκνότητα αποτελούν αντικειμενικά χαρακτηριστικά της μεταφοράς και των καταστατικών συμφραζομένων της»· Swanson 1978, 164). Η εκούσια διαφοροποίηση της ποιητικής γλώσσας απο την καθημερινή μπορεί, κοντά σε άλλα μέσα όπως η σύνταξη, το αρχαϊκό λεξιλόγιο κλπ., να βασιστεί στην καθιέρωση ενός νέου συστήματος μεταφορών, π.χ. με νοητικές συσχετίσεις μεταξύ ουσιαστικά διαφορετικών φαινομένων, εγκαταλείποντας τις ποιητικές κοινοτυπίες.

Κοινές πηγές μεταφορών προσφέρει το κοινό πολιτισμικό σύστημα, όπως στις χώρες και γραμματείες του δυτικού πολιτισμού η αρχαία ελληνική και η λατινική γραμματεία, η Βίβλος κλπ. Διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα μπορούν να διαφέρουν και στις μεταφορές (πρβ. δυσκολίες κατανόησης ή αποδοχής τους).

Παρόμοιες και παραπλήσιες μεταφορές εμφανίζονται σε διαφορετικές κοινωνίες και πολιτισμούς, τόπους και εποχές, πράγμα που εξηγείται απο τις κοινές ανθρώπινες εμπειρίες. Η σύμπτωση αυτή είναι εντυπωσιακότερη όταν πρόκειται για λογοτεχνικές μεταφορές, πράγμα που δείχνει οτι και η πιό τολμηρή ποιητική φαντασία, η πιό προσωπική γλώσσα είναι μέσα στις δυνατότητες του μέσου ανθρώπου, αν όχι στη σύλληψη, τουλάχιστο στην αντίληψη, π.χ. *ούτω εις το χάος αμέτρητον | των ουρανίων ερήμων* (Α. Κάλβος, *Ωδή δεκάτη, Ο Ωκεανός*, στ. 6–7) – *Et dans le sable d'or des vagues nébuleuses* (Ch. Réguy, *Ève, Le paradis Terrestre*).

Το αντίθετο φαινόμενο είναι επίσης κοινό: διαφορετικό περιβάλλον ζωής οδηγεί σε διαφορετικές μεταφορές και παρομοιώσεις, όπως φαίνεται ιδίως στις τυποποιημένες μορφές τους.

Εξετάζοντας λοιπόν τις μεταφορές απο άποψη λογική, πολιτισμικών και εθνικών συνειρμών, βιοτικών αναγκών κλπ., μπορούμε να διακρίνουμε (βλ. Gak 1988) καθολικές και ειδικές μεταφορές, καθορίζοντας σε αυτές τύπους (γενικές σφαίρες εξωγλωσσικής πραγματικότητας: άνθρωποι → ζώο, ζώο → άνθρωποι, ζώο → φυτό κλπ.) και

υποτύπους (π.χ. απο ρήματα κινήσεως, απο όρους συγγένειας κλπ.), μορφές (π.χ. *σκοτάδι πι³σσα*), γλώσσα – λόγο (τυποποιημένες – ατυποποίητες, προσωπικές κλπ.). Οι ‘πυρηνικές’ μεταφορές αναπτύσσονται απο μιά αρχική εικόνα, π.χ. απο τη δυνατότητα να σκεφτούμε τη *συζήτηση* σάν *πόλεμο* (πρβ. *λογομαχία*).

2.3 Λειτουργία

Η χρήση των μεταφορών θέτει διάφορα ερωτήματα, όπως ποιά είναι η σχέση τους με τις πράξεις λόγου (*speech acts*, βλ. 2.6.1 στο 5), αν αποτελούν οικονομική διατύπωση (διότι η κυριολεξία θα απαιτούσε περισσότερη ‘εργασία’ του ομιλητή), αν προκαλούν ευχαρίστηση με τη λύση ενός αινίγματος κλπ. Απο την άλλη μεριά θα έλεγε κανείς οτι η γλώσσα θα έπρεπε να την εξαλείψει το ταχύτερο για να καταλήξει στην κυριολεκτική σημασία, που είναι η βασική της λειτουργία.

Οι λειτουργίες της μεταφοράς είναι ποικίλες: π.χ. στον λόγο (βλ. Charaudeau & Maingueneau 2002) εμφανίζεται η αισθητική (στολισμός, συγκεκριμενοποίηση εντυπώσεως, παραστατικότητα), νοητική (ευριστική, νοητική δύναμη), πειστική λειτουργία (πρβ. τις χρήσεις της στην επιστημονική γλώσσα, στην πολιτική, στη μάθηση, στη λήψη αποφάσεων κλπ.), καθώς φαίνεται και απο τις περιπτώσεις, που συνέλεξαν κατα καιρούς οι μελετητές της, όπως:

- Αριστοτέλης (*Ρητορική* III 9 1410b 13–20): «ή δὲ μεταφορὰ ποιεῖ τοῦτο μάλιστα· ὅταν γὰρ εἴπῃ τὸ γῆρας καλάμη, ἐποίησεν μάθησιν καὶ γνῶσιν διὰ τοῦ γένους· ἄμφω γὰρ ἀπηνθηκότα. ποιουσὶν μὲν οὖν καὶ αἱ τῶν ποιητῶν εἰκόνες τὸ αὐτό· [...] ἔστι γὰρ ἡ εἰκὼν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, μεταφορὰ διαφέρουσα προθέσει· διὸ ἦττον ἡδύ, ὅτι μακροτέρως· καὶ οὐ λέγει ὡς τοῦτο ἐκείνο· οὐκοῦν οὐδὲ ζητεῖ τοῦτο ἢ ψυχή.»
- Cicero (*De Oratore*, βλ. Wilkins 1963): Ἐκφραση ολόκληρης πράξης ἢ πρόθεσης με συντομία, ἀποτέλεσμα ἀνάγκης λόγω ἐλλείψεων λεξιλογίου καὶ ἐπειτα καὶ λόγω θελήτρου κλπ.
- Thöming (1973): Οικονομική χρήση της γλώσσας (αστερισμός σκέψεων· το ευρύτερο πλαίσιο, η ιστορία, οι εμπειρίες διευκρινίζουν την εικόνα), κλήση προς λύση μιάς φαινομενικά αινιγματικής έκφρασης, κατάχρηση (βλ. 2.6.2), ευφημισμός (π.χ. *στρατόπεδο συγκεντρώσεως*), εικονικότητα ποιητικών κειμένων (πρβ. αλληγορία, βλ. 2.6.2.1 στο 3, σύμβολο, βλ. 2.6.2.1 στο 4, πρότυπο, βλ. 2.6.2.1 στο 5), λεκτικοί τρόποι (βλ. 2.6.2.1, 2.6.2.2). «Η μεταφορὰ αντικατοπτρίζει τὴ σύλληψη τοῦ κόσμου στὴ διαλεκτικὴ ἐμφάνιση υποκειμενικῶν καὶ αντικειμενικῶν μερῶν, καθὼς παρουσιάζει ἕνα μέρος τοῦ κόσμου ὄχι ἀναλυμένο ἀντικειμενικά ἀλλὰ με μιά εἰκάσιμη υποκειμενικὴ ἐρμηνεία.» (Thöming 1973, 198)
- Cooper (1986): διέγερση εικόνων, παρακίνηση συγκρίσεων, πρόσδοση αξιωματικότητας ἐκφρασης σε θεωρίες, πρόκληση ἀτμόσφαιρας κλπ., ἀλλὰ ἡ γενικὴ καὶ συνδυαστικὴ τους λειτουργία εἶναι ἡ καλλιέργεια οικειότητας μεταξύ ἀνθρώπων που εἶναι σε θέση νὰ ἐρμηνεύσουν μεταφορὲς ἢ κάποια συγκεκριμένη μεταφορὰ.
- Richards (βλ. Partridge 1973 λ. *Metaphor*): ἐστίαση σε μιά σημασία πολλῶν διαφορετικῶν σημασιῶν: «Ἡ γλώσσα, ὅταν χρησιμοποιεῖται καλά, ἀποτελεῖ μιά ολοκλήρωση (*completion*) καὶ ἐκτελεῖ ὅ,τι οἱ δαισθήσεις τῶν αἰσθήσεων δὲν μποροῦν νὰ

κάνουν μόνες τους. Οι λέξεις είναι τα σημεία της συνάντησης, όπου συναντιούνται περιοχές της εμπειρίας που δέν μπορούν να συνδυαστούν ποτέ στην αίσθηση ή διαίσθηση. Χρησιμοποιούν την ευκαιρία και τα μέσα εκείνης της ανάπτυξης που είναι η ατελείωτη προσπάθεια του νου να βάλει τάξη στον εαυτό του [...] οι λέξεις δέν είναι ένα μέσο για την αντιγραφή της ζωής, αλλά για την επαναφορά της ίδιας της ζωής σε τάξη.» (Richards στον Partridge 1973, 187–188) Η μεταφορά πλαταίνει τη γλώσσα και την πραγματικότητα.

- Petrie (1979): Οι μεταφορικές χρήσεις βοηθούν στην κατανόηση νέων εννοιών με επιτυχείς προσεγγίσεις απο το πιά οικείο.
- Kittay (1987): Θεωρία προοπτικής (perspectivity), κατανόηση μιάς περιοχής απο τη θέση μιάς άλλης, πράγμα που δηλώνει τη νοητική δύναμη των μεταφορών στην αντιπροσώπευση του κόσμου και όχι τον ρητορικό τους ρόλο (νέα νοηματικοποίηση και όχι νέα πληροφόρηση, π.χ. η πρόταση *η χώρα ήταν μιά κυψέλη* φέρνει στον νου το μέλι, τη βασίλισσα, τις εργάτριες, τους κηφήνες κλπ.).
- Boyd (1979): Η μεταφορά, ως μέρος μιάς γενικότερης θεωρίας της αναφοράς, επιτρέπει την άρθρωση νέων ιδεών, τη μετάδοση νέων επιστημονικών συλλήψεων (ακόμη και την ανακάλυψη).
- Kuhn (1979): Οι ερμηνευτικές και ευρετικές μεταφορές εγκαθιστούν διασυνδέσεις μεταξύ επιστημών και του κόσμου (πρβ. και εκπαίδευση).
- Sticht (1979): Οι μεταφορές αποτελούν δείκτες κατανόησης, πλαίσια αναφοράς για τη συνοχή του κειμένου, όργανο δημιουργικής λύσης προβλημάτων.
- Telija (1978): Η μεταφορά είναι χρήσιμη για πραγματολογικούς σκοπούς, δηλαδή δέν περιγράφει αλλά εκφράζει μέσω της αρχικής εικόνας τη συναισθηματική σχέση του ομιλητή με το περιεχόμενο δεδομένου γλωσσικού σημείου, προσδιορίζοντας την εκφραστικότητα με τον συνδυασμό τριών τουλάχιστο τροπικοτήτων: της εκτιμητικής, της συναισθηματικής και της υφολογικής. Η εκφραστική-εκτιμητική μεταφορά, παρά την 'καθημερινότητά' της, διεισδύει στο λεξιλόγιο της μη αντικειμενικής πραγματικότητας, ιδίως στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αλλά και των αντικειμένων και των αφηρημένων εννοιών. Εκτός απο την εκφραστική-εκτιμητική, άλλες λειτουργίες της μεταφοράς είναι η γλωσσικά δημιουργική ισχύς της (πρβ. ύφος), ο αξιολογικός της προσανατολισμός, η ανθρωπομετρική της λειτουργία (ρόλος του προσωπικού θησαυρού του ομιλητή στην επιλογή και οργάνωση των παραστατικών και συναισθηματικών του συσχετίσεων) κλπ.
- Booth (1979, 70): Μεταφορές ως «όπλα στο δικαστήριο, ως διαφημίσεις του εαυτού μας, ως στέκια μικροπωλητών, ως δυνητικές βόμβες ικανές να τινάξουν στον αέρα μιά ολόκληρη κουλτούρα σε μιά νύχτα, ως ερωτικά γράμματα σε αναγνώστες, ως οράματα του πώς, δημιουργώντας μεταφορές, απελευθερώνουμε τη ζωή μας» (πρβ. τη δυσκολία διάκρισης και κριτικής μεταξύ μεταφορών).
- Blumenberg (1960): «Η έννοια ζωντανεύει με το δρόσιμα που της παρέχει το λουτρό μέσα σε νέες μεταφορές.»
- БЭСЯ (1998): Οι λειτουργίες της μεταφοράς είναι η ονομαστική (πρβ. την ανάγκη διάκρισης ομωνύμων, ιδίως άν το ένα απο αυτά έχει αρνητική φόρτιση), η νοητική (πρβ. μορφοποιητικά συστήματα), η εικονική, η προσδιοριστική, η αξιολογική (πρβ. επίπεδα της γλώσσας), η συναισθηματική, η ευριστική (πρβ. πολυσημία, ανθρω-

πομορφία – ζωομορφία, π.χ. σε παρατσούκλια)· η μεταφορά, που η αλήθεια της δέν αποδεικνύεται πάντα λογικά, που είναι στατική και ασυμμετρική (δέν επιτρέπει αντιστροφή των μελών της), δηλώνει πραγματική κρίση, σταθερό χαρακτηριστικό και χαρακτηρισμό του αντικειμένου, χωρίς δυνατότητα συντακτικής επέκτασης, με μέσο τον βαθμό ομοιότητας και επιδρά στον δέκτη με εκφραστική λειτουργία και υποβολή εννοιακής θεώρησης.

- Lakoff & Johnson (1981): Η μεταφορά είναι ένας γνωστικός μηχανισμός (αναγνώριση, παραγωγή κλπ. νέων σχημάτων βάσει παλαιότερων εσωτερικευμένων δομών).
- Goodman (1978, 178–179, σχολιάζοντας απόψεις του D. Davidson): «Η μεταφορά συνεπάγεται την απόσυρση ενός όρου ή μάλλον ενός σχήματος όρων από μιά αρχική κυριολεκτική εφαρμογή και την εφαρμογή της με ένα νέο τρόπο, έτσι ώστε να επιτευχθεί μιά νέα ταξινόμηση είτε της ίδιας είτε μιάς διαφορετικής περιοχής [...] βάζοντας παλιές λέξεις σε νέες δουλειές έχουμε τεράστια οικονομία στο λεξιλόγιο και επωφελούμαστε από τις καθιερωμένες συνήθειες στη διαδικασία της υπέρβασης τους.»

Κοντά στις παραπάνω (και άλλες παρόμοιες λειτουργίες, π.χ. την υφολογική, ως ‘στολισμό’ ενός λογοτεχνικού έργου), πρέπει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στην ονοματοθετική (ονομαστική) λειτουργία της μεταφοράς (κάλυψη κενών του λεξιλογίου):

- αντικειμενικών – υποκειμενικών (βλ. και 2.7.1): η πρώτη περίπτωση αφορά τυποποιημένες μεταφορές, π.χ. *το πόδι της καρέκλας* (πρβ. τα *kenning* στην παλαιά αγγλοσαξονική και ισλανδική ποίηση, τα *heiti* στην παλαιά γερμανική ποίηση, τα *dífa* στην πρώιμη κελτική ποίηση, την περσική μυστική ποίηση, τη συμβολική ποίηση κλπ., όπως και τις νεκρές ή απολιθωμένες μεταφορές, π.χ. *τρικούβερτη διασκέδαση*, όπου το *τρικούβερτη* διατήρησε μόνο τη φόρτιση)· η δεύτερη περίπτωση αφορά προσωπικές, ιδιολεκτικές μεταφορές (π.χ. πρωτότυπες, απροσδόκητες, τολμηρές μεταφορές της προσωπικής ποίησης, σε αντίθεση με τα δημοτικά τραγούδια, βλ. 2.2), πρβ. κατασταλαγμένη – αυθεντική γλώσσα (Merleau-Ponty, βλ. Cooper 1986)·
- αναγκαστικών – προαιρετικών (βλ. και 2.2): τα πρώτα για περιεχόμενα που δέν εκφράζονται αλλιώς ή είναι αδύνατο να εκφραστούν (πρβ. όμως και την εκφραστική συχνά επιτυχία της λογοτεχνίας)· τα δεύτερα για περιεχόμενα που εκφράζονται και αλλιώς.

Τέλος οι μεταφορές μπορούν να λειτουργήσουν ως συσχετιστές και προσδιοριστές (βλ. Σετάτος 1992).

2.4 Γένεση

Η προέλευση των μεταφορών (βλ. και 2.6.3) και οι αιτίες που τις γεννούν αποτελούν ένα βασικό ερώτημα της έρευνας. Κατά τον Richards (βλ. Partridge 1973, 185), «η παραδοσιακή θεωρία παρατήρησε μόνο μερικές από τις μορφές της μεταφοράς και περιόρισε την εφαρμογή του όρου ‘μεταφορά’ μόνο σε λίγες από αυτές. Με αυτό τον τρόπο έκανε τη μεταφορά να φαίνεται ένα γλωσσικό ζήτημα, μιά μετακίνηση και μετατόπιση λέξεων, ενώ βασικά αποτελεί δανεισμό και επαφές σκέψεων, μιά συναλλαγή

μεταξύ συμφραζομένων. Η σκέψη είναι μεταφορική και προχωρεί με σύγκριση, απο όπου προέρχονται και οι μεταφορές της γλώσσας». Κατα τον Weinrich (1967), οι μεταφορές της γλώσσας εγκαθιστούν καταρχήν αναλογίες, που δέν τις διαβάζουμε απο τη φύση αλλα στη φύση, ως δικά μας σχεδιάσματα και υποθέσεις. Ο Suhamy (1981, 42) δέχεται οτι η μεταφορική γλώσσα καθιερώνει μιά καθολική ανταλλαγή, χάρη στην οποία τα αντικείμενα ανταλλάσσουν τις λειτουργίες τους και τα χαρακτηριστικά τους (π.χ. *υπάρχουν ποτάμια που λάμπουν με χίλια διαμάντια και διαμάντια που ρέουν σάν ποτάμια*). Με τη μεταφορά βλέπουμε τον κόσμο υπο το φώς μιάς ορισμένης περιγραφής απο μιά ορισμένη προοπτική (Black 1979). Η μεταφορά, ομοιότητας ή αναλογίας, αποτελεί χαρτογράφηση μιάς νοηματικής περιοχής σε μιά άλλη. Κατα τους Gardner & Winner (1979), η έρευνα σχετικά με την ανάπτυξη των μεταφορικών κατασκευών υποβάλλει μιά σαφή διάκριση μεταξύ εκείνων των μεταφορών που βασίζονται σε αντιληπτικές και λειτουργικές όψεις και εκείνων που βασίζονται σε ψυχολογικές ιδιότητες.

Οι λόγοι δημιουργίας των μεταφορών, κατα τον Coseriu (1991), είναι οι εξής: για στοιχεία που έχασαν την εκφραστικότητά τους (π.χ. λατ. *apes* ‘μέλισσα’ → γαλλ. *mouche à miel*), λόγω γλωσσικού ταμπού (πρβ. αντίφραση: *ο ευλογημένος*, αντονομασία: *ο διάβολος*, δάνεια: ισπ. *izquierdo* ‘αριστερός’, δάνειο απο τη βασκική, *άρκτος* / λατ. *ursus* κλπ., αλλα ρωσ. *медведь* ‘αρκούδα’ ← ‘που τρώει μέλι’) και λεξιλογικής απαγόρευσης (π.χ. *έφυγε* αντί *πέθανε*, *η κακιά αρρώστια* αντί *ο καρκίνος*), λόγω αρνητικής εξέλιξης της σημασίας (π.χ. γαλλ. *embrasser* ‘φιλώ’ αντί *baiser*), απο παικτική χρήση της γλώσσας (π.χ. λατ. *testa* αντί *caput* ‘κεφάλι’) και γενικά λόγω της ‘ποιητικής’, δημιουργικής, λειτουργίας της γλώσσας («*estableciendo analogías inéditas, en la intuición como en la expresión, analogías que contienen y manifiestan su modo peculiar de tomar contacto con la realidad*» [Coseriu 1991, 100]).

Οι μεταφορές πηγάζουν απο τις εκφραστικές ανάγκες των ομιλητών, π.χ. όταν χρειάζεται να ονομάσουν κάτι που δέν διαθέτει γλωσσικό σημείο για την έκφρασή του (ονοματοθετική μεταφορά), όταν θέλουν να δηλώσουν μιά σύνθετη κατάσταση (πρβ. ανάκληση ερμηνευμάτων, στοιχείων και καταστάσεων σχετικών με το θέμα), μιά νέα εμπειρία, κάτι αφηρημένο με κάτι συγκεκριμένο (π.χ. έκφραση χρόνου, αφηρημένων εννοιών), μιά ακαθόριστη αίσθηση ή συναίσθημα, μιά φαντασία κλπ. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν επίσης μεταφορές εκεί όπου υπάρχουν γλωσσικά σημεία για την έκφραση περιεχομένων (μή ονοματοθετική μεταφορά), όταν ο ομιλητής επιδιώκει την εναργέστερη, εντυπωσιακότερη, υποβλητικότερη κλπ. έκφραση (πρβ. και διαφοροποιήσεις κατα τα επίπεδα της γλώσσας, π.χ. *ράχη της καρέκλας* – *ερεϊσίνωτο*, *στον γάμο του Καραγκιόζη* – *του κάκου / μάταια*, καθώς επίσης τα συνώνυμα και τις φορτίσεις τους με αυτές τις μεταφορικές αλλαξωνυμίες), τις ιδιαίτερες αξίες, φορτίσεις και αποχρώσεις μιάς έννοιας ή τις περιπτώσεις όπου ο ομιλητής αγνοεί ή δέν θυμάται την κατάλληλη λέξη (πρβ. αντιτύπους όπως *το αυτό*, *το πράγμα*, *το κολοκύθι*, *αυτώνω* κλπ.) ή κάνει οικονομία στη γλώσσα (αλλιώς θα έπρεπε να δημιουργήσει ένα νέο λεξικό στοιχείο). Αποτελούν δηλαδή νοητικά εργαλεία επικοινωνίας και σκέψης. Με τη μεταφορά μπορεί να επιτευχθεί ακόμη και μιά αντικειμενικότερη (λιγότερο αυθαίρετη) έκφραση, π.χ. *νερό* – *υγρό στοιχείο* – H_2O , *τρένο* – *συρμός* – *σιδηρόδρομος* / *αμαξοστοιχία*. Μιά κατάχρηση όπως *η ράχη της καρέκλας* χρησιμεύει στο να μεταβάλει μιά σημειακή συνάρτηση (έκφραση και περιεχόμενο) σε έκφραση, για να κατονομαστεί ένα

άλλο περιεχόμενο, για το οποίο η γλώσσα δέν προβλέπει αντίστοιχη έκφραση (U. Eco). Μεταφορές καθιερώνονται απο αναλογία ή φυσική ομοιότητα ως κυριολεξία (π.χ. στα αρχαία ελληνικά *σπόνδυλος* ‘βαρίδι ρόκας’, βλ. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν* 10.125).

Η γενετική θεώρηση της μεταφοράς είναι δύσκολη. Κατα τον U. Eco, ο μηχανισμός της επινόησής της (όσο πιό πρωτότυπη είναι η πορεία γένεσής της τόσο παραβιάζει κάθε προηγούμενη ρητορική συνήθεια) παραμένει σε μεγάλο βαθμό άγνωστος (άν και θα μπορούσε να ερευνηθεί σε εργαστήριο) και συχνά κάποιος ομιλητής παράγει μεταφορές κατα τύχη, μέσα απο ανεξέλεγκτους συνειρμούς ιδεών ή κατα λάθος (η μεταφορά δέν είναι αναγκαστικά αποτέλεσμα πρόθεσης), π.χ. *ο ουρανός πλέει* αντί *κλαίει* (επίδραση υποσυνείδητων σκέψεων, πρβ. και σουρεαλιστική ποίηση)· *το βάθος του τραπεζιού ήταν εντυπωσιακό* αντί *το βάρος...*· σε γραπτό κείμενο: *ένα φίλο / φύλο χαρτιού* αντί *φύλλο χαρτιού* (δημιουργία των μεταφορών *φίλος του χαρτιού, τα φύλα των χαρτιών*)· (σε εφημερίδα) *το δελτίο καιρού (για το Σαββατοκύριακο)* και αμέσως παρακάτω *αποτυχία (στις διαπραγματεύσεις)*, που μπορεί να θεωρηθεί οτι αναφέρεται στον καιρό απο κάποιους αναγνώστες. Όταν ο ερμηνευτής μπαίνει στη θέση του επινοητή της μεταφοράς και με βάση τον ‘βαθμό μηδέν’ της γλώσσας (η μεταφορά αποτελεί απόκλιση, παραβίαση λογικών κατηγοριών κλπ., που μερικοί αμφισβητούν, ενώ άλλοι δέχονται οτι ο αποδέκτης πρέπει να αναγνωρίζει το παράλογο που περιλαμβάνει), η ανάλυση του μηχανισμού της ερμηνείας της είναι πιό εύκολη. Η ερμηνεία της μεταφοράς (πρβ. την απαγωγή [abduction] του Ch. Peirce) ανακαλύπτει το πλαίσιο αναφοράς που επιτρέπει τη διάγνωσή της, χωρίς να αξιώνει τον εντοπισμό καθολικού νόμου (νόμοι για κείμενα – νόμοι για κόσμους στις επιστημονικές ανακοινώσεις, πρβ. οτι κατα τον T. S. Kuhn [βλ. Eco 1993], η μεταφορά συγγενεύει με πρόταση νέου επιστημονικού ‘παραδείγματος’, ενώ για άλλους ερευνητές η ερμηνεία των μεταφορών δέν ανακαλύπτει αλλα κατασκευάζει την ομοιότητα, βάσει στοιχείων και διαδικασιών). Σημασία και πραγματολογία προσφέρουν στοιχεία για την ερμηνεία των μεταφορών, πρβ. γεγονότα κλπ. του κόσμου → αισθήσεις → γλώσσα, και η γνώση του πολιτισμού (εμπειρίες, βιώματα, γνώσεις άλλων εποχών και πολιτισμών) και οι αναλογικοί συλλογισμοί (πρβ. μεταφορές σε επιστημονικές εργασίες, σε θεολογικό λόγο κλπ.).

Κατα την ονομαστική μεταφορά, η φαντασία δημιουργεί ερμηνεύοντα (βλ. 2.3), δηλαδή κάτι που δέν έχει ονομασία αλλα συλλαμβάνεται απο τον νού ως οντότητα, αντικείμενο ή όν, κατάσταση ή ενέργεια, που θα μπορούσε να ονομαστεί, επειδή φέρνει στον νού ή τη φαντασία κάτι ανάλογο απο τις εμπειρίες του ομιλητή, με τη μεταφορά περνάει απο τα εξής στάδια: το πρώτο στάδιο είναι εξωγλωσσικό, με σημείο του στον νού το αντικείμενο χωρίς όνομα, το οποίο κατόπιν ανακαλεί ερμηνεύμα ή ερμηνεύματα στη σκέψη, ένα απο τα οποία χρησιμοποιείται για να περιγράψει το όν χωρίς όνομα· για να το δηλώσει ο ομιλητής χρησιμοποιεί το όνομα του ερμηνεύματος, δηλαδή σημείο του αντικειμένου αναφοράς είναι το αντιληπτικό αποτέλεσμα στο μυαλό (πρβ. *παθήματα τής ψυχής*, Αριστοτέλης) και γλωσσικό σημείο του αποτελέσματος αυτού είναι το σημείο του ερμηνεύματος που ανακαλείται απο το αποτέλεσμα της όλης διαδικασίας, π.χ. άν είναι ανάγκη να δηλωθούν τα κάτω στηρίγματα του τραπεζιού, το μέρος αυτό ως αντικείμενο αναφοράς ανακαλεί τα ‘*κάτω άκρα*’ (λόγιο) = τα *πόδια* του ανθρώπου ή ζώων, τα οποία ως εικονικά σημεία οδηγούν στο συμβολικό σημείο /πό-

δια/. Το πρόβλημα είναι αν αποτελεί σημείο ή αντικείμενο αναφοράς: φαίνεται ότι είναι αντικείμενο αναφοράς και σημείο (δηλώνει το είδος του γένους). Ο ομιλητής βλέπει ένα όν (αισθήσεις), ένα αντικείμενο αναφοράς, που συνήθως δέν διακρίνεται γλωσσικά, και αυτό του θυμίζει ένα άλλο αντικείμενο αναφοράς, που διαθέτει ονομασία και μέσω αυτού το ονομάζει. 'Βλέπει' επίσης ένα σημείο, παρόλο που είναι ένα αντικείμενο αναφοράς (πρβ. *κορυφές* → *κεφαλές* δέντρων ζωγραφισμένων). Η μεταφορά δέν εμφανίζεται στην αντίληψη του κόσμου (πρβ. *μνήμη*, *ερμηνεύματα* κλπ.) πρίν μεταβληθεί (ιδίως με την τυποποίηση) σε σημείο (χρήση σε ένα σύστημα για πληροφόρηση).

Κατα τον Miller (1979, που ακολουθεί τον M. Black), η συσχέτιση μέσω παρομοίωσης ή μεταφοράς παρέχει ένα φίλτρο, μέσα απο το οποίο αντικρίζεται το αντικείμενο αναφοράς (επιλογή και διαγραφή χαρακτηριστικών της κυριολεκτικής λειτουργίας του αντικειμένου αναφοράς): στον τύπο SIM [F (x), G (y)], οι ιδιότητες x του F παραλείπονται πάντα σε μία μεταφορά, της οποίας η λειτουργία είναι η δημιουργία ενός υποκατάστατου για ένα κυριολεκτικό αντικείμενο αναφοράς F (πρβ. *είναι δυνατός σάν Ηρακλής* → *είναι Ηρακλής*). Κατα τον Levin (1979, 134), η λογοτεχνική μεταφορά (κατα τον Miller [1979] κ.ά. δέν υπάρχει σαφής διαφορά) σημαίνει «φαντάζομαι... και σας καλώ να συλλάβετε έναν κόσμο», όπου η γλώσσα με στοιχεία του υπαρκτού κόσμου χαρτογραφεί ένα δυνατό κόσμο ή μία αποκλίνουσα γλώσσα χαρτογραφείται στον πραγματικό κόσμο (το πρότυπο κόσμο του δέκτη αλλάζει, με φαινομεναλιστικές κατασκευές, έτσι ώστε να ταιριάζει σε μία κυριολεκτική ερμηνεία της μεταφοράς, δηλαδή δέν είναι ελαττωματική η γλώσσα αλλα το πρότυπο του κόσμου που κατασκευάζεται). Κατα τον Ricoeur (1975), μία ατυποποίητη 'εγγύτητα' μεταξύ δύο ιδεών γίνεται αντιληπτή, παρά τη λογική τους 'απόσταση', βάσει ομοιότητας (τάση μεταξύ ταυτότητας και διαφοράς στη διαδικασία της κατηγορήσης, «voir comme...», πρβ. στον L. Wittgenstein, σημασιακή ενέργεια αντίληψης του όμοιου μέσα στο ανόμοιο, η φαντασία δέν είναι συνάρτηση της εικόνας, το μεταφορικό 'είναι' σημαίνει 'δέν είναι' και 'είναι σάν', η μεταφορική αλήθεια = *sens tensionnel* του όρου 'αλήθεια').

Στη νοητική βάση των μεταφορών, κατα τον Volff (1988), βρίσκονται σε αλληλεπίδραση εκτιμήσεις των μορφών του κόσμου και η σημασιακή φύση των γλωσσικών μονάδων, έτσι ώστε με την ανάλυση των μεταφορών είναι δυνατός ο καθορισμός εκείνων των πλευρών του κόσμου που εισδύουν άμεσα στη δομή των γλωσσικών μονάδων, εισάγοντας σε αυτές εκτιμητικές συνδηλώσεις. Η αντιστοιχία μεταφοράς και εκτίμησης μπορεί να είναι θετική ή αρνητική, π.χ. *παρά τη λύπη της αισθάνθηκε ένα φωτεινό αίσθημα* (θετική), *η δουλειά μυρίζει δικαστήριο* (αρνητική). Η μεταφορά είναι πρίν απ' όλα μία γλωσσική μέθοδος σκέψης για τον κόσμο και έπειτα τρόπος συμπλήρωσης του λεξιλογίου. Έτσι εξηγούνται όμοιες μεταφορές που δημιουργήθηκαν ανεξάρτητα σε διαφορετικές γλώσσες και ιδιαίτερα οι λογοτεχνικές. Παρά την ονομαστική, παραστατική και εκτιμητική λειτουργία τους, οι μεταφορές, κατα την Onarina (1988), εκπληρώνουν και μία εννοιολογική λειτουργία, που στηρίζεται στην ικανότητά τους να σχηματίζουν νέες αντιλήψεις και έννοιες, ξεκινώντας απο τις άλλες, σχηματισμένες, ιδίως για μή αντικειμενικές ουσίες (π.χ. τα πλαίσια πρακτικών ενεργειών), με βάση την αλληλενέργεια δύο συστατικών, του παριστανόμενου και του εικονικού μέσου.

Μεταφορά και παρομοίωση κατα την οντογένεση της γλώσσας συμβάλλουν στην

κατανόηση κειμένων (παιδιά 8–11 χρονών), κατανοούνται απο παιδιά 10–12 χρονών και πλήρως στην προεφηβική ηλικία, με την ωρίμανση των νοητικών λειτουργιών (πρβ. Αριστοτέλης, *Ποιητική* XXII 1459a 5–8: «πολύ δὲ μέγιστον τὸ μεταφορικὸν εἶναι. μόνον γὰρ τοῦτο οὔτε παρ’ ἄλλου ἔστι λαβεῖν εὐφυΐας τε σημεῖόν ἐστι· τὸ γὰρ εὖ μεταφέρειν τὸ τὸ ὅμοιον θεωρεῖν ἐστίν»).

Κατα τη μεταφορά αλλάζει η μήτρα των σημασιακών χαρακτηριστικών (π.χ. *πόδι ανθρώπου / ζώου* μεταξύ άλλων [ιδιότητες α, β, γ, ..., έμψυχο] → *πόδι τραπεζιού* μεταξύ άλλων [ιδιότητες α, β, γ, ..., άψυχο]) ή δίνεται έμφαση σε ένα απο αυτά (π.χ. *νίκησαν τα τάνκς* [ισχυρό όχημα πολέμου, πληθυντικός αριθμός] – μεταφορικά [ισχυρές δυνάμεις, η δύναμη]).

2.5 Ερμηνεία

Κατα τον I. Scheffler (βλ. Kittay 1987, 178 κ.ε.), υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους ερμηνεύουμε τις μεταφορές: ενορατικός (δύσκολο να αναλυθεί η μεταφορά), συναισθηματικός (με βάση τη συναισθηματική φόρτιση της λέξης), διατυπωτικός (με βάση την υπονοούμενη παρομοίωση), ως προς την έννοια βάθους (με αφανή συνδηλωτική σημασία, όταν η δηλωτική παρεμποδίζεται), ως προς την αλληλεπίδραση (συσχέτιση ή διαπλοκή όρων), συμφραστικός (τα συμφραζόμενα παρέχουν ενδείξεις), ως προς τη μετατόπιση κατηγορήματος (προβολή του κατηγορήματος του φορέα / οχήματος επι του θέματός της, βλ. 2.6.1), ως προς την προσθήκη ή απάλειψη σημασιακών χαρακτηριστικών (γλωσσικά ή εμπειρικά, χαρακτηριστικά των όρων, οχήματος και θέματος (πρβ. 2.6.1), προστίθενται ή απαλείφονται απο το ένα στο άλλο, κριτικοί όμως της άποψης αυτής θεωρούν τη μεταφορική ενότητα / μονάδα ως πρόταση).

Η ανάλυση των μεταφορών, κατα τον Ricœur (1975), γίνεται βάσει των προϋποθέσεων οτι πρόκειται για μιά πράξη κατηγορήσης και όχι ονομασίας, οτι μιά θεωρία απόκλισης δέν εξηγεί την εμφάνιση μιάς νέας συνάρτησης στο κατηγορικό επίπεδο και οτι η μεταφορική σημασία δέν είναι πλήρης χωρίς μιά διασπασμένη αναφορά.

Η ερμηνεία των μεταφορών διαφέρει ανάλογα με την ηλικία, τη μόρφωση, το φύλο, το πολιτισμικό υπόβαθρο των ομιλητών (βλ. Fraser 1979), γι’ αυτό και η μελέτη της ερμηνείας τους βασίζεται στη γλωσσική χρήση και όχι στη θεωρία της γραμματικής, υπάρχουν άλλωστε και περιπτώσεις όπου μπορεί κανείς να βλέπει μεταφορές εκεί που δέν υπάρχει πρόθεση μεταφορικής χρήσης. Σε αυτό βοηθούν ορισμένα γλωσσικά στοιχεία που σηματοδοτούν τις μεταφορές, όπως *μιλώντας μεταφορικά* (πρβ. ...στην πραγματικότητα όμως...), ή σημασιακές (π.χ. *η Μαρία είναι μηχανή*) και πραγματολογικές ανωμαλίες (π.χ. *ο Γιώργος είναι ο εξομολογητής μου*, όταν ο Γιώργος δέν είναι ιερωμένος ή για έναν που δέν κρατά μυστικά, πρβ. ειρωνεία κλπ.). Πρέπει πάντως να υπάρχουν κοινές στρατηγικές αναγνώρισης των μεταφορών (βλ. Searle 1979), π.χ. οτι αποτελούν ελαττωματικές εκφράσεις αν ληφθούν κυριολεκτικά, οτι εν δυνάμει ιδιότητες της μεταφορικής έκφρασης, που καθορίζουν πιθανά χαρακτηριστικά της πρότασης, μπορεί να είναι πραγματικές αξίες της πρότασης κλπ.

Η μεταφορά είναι λιγότερο μηχανική ενέργεια (αλγοριθμική) και περισσότερο ευριστική (πρβ. γρίφους κλπ.), εφόσον εκφράζει τη δημιουργικότητα της γλώσσας (νέες χρήσεις και συνδυασμοί λέξεων, πρβ. οτι κατα τον G. Vico, στο έργο του *La scienza*

πιονα του 1725, η μεταφορική γλώσσα προηγήθηκε της κυριολεκτικής και γι' αυτό δηλώνει κάτι που αφορά τη φύση του ανθρώπου). Η ερμηνεία της προϋποθέτει όχι μόνο τη σημασία των λεξιλογικών στοιχείων αλλά και κάθε γνώση που σχετίζεται με αυτά (πρβ. ερμηνεύοντα). Ο δέκτης πρέπει σε τρία στάδια (αναγνώριση – αναδόμηση – ερμηνεία, με ταχύτητα, σαν μία ενέργεια [Miller 1979]) να φανταστεί, να πλάσει μία εικόνα του κόσμου όσο το δυνατόν πιο κοντά στην εικόνα που παρουσιάζει η κυριολεκτική ερμηνεία της πρότασης που περιέχει τη μεταφορά, αλλιώς δέν θα καταλάβει ότι ο πομπός δέν εννοεί στην κυριολεξία αυτά που λέει (βλ. Morgan 1979, 140). Ο δέκτης πρέπει τουλάχιστο να ανακαλύψει, αν δέν ξαναζήσει, την προσωπική διαδικασία του πομπού (εντύπωση ή ερμηνευμα). Ο βαθμός καινοτομίας μιάς μεταφοράς (ουσιώδης σε μερικές εκφορές) μπορεί να αποπροσανατολίσει, όταν δέν καθορίζεται το θέμα της. Ο ερμητισμός (παραγραφή του θέματος / κατεύθυνσης σε σουρεαλιστές κλπ.) κάποτε φτάνει μέχρι και την παραγραφή του φορέα (πρβ. αινίγματα, ποίηση όπως του St. Mallarmé κλπ.), πρβ. *η μέρα της νύχτας* (κάτι που δίνει φώς, ελπίδα) – *η νύχτα της μέρας* (κάτι που επισκοτίζει κλπ.), αλλά «*la nuit de la nuit peut être le jour, mais le jour du jour c'est encore le jour*» (Genette 1969, 106).

Για την ερμηνεία των μεταφορών έχουν προταθεί και δοκιμαστικές εξετάσεις (test), όπως της υπολογιστικότητας, της συμφραστικής εξάρτησης, της μεταφραστικότητας, της παραφραστικότητας, της δέσμευσης, της αναμφισβητικότητας, της αλληλεπίδρασης με το γραμματικό σύστημα, της κανονικότητας, της καταλληλότητας των ανταποκρίσεων (βλ. Sadock 1979).

2.6 Μεταφορά και επιστημονικές περιοχές

2.6.1 Μεταφορά και γλωσσολογία

Κατα τον Αριστοτέλη (*Ρητορική* III 2 1404b 34), *πάντες μεταφοραῖς διαλέγονται*, ενώ κατα τον Richards (βλ. Partridge 1973, 185· Hawkes 1978) η μεταφορά παρουσιάζει δύο στοιχεία, την *κατεύθυνση* (tenor, κάποτε και thème, frame) = «την υποβόσκουσα ιδέα που εκφράζει» (την αναφορά) και τον *φορέα* (vehicle, κάποτε και rhore, form) = «τη βασική αναλογία που χρησιμοποιείται για να ενσωματώσει ή να υποβαστάξει την κατεύθυνση» (προσεταιριστική εικόνα), π.χ. στο παράδειγμα *το πόδι του τραπεζιού* η κατεύθυνση είναι το ιδιαίτερο τμήμα του τραπεζιού που το στηρίζει και ο φορέας η λέξη *πόδι* (ο φορέας κατα μία ερμηνεία προσωποποιεί το περιεχόμενό του, προβάλλοντας το σε ένα δυνατό κόσμο). Πέρα όμως απο αυτά, η γλωσσολογική εξέταση των μεταφορών (πρβ. σύγχυση της σχέσης tenor και vehicle, λογικογλωσσολογική εξέταση, όπως του Koprad 1958· βλ. και 2.2) μπορεί να γίνει με ποικίλες βάσεις, όπως:

1) Μέρη του λόγου (βλ. για υλικό Τριανταφυλλίδης 1975α· 1975β)

Μεταφορικές χρήσεις εμφανίζονται με μέρη του λόγου:

- άρθρο: *ο άνθρωπος = οι άνθρωποι, το Λενάκι*
- ουσιαστικό: *δυσκολίες βουνό, έγινε παντζάρι, φύλλο χαρτιού, είναι ψάρι στο κολύμπι, έγινε κλοτσοσκούφι, μαυροτσούκαλο* κλπ., ονοματικές μεταφορές, π.χ. *το λιοντάρι είναι ο βασιλιάς των ζώων* κλπ., πρβ. και γλωσσικούς τύπους, π.χ. *στο χείλος του γκρεμού* (αντίθετα με τον τύπο *χείλι*).

- επίθετο: γλυκιά φωνή, χρυσός άνθρωπος, έχει μαργαριταρένια δόντια (πρβ. έχει δόντια μαργαριτάρι), τρελός αέρας, πρβ. κορακοζώητος, φτυστός ο..., σωστός... κλπ.
- ρήμα: *ράγισε η καρδιά του που το άκουσε, τρώγονται μεταξύ τους, πετάχτηκε όρθιος, έπεσε έξω*, πρβ. και ονοματικές προτάσεις (π.χ. ο λαγός // χέλι, κατηγορηματική μεταφορά), μεταφορά σε κατηγορημα (π.χ. οι επισκέπτες κατέπλευσαν), να πηγαίνεις και να μή βρίσκεις κανένα (= να πηγαίνει κάποιος, να πηγαίνω εγώ)
- αντωνυμία: *κάτι στρατιώτες*
- επίρρημα: *κοιμήθηκε βαριά, διαβουλευμένα έξυπνος, εκφράστηκε σφαιρικά και κάθετα*
- αριθμητικό: *χιλιάδες προβλήματα, σαρανταδυό φορές σου τηλεφώνησα, ο εκατόν τριανταπέντε (οπλίτης)*
- πρόθεση: *στα γρήγορα*, πρβ. και τοπικές → χρονικές εκφράσεις
- σύνδεσμος: *που = ο οποίος κλπ., ουτε καν = διόλου, απολύτως*
- επιφώνημα και αναφώνηση: *κι αυτή όλο νιάου νιάου, βράσ' τα* (πρβ. βρισίες, π.χ. *σκατά!* = η κατάσταση είναι σκατά)
- μόρια: *είναι όλο θά θά*
- διάφορα μέρη του λόγου με παραγωγή: *ουράνια μάτια* με σύνθεση: *υπερακοντίζω*.

Μεταφορές μπορούν να χρησιμοποιηθούν αντί για μέρη του λόγου: άρθρο (π.χ. *μένει Τιμισκή 15 = στο σπίτι που είναι...*), ουσιαστικό (π.χ. *το να μήν ξέρεις τί να κάνεις και πού να πάς = αμυχανία δράσης*, πρβ. *το καλό, το ωραίο*), επίθετο (π.χ. *πουλιά της θάλασσας = θαλασσινά*), αντωνυμία (π.χ. *τί λέει ο (κύριος) Παπαδόπουλος = εσύ*), αριθμητικό (π.χ. *τα χρόνια του Χριστού = τριάντα τρία*), ρήμα (με ρηματικά ονόματα, π.χ. *ο Γ. χαμένος για πάντα = χάθηκε για πάντα*), επίρρημα (πρβ. αντωνυμίες, γενική πτώση), πρόθεση (π.χ. *μέσα του = σ' αυτό*), σύνδεσμος (π.χ. *για τον λόγο οτι = επειδή*, πρβ. *εξαιτίας του οτι, τώρα = συμπερασματικός σύνδεσμος*), επιφώνημα (π.χ. *δυστυχία μου!* = *άχ!*, πρβ. και αναφωνήσεις).

2) Μεταφορά και γλωσσικά επίπεδα

- Φωνολογία / φωνητική: φωνητικά διακριτικά χαρακτηριστικά (ενσυνείδητη ξενική ή διαλεκτική προφορά φωνήματος, π.χ. *μπελιάς* αντί *μπελάς*), φωνήματα (π.χ. παιγνιώδης μίμηση παιδικής ομιλίας προς ηλικιωμένους, όπως *τί σέλει το παιζάκι μου;*, μίμηση προφοράς ξενόγλωσσων), ποικιλίες (π.χ. ενσυνείδητη προφορά *το γράμμα-μαν*, ως ειρωνικός υπαινιγμός για τον λόγο κάποιου που χρησιμοποιεί κυπριακά διαλεκτικά στοιχεία στην ΚΝΕ, *πανεπιστήμι_ου*), προσωδιακά (σε απηχητικές χρήσεις, π.χ. —*Τι_έγινε;!* = —*Πώς ρωτάς; Θα έπρεπε να ξέρεις*, κλπ.), φθόγγοι (ενσυνείδητη προφορά ξένου ή διαλεκτικού φωνήματος εκτός του συστήματος της ΚΝΕ, π.χ. *σόφέρ*), πρβ. οτι ο U. Eco διακρίνει τη μεταφορά απο τη συμβολική σημασία, κατα την οποία προφέρουμε π.χ. *le lion se jeta dans la bataille* κυριολεκτικά, αλλά κάποια στιγμή αναλογιζόμαστε οτι υπάρχει υπερβολή.
- Μορφολογία: λόγια ή διαλεκτικά στοιχεία αντί δημοτικών (παικτικά, π.χ. *της βρύσεως, του κερασμάτου, τί θέλουν οι παίδες; αντί του τί θέλουν τα παιδιά;*), είναι *υπουργικότερος του Α* παραγωγή με επιθήματα σε *-ειδής* (ελλειψοειδής), *-ιστικός* (καλογερίστικός), *-έ* (παντοφλέ), *-ικός / -ικος* (αγγελικός, παιδιάτικός) κλπ., *-φέρνω* κλπ. (αγγλοφέρνω), *κολοκύθας, κρεμανταλάς* κλπ.: σύνθετα: *αερογέφυρα, λαγοκοι-*

μούμαι, γαϊδουρόβηχας, χρυσοχέρης / χρυσόψυχος, ψυχογιός / ψυχομάνα (= σάν γιός / μάνα για τη σωτηρία της ψυχής), αετομύτης (πρβ. έχει αέτινη μύτη), κορακομάλλης κλπ.

- Σύνταξη: συντάγματα με κατατάκτες: νόμος πλαίσιο, κεφάλι καζάνι (πρβ. καζανοκέφαλος = έχει κεφάλι σάν καζάνι, πρβ. παρομοίωση) – καζά³νι κεφάλι (πρβ. κεφαλοκάζανος = έχει καζάνι για κεφάλι, πρβ. μεταφορά)· φράσεις / προτάσεις: σάν όντας κρατείς κερί κι άνεμος σου το σβήνει (Β. Κορνάρος, *Η θυσία του Αβραάμ*, στ. 908), *νύκτα δουλείας σ' εσκέπασε | νύκτα αιώνων* (Α. Κάλβος, *Ωδή δεκάτη, Ο Ωκεανός*, στ. 4–5) κλπ· κείμενο (πρβ. αλληγορίες).
- Σημασία: δίσκος πικάπ (προσθήκη σημασίας, σημασιακός νεολογισμός).
- Λεξιλόγιο: λέξη: *τρέχει σάν λαγός / τρέχει λαγο³*; φρασεολογικές ενότητες: *χάσαμε το τρένο, του έψησε το ψάρι στα χείλη, αυτό πάει περίπατο!* (= χάθηκε, δέν ισχύει πιά)· ονομασίες: *ο κυρ Μέντιος* (χαϊδευτικά = ο γάιδαρως), *το αλογατάκι του Θεού* (= *mantis religiosa*), *γραφείο μπάτε σκύλοι αλέστε* (πρβ. *γραφείο αχούρι / αχου³ρι γραφείο*)· παροιμιακές φράσεις: *παπούτσι απο τον τόπο σου κι ας είν' και μπαλωμένο, αυτή αγρόν ηγόραζε*.

Όσον αφορά τις παραφράσεις, οι μεταφορές δέν είναι παραφράσιμες, παρα μόνο με τη μορφή αφήγησης της ερμηνείας τους, δηλαδή των βιωμάτων του δέκτη προς κατανόησή τους (βλ. Eco 1993).

3) Συντακτικά σχήματα

Οι μεταφορικές χρήσεις παρουσιάζουν ποικίλα συντακτικά σχήματα. Εκτός απο τις περιπτώσεις του 2.2, που είναι οι συχνότερες, παρατηρούνται και άλλες, όπως:

- μονολεκτικές – πολυλεκτικές (και πολυφραστικές): *κλωτσοσκούφι* (πρβ. ιδίως τις νεκρές μεταφορές: *στιγματίζω, τραγέλαφος, ξετσίπωτος* κλπ.) – *λόγια του αέρα, μου έψησε το ψάρι στα χείλη*·
- λεκτικά σχήματα: *είναι / γίνεται + ουσιαστικό / επίθετο, επίθετο + ουσιαστικό, ουσιαστικό + γενική* (κατηγορική εξίσωση, π.χ. *βιβλίο της πεντάρας*), *κάτι + ουσιαστικό* (π.χ. *πιές αυτό και θα αισθανθείς κάτι ξινίλες*), *κατατάκτες* (π.χ. *είναι γενναίος λιοντάρι*), *ρήμα + υποκείμενο / αντικείμενο* (πρβ. φρασεολογισμούς με τροπικά ρήματα κλπ., π.χ. *κάνει νερά, σπάει πλάκα*) κλπ·
- σχετιστές (βλ. Σετάτος 1992): *μεταφορά* (πρβ. *κατατάκτες, παραθέσεις* κλπ.), *παρομοίωση* (πρβ. *συνδέτες*), *συνεκδοχή* (πρβ. *συσχετιστές*), *μετωνυμία* (πρβ. *προσδιορισμούς*), *αντονομασία* (πρβ. *προσδιοριστές: κατατάκτες* κλπ.) κλπ.

4) Σημασιολογία

Απο σημασιολογική άποψη παρατηρούνται μεταφορικές χρήσεις:

- *σαφείς: ο χρόνος είναι χρήμα*·
- *υπονοούμενες: η εξαγριωμένη αρκούδα δολοφόνησε δύο εκδρομείς (αντί σκότωση)*·
- *(ανά)μεικτες: συνδυασμός μεταφορών απο διάφορες πηγές και συνένωση στο ίδιο υποκείμενο, π.χ. το πνεύμα της διχόνοιας σήκωσε ξανά το κεφάλι του*·
- *πολύσημες: π.χ. έχει κεφάλι καζάνι* ('που μοιάζει με καζάνι', αλλά και 'που βράζει σάν καζάνι')

Οι έννοιες σύγκρισης μπορούν να είναι: (1) πραγματικό ή φανταστικό αντικείμενο, τόπος, χρόνος, ενέργεια, γεγονός, ποιότητα, αφηρημένη έννοια, (2) πραγματικό ή φα-

νταστικό φυτό, (3) πραγματικό ή φανταστικό ζώο, (4) πραγματικό ή φανταστικό ανθρώπινο όν, (5) υπερφυσικά όντα, που συνδυάζονται μεταξύ τους, π.χ. *ο χρόνος είναι χρήμα*, (6) συγκεκριμένο αντί αφηρημένου, π.χ. *το ζουμί των σκέψεών του*.

Παρατηρούνται αλλαγές νοηματικής περιοχής (βλ. Paul 1966, 69): *χώρος* → *χρόνος* (π.χ. *η αρχή του έτους*), *χώρος* → *μή χώρος* (π.χ. *μου πέρασε απο το μυαλό*), *ποσότητα* → *ένταση* (π.χ. *είχε λίγη διάθεση να*), *σωματικά* → *ψυχικά* (π.χ. *ζύγισα όλα τα στοιχεία της υπόθεσης*), *μέρος προς μέρος* (π.χ. *το κεφάλι της καρφίτσας*), *μορφή* → *λειτουργία* (π.χ. *το πόδι του τραπεζιού, η κεφαλή της οικογένειας*), *έμψυχα* → *άψυχα* (π.χ. *η γή πίνει το νερό της βροχής*) κλπ.

Μεταφορά και παρομοίωση αποτελούν σημασιακές ανωμαλίες, παραβάσεις κατηγοριοποιήσεων (πρβ. το ψέμα, βλ. και Davidson [1978], που απορρίπτει τη μεταφορική σημασία και δέχεται ότι με αυτή «υπαινισσόμαστε», «εφιστούμε την προσοχή», «ανακαλούμε κάτι» κλπ. για να δούμε ένα πράγμα αντί άλλου, δηλαδή η σημασία υποδηλώνει μόνο σχέση γλώσσας και πραγματικότητας).

5) Πραγματολογία

Η μεταφορική έκφραση (ως εστία / focus) εγκιβωτίζεται σε μιά κυριολεκτική έκφραση (πλαίσιο / frame) και αλλάζει τη σημασία της με αλληλενέργεια (βλ. Levinson 1983). Ο ακροατής παρατηρεί κάτι ασυνήθιστο και συμπεραίνει ότι υποβάλλεται κάποια άλλη σημασία. Η σημασιολογία προσφέρει τον χαρακτηρισμό της κυριολεκτικής, συμβατικής σημασίας και ηπραγματολογία την ερμηνεία της μεταφοράς (πρβ. διάκριση μεταξύ σημασίας λέξης ή φράσης και σημασίας που παίρνει στη γλωσσική πραγματώση του ομιλητή). Πέρα απο τηνπραγματολογία (πρβ. τα αξιώματα του Grice, π.χ. το αξίωμα της συνάφειας [maxim of relevance], κατα το οποίο ο ομιλητής πρέπει να μή λέει πράγματα άσχετα με το θέμα της συζήτησης, όπως φαίνεται να συμβαίνει με τη μεταφορά), χρειάζεται να εξεταστούν και η ψυχολογική θεωρία της ρητορικής, η αντίθεση μεταξύ διαφανούς γλωσσικής χρήσης (επιστημονική, πολιτισμική γλώσσα) και πολυσημασιακής (όπου η γλώσσα δημιουργεί ένα φανταστικό κόσμο) κλπ.

Οιπραγματολογικές χρήσεις γλωσσικών στοιχείων εμφανίζουν μεταφορές, όπως *κάπου πρέπει να μήν κατάλαβε* (αντί *κάπως πρέπει...*), επανεκτιμήσεις (πρβ. τη φράση *βάλτε μιά τίγρη στο μοτέρ σας!* ως διαφημιστική πινακίδα σε πρατήρια καυσίμων και ως συμβουλή ή παらいνηση ενός διευθυντή τσίρκου στον θηριοδαμαστή του), *ξέρω τί μέρος του λόγου είναι (αυτός)* (= ηλίθιος, άτιμος κλπ.). Η δημιουργική χρήση μπορεί να φτάσει σε σύνθετα παραδείγματα όπως *γίναμε ωράνθρωποι* (υπαινιγμός στο *ανθρωπόωρες* κλπ.), πρβ. και χρήση μεταφορών ανάλογων με τα πρόσωπα για τα οποία γίνεται λόγος (όπως σε έμμεσο πλάγιο λόγο κλπ., π.χ. *...di stelle, che parevano le monachine quando corrono sul fondo nero della padella*, σκέψεις του 'Ntoni στο *I Malavoglia* [σ. 69] του G. Verga).

6) Λειτουργίες της γλώσσας

Μεταφορές εμφανίζονται κατα τις λειτουργίες της γλώσσας ως εξής: αναφορική (π.χ. *ο στρατηγός χειμώνας μας επιτίθεται με δύναμη*), εκφραστική (π.χ. σε βρισιές όπως *γουρούνι!*), κατευθυντική (π.χ. σε στρατιωτικά παραγγέλματα όπως *πύρ!*), φαιτική (π.χ. *χρυσή μου!*), μεταγλωσσική (π.χ. *τα «σταμάτησα» δέν μου αρέσουν*), ποιητική (πρβ. ποιητικές μεταφορές, καλαμπούρια κλπ.), συμφραστική (πρβ. μεταφορές σε ρητά κλπ.), κοινωνικοπολιτισμική (π.χ. σε συνθήματα όπως *κάτω οι κλέφτες!* κλπ.),

επιχειρηματολογική (π.χ. *τέρμα!* = *ώς εδώ ήταν!*, *αρκεί!* κλπ., *αυτός πε³ρα βρέχει*), νοητική (πρβ. μεταφορές σε φανταστικά έργα, σε όνειρα κλπ.).

Η συμβολή της μεταφοράς στις λειτουργίες της γλώσσας είναι κατα τον Le Guern (1973) κυρίως εκφραστική και κατευθυντική (η μεταφορά χρησιμεύει στην έκφραση ή μετάδοση ενός συναισθήματος), ενώ μετράζει την αναφορική λειτουργία και συμβάλλει στην επιχειρηματολογική (πείθει, προκαλεί κατάλληλες ή ακατάλληλες αντιδράσεις) κλπ.

7) Μετατροπισμοί

Ένα νοηματικό περιεχόμενο μπορεί να εκφραστεί με ποικίλους τρόπους, απο τους οποίους ο ένας μπορεί να εμφανιστεί ως μεταφορικός μετατροπισμός του άλλου, π.χ. —*Αυτό ήταν σάν καταστροφή.* —*Τί «σάν»!* *Ήταν καταστροφή* (κυριολεξία) / *Ήταν Βατερλό* (μεταφορά). Η δυνατότητα μετατροπισμού δείχνει αν η μεταφορά είναι δημιουργική ή νεκρή, π.χ. *ο Ν. είναι γουρούνι, αχρείος* (κατα τον P. Valéry η κατανοητή διαισθητικά μεταφορά μόνο με εκτενέστερη αφήγηση και άχαρο κείμενο μπορεί να ερμηνευτεί, βλ. Eco 1993).

8) Καθολικά χαρακτηριστικά

Η μεταφορά περιορίζει την αυθαιρετότητα της γλώσσας και συμβάλλει στην οικονομία της έκφρασης. Εκφράζει τη δυσαρμονία που εμφανίζεται κάποτε μεταξύ της σημασίας μιάς πρότασης και του εκφωνήματος του ομιλητή. Με τη μεταφορά ξεπερνούμε τη γραμμικότητα του λόγου, εφόσον λέμε δύο πράγματα ταυτόχρονα, υποβάλουμε δύο καταστάσεις ταυτόχρονα με την αναλογία / ομολογία τους (πρβ. περιπτώσεις επιτόνισης) στις χρήσεις εκτός καθαρής ονοματοθεσίας.

9) Ιστορική διάσταση

Η μεταφορά είναι πηγή νεολογισμών (με πρόσθεση, αφαίρεση σημασιών), που, όταν επικρατήσουν (τυποποίηση), μπορούν να οδηγήσουν σε νεκρές μεταφορές (πρβ. ότι το *Δούρειος Ίππος* ήταν κυριολεξία στη γλώσσα του έπους, ενώ σήμερα έχει πάρει και τη μεταφορική σημασία ‘ένεδρα, πλεκτάνη’). Η λαϊκή ετυμολογία παρουσιάζει μεταφορική σκέψη, π.χ. *θησαυρός* > *thesaurus* > γαλλ. *trésor* ‘θησαυρός’ (πρβ. γαλλ. *très* ‘πολύ’ και *or* ‘χρυσός’).

2.6.2 Μεταφορά και ρητορική

Όπως είναι γνωστό απο τα παραδοσιακά εγχειρίδια (π.χ. Τζάρτζανος 1946–1953), η μεταφορά περιλαμβάνεται στα σχήματα λόγου και ειδικότερα στους λεκτικούς τρόπους, με χαρακτηριστικό την επέκταση της σημασίας των λέξεων (π.χ. *φύλλο δέντρου* → *φύλλο χαρτιού*, *πέτρινο άγαλμα* → *πέτρινη καρδιά*, *ανήμερος σκύλος* → *ο σκύλος Κατσαντώνης*, *το πουλί πέταξε* → *η ευκαιρία πέταξε*, *νοικοκύρης χωραφιού* → *νοικοκύρης άνθρωπος*), που μπορεί να γίνει και με βάση ασήμαντες ομοιότητες μεταξύ δύο εννοιών (πρβ. σχήμα κατάχρησης, π.χ. *στόμα ανθρώπου* → *στόμα πηγαδιού*, *σιδερένια πόρτα* → *σιδερένια χέρια*, *θέλουν να φάνε ψωμί* → *θέλουν να φάνε ο ένας τον άλλο*). Κατα την παραδοσιακή έννοια της ρητορικής, η μεταφορά είναι αναλογική αντικατάσταση μιάς λέξης και συμβάλλει στην έκφραση των συναισθημάτων και στην επιρροή του ακροατή. Η σημασία της στη λογοτεχνία είναι γνωστή (πρβ. την πολυϊσοτοπία κειμένου με μεταφορές, που εξηγεί τη χαρακτηριστική πυκνότητα μορφών της ποίησης, πρβ. συνδηλώσεις, φορτίσεις).

2.6.2.1 Σχέση μεταφοράς με άλλα σχήματα λόγου

Εξετάζοντας τη σχέση της μεταφοράς με άλλα σχήματα λόγου (ορισμένοι, όπως ο Paul de Man [1979] αναρωτιούνται αν η συνολική σημασιακή, σημειωτική και επιτελεστική περιοχή της γλώσσας δέν καλύπτεται από τροπολογικά πρότυπα), συναντούμε προβλήματα και τίθεται το θέμα της διάκρισής τους, εφόσον συχνά η μεταφορά συνδυάζεται αποτελεσματικά με κάποια σχήματα (η μεταφορά εμφανίζεται με μορφή άλλου σχήματος λόγου, το ίδιο σήμμα μπορεί να οριστεί κατ' ακολουθία ως μεταφορά, μετωνυμία, συνεκδοχή, σε σχέση με γειτονικές ισοτοπίες, βλ. Groupe μ, 1990), όπως με τα:

- σχήμα κατεξοχήν, π.χ. *οι κλέφτες – οι Κλέφτες* (οι οποίοι ήταν κάτι διαφορετικό από τους κοινούς κλέφτες), *η Πόλη* (= *η Κωνσταντινούπολη*, με κοινά χαρακτηριστικά άλλων πόλεων αλλά και εντελώς ιδιαίτερη θέση και φυσιογνωμία)·
- φθορά – βελτίωση – απλή αλλαγή: *αγαθός* → *αγαθός / αγαθούλης* ('αφελής, κουτός'), *λεβέντης* (από 'άτακτος στρατιώτης / ναύτης' → 'παλικάρι'), *πένα* (από 'φτερό' → 'όργανο γραφής')·
- συνεκδοχή, π.χ. *τα μαύρα μάτια* (= *η μαυρομάτα*), πρβ. και το συνθετότερο *τον σκότωσαν* (υπερβολή) *στο ξύλο* (συνεκδοχή)· κατά το Groupe μ (1990), η μεταφορά (όπως και η μετωνυμία) αποτελείται από τον συνδυασμό δύο συμπληρωματικών συνεκδοχών (είδος → γένος → είδος και όλο → μέρος → όλο, όπου διαγράφονται και προστίθενται σημασιακά χαρακτηριστικά), που λειτουργούν αντιστροφικά και καθορίζουν μιά διατομή μεταξύ βαθμού δεδομένου και βαθμών κατασκευασμένων, ενώ αλλού η συνεκδοχή χαρακτηρίζεται ως συνταγματική και η μεταφορά ως παραδειγματική αντικατάσταση (πρβ. παραδειγματικές και συνταγματικές σχέσεις γλωσσικών στοιχείων)·
- αντονομασία, π.χ. *στη φωτιά* (= *στη μάχη*), *θα χρειαστεί νυστέρι* (= *εγχείριση*)·
- προσωποποίηση, πρβ. τον Α. Κάλβο για τη *διχόνοια* των Ελλήνων, λέξεις ή φράσεις, π.χ. *κάνω τον σταυρό μου* (= *το σημείο του σταυρού*), καθώς και μή εικονική μεταφορά: πρβ. συνώνυμα, κατατάκτες, προσδιοριστές·

Ιδιαίτερη είναι η σχέση της μεταφοράς με τα εξής:

1) Μετωνυμία / υπαλλαγή (βλ. Le Guern 1973· Henry 1971)

Η μεταφορά και η μετωνυμία, οι αντιθετικές σχέσεις τους κλπ., απέκτησαν ιδιαίτερη σημασία στη σημερινή κειμενογλωσσολογία (βλ. Jakobson 1960), όπου η μεταφορά σημαίνει αντικατάσταση (που δηλώνει λειτουργικές σχέσεις όπως αιτίας – αποτελέσματος κλπ.) ενός όρου με κάτι που ανήκει σε άλλη νοηματική περιοχή (π.χ. *στα πόδια του βουνού*, πρβ. παραδειγματικό άξονα) και η μετωνυμία αποτελεί προβολή των στοιχείων του παραδειγματικού άξονα στον συνταγματικό (π.χ. έκφραση μιάς έννοιας θετικά και αρνητικά, με συνώνυμα κλπ., αλλά πάντα κυριολεκτικά, πρβ. και υπαλλαγή, π.χ. με γραμματικά μορφήματα), όπως το *αίμα* (με πολλές μετωνυμικές χρήσεις: υποβάλλει τη ζωή, τη ράτσα, την κληρονομικότητα, τη δύναμη, τη βία, τον θάνατο κλπ.), *λευκό βουνάκι πρόβατα* (= 'ένα μικρό βουνό λευκό από πρόβατα', Δ. Σολωμός, *Ελεύθεροι πολιορκημένοι Β' Σχεδιάσμα* κλπ.). Κατά τη μετωνυμία χρησιμοποιείται ένα μή οργανικό μέρος ή ένα πραγματικό όλο (πρβ. αντίθετα συνεκδοχή: οργανικό μέρος αντί του όλου, π.χ. *πέντε χέρια* = *πέντε εργάτες*) αντί ενός διαφορετικού όλου (π.χ. ο

Λευκός Οίκος = ο Πρόεδρος (των Ηνωμένων Πολιτειών) κλπ.), ενώ η μεταφορά αναφέρεται σε ένα αναλογικό όλο και το σύμβολο σε ένα μεγαλύτερο και ευρύτερο όλο (π.χ. ο Σταυρός = ο χριστιανισμός). Η μεταφορά και η μετωνυμία δέν μεταβάλλουν το επίπεδο γενικότητας του εκφωνήματος. Η μετωνυμία αποτελεί λεκτικό τρόπο με σταθερό επίπεδο, αναπληρώνοντας τις προσθήκες με διαγραφές και αντίστροφα. Κατά τον Leach (1976), η μετωνυμία είναι ένας φυσικός ενδείκτης, ενώ η μεταφορά είναι ένα *nonce symbol* (κατασκευή ειδικά για την περίπτωση).

2) Παρομοίωση (βλ. 3)

Όπως η μεταφορά έτσι και η παρομοίωση (που αντιπροσωπεύει μιά βασική ψυχολογική λειτουργία) αποτελεί σχήμα λόγου, με λειτουργίες που μοιάζουν με της μεταφοράς, έτσι ώστε μερικοί ερευνητές να τις ταυτίζουν ή να ορίζουν τη μεταφορά ως «παρομοίωση χωρίς το *σάν*» (πρβ. και συνδυασμό τους στην ίδια φρασεολογική ενότητα, όπως *τρώγονται [μεταφορά] σάν τη γάτα με τον σκύλο [παρομοίωση]*), π.χ. *σκοτάδι πίσσα – σκοτάδι σάν πίσσα* (πρβ. όμως *μυρίζει σάν θάλασσα – μυρίζει θάλασσα*, όπου η έλλειψη του *σάν* δέν δημιουργεί μεταφορά). Άλλοι μελετητές διακρίνουν τα δύο φαινόμενα, όπως άλλωστε τα διακρίνουν και διαισθητικά οι ομιλητές (*σκοτάδι μαύρο πίσσα* = που είναι πίσσα – *σκοτάδι μαύρο σάν πίσσα* = που θυμίζει, παραπέμπει κλπ. στην πίσσα, βλ. και 2.6.3 στο 1). Η παρομοίωση είναι απλή (προσδιορισμός, π.χ. *είναι έξυπνος σάν τον πατέρα του*) ή συνθετότερη (π.χ. *είναι έξυπνη σάν μαιμού*, που λέγεται κυρίως για παιδιά, πρβ. και τυποποιημένες παρομοιώσεις όπως *είναι έξυπνος σάν διάβολος*), με ανάπτυξη σχημάτων, π.χ. το *σάν* με προσδιορισμούς και κατηγορήματα, όπως *πέρασε μιά κοπέλα, ζωντανή και γρήγορη σάν πουλί· έξυπνος σάν τον πατέρα του αλλά πιό πεισματάρης* (= *σάν τον πεισματάρη πατέρα του* αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό).

Εξετάζοντας τις εκφορές της γλώσσας, παρατηρούμε ότι δέν εμφανίζονται πάντα και τα δύο σχήματα με την ίδια αντιθετική σχέση, π.χ. *κάθεται σάν βλάκας και δέν...* (πρβ. και *κάθεται σάν τον βλάκα και δέν...*) – **κάθεται βλάκας και δέν...* (αλλά πρβ. *κάθεται ο βλάκας και δέν...*)· *σάν τα χιόνια* (παρομοίωση) – *σα³ τα χιόνια!* (μεταφορά)· *θα σε φάει λάχανο* – ? *θα σε φάει σάν λάχανο* κλπ. Υπάρχουν και περιπτώσεις σύνθετες, π.χ. *άν μίλησε ο τοίχος, μίλησε κι αυτή*, όπου στην υποθετική πρόταση έχουμε μεταφορά, ενώ η συνολική πρόταση αντιστοιχεί με την πρόταση *όπως μίλησε ο τοίχος μίλησε κι αυτή*. Η λειτουργία επιτονισμού είναι καθοριστική σε ορισμένες περιπτώσεις, π.χ. *μέσα ήταν πι²σσα* (= περιείχε πίσσα) – *μέσα ήταν πι³σσα* (= σκοτάδι) – *μέσα ήταν σάν πι²σσα* (= κάτι σάν πίσσα). Διακρίνουμε λοιπόν κυριολεξία (σχέτιση του γλωσσικού σημείου με το αντικείμενο αναφοράς), παρομοίωση (σχέτιση ενός γλωσσικού σημείου προς άλλο που το θυμίζει, από μιά αφετηρία κατευθυνόμεστε προς κάτι που της μοιάζει), μεταφορά (ταύτιση ενός γλωσσικού σημείου με άλλο, αλλά βλ. και 2.3, ονομαστική μεταφορά).

Παρομοιώσεις και μεταφορές παρουσιάζουν κλίμακα αποδεκτότητας. Με την παρομοίωση έχουμε χρήση γνωστών γλωσσικών σημείων για χαρακτηρισμό του ενός από αυτά, γι' αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί και με ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες, αριθμητικά, ρήματα, επιρρήματα, επιφωνήματα (ως σημεία, φρασεολογικές ενότητες ή προτάσεις). Με τη μεταφορά έχουμε χρήση (με ακυρολεξία) γνωστού γλωσσικού σημείου για νέο *designatum* (ή *denotatum*) ή γνωστών σημείων για επιμέρους χαρακτηριστικά. Οι παραδεδομένες και καθιερωμένες παρομοιώσεις και μεταφορές (που συχνά χάνουν την αρχική τους διαφάνεια) αποτελούν την αρχή της κλίμακας, οι και-

νοτόμες παρομοιώσεις και μεταφορές (πρβ. στη χρήση γλωσσικών στοιχείων) είναι νεολογισμοί και οι τολμηρές και δυσεξηγήτες μεταφορές πλησιάζουν τα σύμβολα (ως προς την αυθαιρεσία της ονοματοθεσίας) αλλά στηρίζονται κι αυτές στα ερμηνεύοντα (έστω και ιδιολεκτικά), π.χ. *σάν πόδι / μύτη (του) ελέφαντα – πόδι τραπεζιού, ράχη / κοιλιά βιβλίου, κεφαλή δέντρου, ψάρεμα της αλήθειας, έξυπνος σάν διάβολος – έξυπνος δια³βολος, το σπίτι σου είναι σάν το σπίτι μου* (και ως κυριολεξία: ο ίδιος τύπος) – *το σπίτι σου είναι σάν σπίτι μου* (παρομοίωση) – *το σπίτι σου είναι σπίτι μου* (μεταφορά: η ίδια ατμόσφαιρα, άνεση κλπ.), *αναίσθητος σάν πέτρα / σάν ζώο / σάν γάιδαρος* κλπ.

Υπάρχουν και ‘αντιθετικές’ παρομοιώσεις (π.χ. *γελώντας / χαμογελώντας σάν λύκος, γρήγορος σάν χελώνα, αργός σάν λαγός*) και μεταφορές (ιδίως στη λογοτεχνία).

«Η διατέμνουσα δομή της μεταφοράς την κάνει το κατεξοχήν συνδετικό σχήμα λόγου: συσχετίζει δύο σημασιακά σύνολα, διαφορετικά βάσει ορισμένων στοιχείων και αναλογικά βάσει άλλων, και πραγματοποιεί μιά δομή που διαβάζεται σε δύο ιστοπίες και τις συνδέει εξασφαλίζοντας το πέρασμα απο τη μία στην άλλη.» (Groupe μ 1990, 80) Η μεταφορά θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αναγωγή, ρητή ή υπονοούμενη, κάθε σχήματος λόγου σε μιά κοινή δομή, σε έναν τρόπο ασαφή και κακά ορισμένο, που κυμαίνεται απο την ομοιότητα ως την πλήρη ταυτότητα (βλ. Edeline [1986, 549]: η μεταφορά συνεπάγεται μιά σημασιακή καταστολή προς ακαθοριστία, πράγμα που εξηγεί το οτι το ήθος της μεταφοράς προάγει την ευφορία, πρβ. το εξωτικό αποτέλεσμα του συνδυασμού δύο μονάδων που απέχουν υπερβολικά στον σημασιακό κόσμο, δημιουργώντας ίλιγγο και πλησιάζοντας την ανοησία, τη «σταθερή δυνατότητα ενός παραληρήματος», κατα τον Ο. Mannoni).

Η μεταφορά γίνεται δυνατή με τη μείωση των διακριτικών σημασιακών χαρακτηριστικών του σημήματος (η μεταφορική χρήση ισοδυναμεί με τμήμα της σημασιακής μήτρας, πρβ. Cohen 1979, με διαγραφή μή ειδικών και διακριτικών σημασιακών χαρακτηριστικών), π.χ. *πόδι* (άκρο για στήριγμα σώματος ανθρώπου για βάδισμα κλπ.) → *πόδι τραπεζιού* (άκρο για στήριγμα σώματος τραπεζιού κλπ.). Ο περιορισμός αυτός των σημασιακών χαρακτηριστικών κάνει το περιεχόμενο της λέξης (*πόδι*) γενικότερο (πρβ. πυρηνικά σημασιακά χαρακτηριστικά), επιτρέποντας μιά ευρύτερη χρήση (μετασηματισμός του περιεχομένου). Η παρομοίωση *σάν πόδι ανθρώπου*, αν αναφέρεται σε τραπέζι, θα σημαίνει ‘με μορφή ποδιού ανθρώπου’, εκτός αν τη συναντούμε σε μιά περιγραφή ή ορισμό του τραπεζιού, όπου θα υπήρχε η φράση *τα τραπέζια έχουν κάτι σάν πόδι / πόδια ανθρώπου*, δηλαδή ξύλα κτλ. που στηρίζουν το τραπέζι, ή καλύτερα την επίπεδη επιφάνεια του τραπεζιού.

Οι παρομοιώσεις εμφανίζονται με ποικίλες γλωσσικές μορφές (βλ. και 3.1), π.χ. *σάν + ουσιαστικό / επίθετο / να + ρήμα, όπως + άρθρο + ουσιαστικό, όταν + ρήμα, δέν αισθάνεσαι οτι + ρήμα, έ τέτοιο (περίπου), όμοιος με + όνομα, κάτι σάν + α* (με τα χαρακτηριστικά του α), *προσποιείται τον + όνομα, θα έλεγε κανείς οτι...*, (*να τιμωρηθεί*) *ο κάθε κύριος Α. κλπ.*, που αντιστοιχούν στα στοιχεία που παρομοιάζονται (πρβ. και *μοιάζει + (με) όνομα / να + ρήμα*, καθώς και εκτενείς παρομοιώσεις, π.χ. τις ομηρικές, με ολόκληρες φράσεις ή κείμενο ή με μορφή σκηνικής πράξης, π.χ. με διάλογο). Οι παρομοιώσεις μπορούν να οδηγούν σε μεταφορές και να συνδυάζονται με αυτές, π.χ. *το σπίτι απο την πλευρά εκείνη έμοιαζε σάν ένα τεράστιο χλωμό πρόσωπο, είχε ένα μάτι κλειστό και ένα ανοιχτό.*

3) Αλληγορία

Η αλληγορία κατα τον Τζάρτζανο (1946–1953, 2, 317) είναι λεκτικός τρόπος που χρησιμοποιεί «με χάρη μεγάλες και τολμηρές μεταφορές». Κατα τον Thöming (1973), είναι ένα αυστηρά στιλιζαρισμένο μοντέλο κόσμου, με πυκνό εσωτερικό σύστημα σημασιακών σχέσεων και με δρώμενα άνευ σημασίας. Το Groupe μ (1970) την εντάσσει στους μεταλογισμούς (με πλήρη αφαίρεση και πρόσθεση, όπως η παραβολή και ο μύθος). Η αλληγορία δέν είναι εικονική αλλά συμβολική, π.χ. *ένας αϊτός περήφανος, ένας αϊτός λεβέντης...* (= Κλέφτης ανυπότακτος και τολμηρός που...), όπου εμφανίζεται ή υποβάλλεται ένας λογικός παραλληλισμός δύο καταστάσεων, ενώ η μεταφορά ο Κλέφτης ήταν αϊτό³ υποβάλλει μιά εικονική ταύτιση. Εδώ ανήκουν και οι προσωποποιήσεις αφύχων και οι αντικειμενοποιήσεις εμπύχων, π.χ. *ο Όλυμπος κι ο Κίσαβος τα δυό βουνά μαλώνουν ή κι αυτός στέκεται βράχος ακίνητος*. Κατα τον U. Eco, όταν αναγνωριστεί η αλληγορία, οι ίδιες οι εικόνες αποκτούν μεταφορική διάσταση και όχι τα λεκτικά σημεία που αντανακλούν αυτές τις εικόνες (π.χ. στους πρώτους στίχους της *Θείας Κωμωδίας* του Δάντη).

4) Σύμβολο

Ο μνηαρισμός του συμβόλου, κατα τον Le Guern (1973), στηρίζεται σε μιά συνήθως πολύπλοκη αναλογία, που συλλαμβάνεται νοητικά, ενώ η μεταφορά ικανοποιείται απο τη σύλληψη μιάς αναλογίας με φαντασία και αισθαντικότητα. Το σύμβολο συντρίβει τα πλαίσια της γλώσσας και επιτρέπει όλες τις μετατοπίσεις, ενώ η μεταφορά μένει στη γλώσσα, της οποίας αποτελεί ένα απο τα κλειδιά. Τα σύμβολα είναι ομόλογα της μεταφοράς στον εξωγλωσσικό χώρο και βρίσκονται ανάμεσα στη μεταφορά και την παρομοίωση (βλ. 2.6.2.2). Τα βασικά πολιτισμικά σύμβολα «δέν είναι αναφορικά ή δηλωτικά, αλλα συνδηλωτικά ή μεταφορικά (figurative)», «είναι ένα κατασκευάσμα που έχει πέρα απο τον εαυτό του μεταφορική σημασία και χρησιμοποιείται στην παραγωγή ενός συστήματος συσχετιζόμενων σημασιών» (Foster 1994, 377· 380).

5) Πρότυπα (βλ. Eco 1993)

Η λειτουργία ενός σημειωτικού συστήματος μπορεί να θεωρηθεί πρότυπο για την έρευνα ενός άλλου σημειωτικού συστήματος, π.χ. η γλώσσα μπορεί να θεωρηθεί πρότυπο για τη θεώρηση βιολογικών συστημάτων (ομόλογα φαινόμενα), αλλα και αντίστροφα, πρβ. *δέντρο ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, οικογενειακό δέντρο* κλπ.

6) Συνδυασμοί

Οι συνδυασμοί παρομοίωσης και μεταφοράς είναι συχνοί, π.χ. *σπίτι σάν κουτί / κύβος· σπίτι κουτί, σάν κύβος· σπίτι κουτί, κύβος σωστός· σπίτι σάν κουτί, σάν κύβος· *σπίτι σάν κουτί_σάν κύβος· αναίσθητος σάν πεθαμένος / νεκρός· αναίσθητος_πεθαμένος / νεκρός* (υπερβολή) κλπ.

2.6.2.2 Διάκριση παρομοίωσης, μεταφοράς και άλλων σχημάτων

Η διάκριση των σχημάτων λόγου έχει απασχολήσει τη ρητορική (π.χ. κατα τον Δημήτριο τον Φαληρέα, η παρομοίωση, ιδίως η τυποποιημένη, είναι μιά επεκταμένη μεταφορά, που καθιερώνεται απο την τέχνη ή τη φύση, ενώ κατα τον Αριστοτέλη η μεταφορά είναι μιά παρομοίωση χωρίς ρητούς όρους), τη φιλοσοφία (π.χ. κατα τον Leibniz [1923, 277–278], «Et his tribus relationum speciebus (ut obiter dicam) respondent tres

figurae rhetoricae primariae, nempe metaphora comparationi; synecdoche coniunctioni simplici, metonymia connexioni») κλπ., πρβ. και το Groupe μ (1970), κατα το οποίο η μεταφορά είναι ένα μετασήμεμα με μερική διαγραφή και προσθήκη (βλ. 2.6.2.1 στο 3), η παρομοίωση ένα μετασήμεμα με μερική διαγραφή, η μετωνυμία ένα μετασήμεμα με πλήρη διαγραφή και προσθήκη, η γενικευτική συνεκδοχή ένα μετασήμεμα με πλήρη διαγραφή και προσθήκη, η ειδική συνεκδοχή ένα μετασήμεμα με απλή προσθήκη, βάσει μετακίνησης κατα μήκος προσδιοριστικών ή κατανεμητικών σειρών (πρβ. 2.6.2.1 στο 2)· άλλοι θεωρούν την παρομοίωση υφολογική διαφοροποίηση της μεταφοράς κλπ. ή διακρίνουν σχήματα συνεπτυγμένα και διακεχυμένα: σχήμα συμπτυγμένης αναλογίας (μεταφορά), σχήμα διακεχυμένο συνεκτικό (αλληγορία), σχήμα διακεχυμένο αντιφατικό (αλληγορισμός) κλπ.

Σε ορισμένες σύνθετες εκφορές, η μεταφορά μπορεί να μετατρέπεται σε κρυφή παρομοίωση, π.χ. «Χαρτομάντιλο μιάς χρήσης» κατάντησαν τη Θεσσαλονίκη, όπου το ρήμα υποβάλλει την ανάγνωση σάν χαρτομάντιλο... Η παρομοίωση εξάλλου μπορεί να πλησιάζει τη συνεκδοχή, π.χ. *όλοι οι δρόμοι της συνοικίας είναι σάν αυτόν: τα σπίτια μοιάζουν με χρηματοκιβώτια* (= σπίτια μικροαστών, που περιέχουν χρήματα, δηλαδή η παρομοίωση λαμβάνεται απο τα συμφραζόμενα, βλ. Lodge 1977) Κατα τον Le Guern (1973, 57), μπορούμε να διακρίνουμε τα διαφορετικά αποτελέσματα παρομοίωσης και μεταφοράς, λέγοντας οτι «η παρομοίωση απευθύνεται στη φαντασία διαμέσου της νόησης, ενώ η μεταφορά στοχεύει στην αισθαντικότητα διαμέσου της φαντασίας».

2.6.2.3 Μεταφορά και μύθος ή σύμβολο

Η πολιτισμική ανθρωπολογία έχει ασχοληθεί με το θέμα της μεταφοράς σε συσχετισμό με τα πολιτισμικά φαινόμενα των μύθων, του τοτεμισμού, της μαγείας, των τελετών κλπ. Έτσι, αναφορικά με τη σχέση μεταφοράς – μύθου, συναντούμε (βλ. Weiner 1994: Ingold 1994) τη διάκριση δύο ειδών μεταφορών: αυτές που βασίζονται στις ομοιότητες μεταξύ των όντων που ήδη είναι διαφοροποιημένες ‘έξω’ στον κόσμο (παράδοση δυτικής σκέψης) και εκείνες που χρησιμοποιούνται για να διακρίνουν σε ανεξάρτητες περιοχές έναν κόσμο που είναι συνεχής, αδιαφοροποίητος και που περικλείει τα πάντα (πολιτισμοί εξωτικών λαών). «Το συνηθισμένο νοητικό σύστημα βάσει του οποίου σκεφτόμαστε και ενεργούμε είναι στη βάση μεταφορικής φύσεως» (Lakoff & Johnson 1981 στον DeBernardi 1994, 863), πρβ. την έννοια του χρόνου που κρύβεται στην έκφραση «ο χρόνος είναι χρήμα» με εκείνη του «cattle clock» των Nuer (συντονισμός γεγονότων αντί αφηρημένου συστήματος χρόνου).

Κατα τον Παλαμά (1972, 442), «η επική και πλατιά ξαπλωμένη παρομοίωση συμυκνώνεται και πλάθεται και γίνεται το άγαλμα της λυρικής μεταφοράς. Η μεταφορά είναι εικόνα, η εικόνα ξετυλίγεται σε ολόκληρο πίνακα· ύστερα ξεπροβάλλει μέσ’ απο κεί ο μύθος, ακρότατο αποτέλεσμα της ποιητικής δημιουργίας· βαθαίνεται απο νόημα, και νά το σύμβολο».

Ο T. Mann γράφει για τον Ναπολέοντα: «[...] als er sich fürs Abendland entschieden hatte, erklärte er: “Ich bin Karl der Große.” Wohl gemerkt – nicht etwa: “Ich erinnere an ihn”; nicht: “Meine Stellung ist der seinen ähnlich”. Auch nicht: “Ich bin wie er”; sondern einfach: “Ich bin’s.” Das ist die Formel des Mythos. Das Leben [...] war

also in antiken Zeiten die Wiederherstellung des Mythos in Fleisch und Blut [...]. Der Mythos ist die Legitimation des Lebens» (1974, 496). Και αλλού «Mythos ist Lebensgründung; er ist das zeitlose Schema, die fromme Formel, in die das Leben eingeht, indem es aus dem Unbewußten seine Züge reproduziert» (1974, 493).

Μεταφορά και μύθος έχουν κοινό στοιχείο την ονοματοθεσία περιεχομένου. Η μεταφορά είναι η μή αληθινή πραγματικότητα που δηλώνει την απτή πραγματικότητα, ενώ ο μύθος είναι η απτή πραγματικότητα που δηλώνει την πέρα απο αυτήν πραγματικότητα της αλήθειας του κόσμου.

2.6.3 Μεταφορά και σημειολογία

Εξετάζοντας απο σημειολογική άποψη τη μεταφορά παρατηρούμε τα εξής:

1) Σημεία

Κατα τη γνωστή διαίρεση των σημείων σε εικόνες, ενδείκτες και σύμβολα, τα γλωσσικά σημεία στο μεγαλύτερο ποσοστό τους αποτελούν σύμβολα (πρβ. την αυθαιρέτητα των γλωσσικών σημείων και τις σχέσεις περιεχομένου / έννοιας κλπ. – αντικείμενου αναφοράς, έκφρασης – περιεχομένου), ελάχιστα εικόνες (πρβ. ηχομιμητικές λέξεις κλπ.) και ενδείκτες (πρβ. αντωνυμίες, ορισμένα επιρρήματα κλπ.), σε σχέση με την εξωγλωσσική πραγματικότητα, την οποία δηλώνουν. Η ίδια διάκριση μπορεί να εμφανιστεί και έμμεσα στο σύστημα της γλώσσας (ενδογλωσσικά, δευτερογενώς) με τη μεταφορά (εικονικό σημείο, πρβ. την αντιστοιχία χαρτών, διαγραμμάτων, φωτογραφιών και ρεαλιστικών πινάκων ζωγραφικής με την πραγματικότητα), την παρομοίωση (ενδείκτης) και τον συμβολισμό (σύμβολα, π.χ. *η κυανόλευκη*, αλλά και ονοματεπώνυμα, κρυπτογραφικά γλωσσικά σημεία, αριθμοί τηλεφώνων κλπ.). Κατα την έμμεση αυτή σχέση, ομοιότητες στα αντικείμενα αναφοράς (π.χ. μέλος σώματος ως στήριγμα ανθρώπου ή ζώου και στήριγμα οριζόντιας επιφάνειας τραπεζιού ή καρέκλας) οδηγούν σε επέκταση της χρήσης ενός γλωσσικού σημείου, που δηλώνει το ένα απο αυτά (π.χ. *πόδι ανθρώπου / ζώου*), στην έκφραση του άλλου (π.χ. *πόδι τραπεζιού / καρέκλας*), δηλαδή σε μεταφορική χρήση, κατα την οποία το γλωσσικό σημείο αποκτά νέες σημασίες ή χρήσεις (πρβ. άπλωμα σημασίας) με γενίκευση (βάσει κοινών σημασιολογικών χαρακτηριστικών). Η παρομοίωση κατέχει ενδιάμεση θέση, εφόσον δέν ταυτίζει το αντικείμενο αναφοράς, αλλά δείχνει μιά ομοιότητα (πρβ. *η πλάκα του τραπεζιού στηριζόταν σε κάτι σαν πόδι ζώου*). Μπορεί να υποθέσει κανείς οτι η παρομοίωση αποτελεί μιά λογικότερη μεταφορά (η σημασία της λέξης παραμένει στα όριά της) ή οτι η μεταφορά στηρίζεται σε μιά υποσυνείδητη παρομοίωση (πρβ. οτι μπορούν να χρησιμοποιούνται μαζί, π.χ. *τα πόδια του τραπεζιού ήταν σαν πόδια ζώου*). Η παρομοίωση (πρβ. αναλογία) συσχετίζει ή οδηγεί έμμεσα, η μεταφορά (πρβ. ταυτότητα, ισοδυναμία) ταυτίζει ή παρουσιάζει άμεσα, το σύμβολο (πρβ. ομολογία· κατα τον Thöming [1973], τα σύμβολα είναι εικονικά εκτυπώματα μοτίβων, που δέν προϋποθέτουν έναν αρμονικά κλειστό κόσμο παραστάσεων και μιά ορισμένη θεώρηση κόσμου, ενώ ο Weiner [1994, 605] θεωρεί οτι «metaphor seals symbolic representation off from unlimited semantic expansion», βλ. και 2.6.2.3) αντικαθιστά ή καθιερώνει και συμβολίζει.

Υπάρχουν ποικίλες θεωρίες για τη μεταφορά απο σημειολογική άποψη, π.χ. κατα τον Eco (1993, 183), «Η μεταφορά δε συνίσταται στη σχέση παρομοιότητας ανάμεσα

στα αντικείμενα αναφοράς, αλλά σημικής ταυτότητας ανάμεσα στα περιεχόμενα των εκφράσεων», και μόνο εμμέσως μπορεί να αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τα αντικείμενα της αναφοράς: ο Greimas (1966) χρησιμοποιεί την έννοια της ιστοτοπίας του κειμένου για να την ορίσει (μεταφορά είναι οι συνδυασμοί λέξημάτων που εμφανίζουν διαφορετικό επίπεδο απο το επίπεδο ιστοτοπίας που επικρατεί), και ο Bense (1969) χρησιμοποιεί την έννοια της μεταγλώσσας (η μεταφορά δέν μεταβάλλει το αντικείμενο αναφοράς που εισάγεται με ένδειξη αλλά μόνο το ερμηνεύει), και θεωρεί ότι η μεταφορά αποτελεί υπερεικόνα (τοποθέτηση μεμονωμένων δηλώσεων σε μία ανώτερη εικονική συσχέτιση λέξεων). Κατα τον Frye (1969), η μεταφορά μπορεί να είναι η σχέση δύο συμβόλων (‘κατα λέξη’ μεταφορά), ρητορική βεβαίωση ομοιότητας (περιγραφική μεταφορά), αναλογία συμμετρίας μεταξύ τεσσάρων όρων (τυπική μεταφορά), ταυτότητα ατόμου με την κατηγορία / τάξη του (συγκεκριμένη, καθολική ή αρχετυπική μεταφορά) και υποθετική βεβαίωση ταυτότητας (αναλογική μεταφορά). Ο Wheelwright (1962, 29^ο πρβ. 2.2, 2.3) θεωρεί τη μεταφορά προσέγγιση ενός πράγματος μέσω άλλου, περιλαμβάνοντας στη διευρυμένη έννοια της γλώσσας «κάθε στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας που δέν αποτελεί απο μόνο του αντικείμενο στοχασμού, αλλά που χρησιμοποιείται για να εννοεί, για να σκοπεύει, να αντικαθιστά κάτι πέρα απο αυτό το ίδιο». Ο Leach (1976, 12) θεωρεί τη μεταφορά ως *ponce symbol* (ατομικά σύμβολα όπως σε όνειρα, σκοτεινή ποίηση, ιδιοτροπίες του πομπού), διακρίνοντάς την απο τη μετωνυμία (φυσικός ενδείκτης). Η μεταφορά μπορεί να θεωρηθεί ως σημείωση δευτέρου βαθμού: το ‘πόδι’ ως παράσταση του νού συμβολίζει εικονικά το ‘πόδι’ του τραπέζιου και το γλωσσικό σημείο *πόδι* αντανakλά αυτό τον συμβολισμό. Αντιστοιχεί με εικόνα, με κάτι που ‘βλέπεται’ (πρβ. εικονικά σημεία), δηλαδή κάτι το οποίο χρησιμοποιείται στη θέση άλλου ορατού ή άορατου, αλλά πρβ. και *έχει φωνή γλυκιά* (γεύση), *κοιμήθηκα βαριά* (αφή), *η συνέλευση μύριζε μπαρούτι* (όσφρηση), *το ρυάκι έτρεχε μουρμουρίζοντας* (ακοή).

2) Έκφραση και περιεχόμενο

Αντίθετα απο ρητορικά σχήματα όπως έλλειψη, ζεύγμα, τμήση, χασμωδία, αφαίρεση, αναγραμματισμό, ορισμένα λογοπαίγνια κλπ., που αφορούν την έκφραση, η μεταφορά ανήκει στο περιεχόμενο (στα μετασημήματα), όπως και η παρομοίωση, η μετωνυμία, η συνεκδοχή, η αντονομασία, το οξύμωρο κλπ. (ενώ η λιτότητα, η υπερβολή, ο ευφημισμός, η αλληγορία, η ειρωνεία, το παράδοξο κλπ. ανήκουν στους μεταλογισμούς, βλ. Groupe μ 1970).

Η μεταφορά στη γλώσσα σημαίνει σύνδεση ενός γλωσσικού σημαίνοντος με περιεχόμενο που δέν έχει ‘σημειωθεί’ ακόμη και που παρουσιάζει ομοιότητες (κατα τη γενική αλλά και ατομική αντίληψη) με το σημαίνόμενο ενός υπαρκτού στη γλώσσα σημείου. Η μεταφορά *πόδι* (*τραπέζιου*) θα μπορούσε να ονομαστεί *υποστήριγμα* (*τραπέζιου*), αλλά η λέξη αυτή δέν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνη της και είναι ασαφής. Η ομοιότητα (που κάποτε είναι μεγάλη, αν π.χ. παριστάνει το πόδι κάποιου ζώου) με το πόδι εμψύχου (και έχει σημασία ποιανού εμψύχου) μας επιτρέπει να μεταφέρουμε το σημαίνον του εμψύχου σε νέα χρήση, διευρύνοντας το περιεχόμενο του γλωσσικού σημείου (και κάνοντας οικονομία ενός νέου, πρόσθετου σημείου). Απο την άποψη αυτή, η μεταφορά είναι του σημαίνοντος. Το οτι βλέπουμε το *στήριγμα* του τραπέζιου ως ‘πόδι’ ζώου, ανθρώπου κλπ. δέν αποτελεί σημειωτική πράξη, εφόσον δέν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το σημείο αυτό για να δηλώσουμε το πόδι. Στη νόη-

σή μας μπορεί να παραπέμπει, να ανακαλεί το πόδι εμπύχου (ενώ το πόδι εμπύχου δέν ανακαλεί συνήθως το *στήριγμα*, γιατί είναι πρωταρχικό δεδομένο στα βιώματα του ανθρώπου), αλλά όχι υποχρεωτικά (ένδειξη: οι νεκρές μεταφορές). Έχουμε εδώ ίσως τη σημασία της σιγματικής σημειωτικής διάστασης, του κόσμου των φαινομένων, αντικειμένων, όντων κλπ., αλλά και των σχέσεών τους, και του τρόπου με τον οποίο η νόηση τα οικειοποιείται, τα κατακτά, διακρίνοντας σχήματα, μορφές κλπ., συγκρίνοντάς τα με άλλες που έχουν ήδη ενσωματωθεί στο σημειωτικό σύστημα και βλέποντάς τα ‘σάν’ (παρομοίωση) ή ‘ως’ (έχει σημασία και το ότι δέν είναι / ήταν γνωστή η ουσία των πραγμάτων). Οι (παρομοιώσεις και οι) μεταφορές μπορεί να μὴ έχουν ως πρωταρχική την ονομαστική λειτουργία, αλλά άλλες, π.χ. τοπογραφική (*η μύτη του βράχου*, για να κατευθύνει εκεί την προσοχή), χρονογραφική (πρβ. τα χρονικά επιρρήματα, που προέρχονται κάποτε απο τοπικά, π.χ. *στο αναμεταξύ*), ποσοτική (*σαράντα οκάδες είναι* = είναι πολύ βαρύ) λειτουργία. Η εικονικότητα της μεταφοράς και η δεικτικότητα της παρομοίωσης ανήκουν στην πραγματολογική χρήση της γλώσσας, σε έμμεση σημείωση, εφόσον τα σημαίνοντα είναι σύμβολα, τα σημαινόμενα έχουν κοινά στοιχεία (σημασιακά χαρακτηριστικά) και τα αντικείμενα αναφοράς μοιάζουν.

3) Ερμηνεύον / ερμήνευμα

Τα ερμηνεύοντα (interpretant) αποτελούν σε τελική ανάλυση τις βασικές μονάδες της σημείωσης (διασυνδέτες του σημειωτικού πλέγματος, βλ. Σετάτος 2024), όπως φαίνεται ιδιαίτερα απο τις λειτουργίες της μεταφοράς και παρομοίωσης (ερμηνευτικά σημεία). Πολλά στοιχεία του κόσμου στον οποίο ζούμε (ψυχοβιολογικά, κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον και εμπειρίες του, κόσμος της νόησης, ενόρασης και φαντασίας) δέν μπορούν να εκφραστούν γλωσσικά (πρβ. *le non-dit*), επειδή δέν υπάρχουν αντίστοιχα σημεία (ή αν υπάρχουν τα αγνοούμε) ή είναι εξαιρετικά σύνθετα, ανεπαίσθητα, αινιγματικά, δυσνόητα κλπ. Στις περιπτώσεις αυτές, για να ονοματίσουμε το περιεχόμενο, καταφεύγουμε σε χρήση άλλων σημειωτικών συστημάτων, π.χ. κινηματικά (όπως στο παράδειγμα: —*Πού ήταν η βλάβη*; —*Στης μηχανής το* + κινηματικό σημείο δείξης στον αστράγαλο κλπ.), αλλά συνήθως σε παρομοιώσεις (πρβ. *ήταν ένα... σάν... πώς να σου πώ;!... + βλέμματα γύρω σε αναζήτηση αντικειμένου που θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως παρομοίωση... νά σάν κι αυτό + δείξη ή ...σάν μανιτάρι κλπ.) και μεταφορές (π.χ. η μύτη του βράχου).*

Ο κόσμος ο ίδιος (βασικές εμπειρίες της ζωής κλπ.) δίνει αφορμή για τη δημιουργία της παρομοίωσης και της μεταφοράς. Τα ερμηνεύοντα (άμεσα, δυναμικά, τελικά, πρβ. Ch. Peirce) ως αντιδράσεις του ερμηνευτή (δέκτη) στα σήματα και στα σημεία του περιβάλλοντος οδηγούν, βάσει της γενικευτικής, αφαιρετικής ικανότητας της νόησης, της αναλογικής σκέψης (αναλογίες, ομολογίες κλπ., φαντασίες κλπ.) κλπ., στη δημιουργία σημείων όπως η μεταφορά (πρβ. *είναι τίγρη σωστή*), η παρομοίωση (πρβ. *μοιάζει με τίγρη / είναι σάν τίγρη*) και άλλα ρητορικά σχήματα (π.χ. το οξύμωρο μπορεί να προβάλλει απο βιοτικές εμπειρίες, όπως σε κεντρικό δρόμο οικισμού δύο καταστήματα πλάι πλάι με πινακίδες *ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΟ – ΚΤΗΝΙΑΤΡΕΙΟ* αντίστοιχα).

Με τη μεταφορά χρησιμοποιούμε τα στοιχεία στα οποία κατέληξε μιὰ προηγούμενη ανάλυση του κόσμου (πρβ. ερμηνεύοντα: η μεταφορική σημασία εργαζεται με ερμηνεύματα, δηλαδή με σημειακές συναρτήσεις, που περιγράφουν το περιεχόμενο άλλων σημειακών συναρτήσεων, βλ. Eco 1986) για να συνεχίσουμε την ανάλυσή του

(διερεύνηση δυνατοτήτων της καθημερινής γλώσσας) ή για να μπορέσουμε να μιλήσουμε για αυτόν (πρβ. τη δυσκολία έκφρασης των αισθημάτων και συναισθημάτων που δοκιμάζουμε μπροστά στα φαινόμενα του κόσμου, π.χ. σχετικά με ένα άρωμα, μιά γεύση, το φεγγάρι μιά καλοκαιρινή νύχτα, ακατάπαυστη βροχή κλπ.). Έτσι δημιουργούνται οι βασικές παγκόσμιες μεταφορές (σύμβολα πανανθρώπινα, πρβ. και θεωρίες αρχετύπων όπως των C. Jung, G. Bachelard κλπ.), που σήμερα, με την υπόταξη της φύσης ή καλύτερα με τη δημιουργία ενός καθαρά ανθρώπινου (πλασμένου απο τον άνθρωπο) περιβάλλοντος, χάνουν τη δύναμή τους (πρβ. μεταφορές και παρομοιώσεις απο τον τεχνολογικό πολιτισμό· ίσως έτσι εξηγείται και η έλλξη των έργων επιστημονικής φαντασίας). Μπορούμε έτσι να διακρίνουμε μεταφορές αναγκαστικές ή μόνιμες (με βάση σταθερά σημασιακά χαρακτηριστικά, π.χ. *το πόδι του τραπεζιού*), προαιρετικές (όταν υπάρχει γλωσσικό σημείο για την έκφραση του περιεχομένου, π.χ. *άσπρες δαντέλες της θάλασσας = αφρός, ο ουρανός κλαίει = βρέχει*) ή επικαιρικές (για μιά μορφή του αντικειμένου αναφοράς, π.χ. *κυμάτων | ανήριθμον γέλασμα, Αισχύλος, Προμηθεύς Δεσμώτης 89–90*) και νεκρές (π.χ. *υπερασπίζομαι*).

Η μεταφορά έχει ποικίλες αφετηρίες. Μπροστά σε ένα φαινόμενο, αντικείμενο, όν που μας σταματά, αναζητούμε κάτι άλλο για να το παρομοιάσουμε ή για να το αντικαταστήσουμε με εκείνο προς αποτελεσματικότερη έκφρασή του, ή αναζητούμε εξακολουθητικά με τί να το παρομοιάσουμε ή τί μας θυμίζει, για να το κατανοήσουμε, δέν το χρησιμοποιούμε δηλαδή εκείνη τη στιγμή ως μεταφορά κάποιου άλλου, εκτός αν ένα συνηθισμένο ή ασυνήθιστο γεγονός μας θυμίζει κάτι άλλο, που συνήθως μένει στο μυαλό μας (και εκείνη τη στιγμή εξακολουθούμε να το σκεφτόμαστε ή το ανακαλούμε αμέσως στη μνήμη μας), ή αν η παρουσία κάποιας αναφοράς μας αφήνει αδιάφορος (απλή αναγνώριση) κλπ.

Μεταφορά και παρομοίωση καλύπτουν ανάγκες έκφρασης (πρβ. ονοματοθεσία, παραστατικότητα, μετάδοση σύνθετων καταστάσεων, λεπτών αποχρώσεων, ευφάνταστη σύνθεση, φαντασία κλπ.). Με τα μέσα αυτά η γλώσσα λύνει το πρόβλημα της περιγραφής της πραγματικότητας στις περιπτώσεις όπου αυτή είναι πολύ δύσκολη, π.χ. σε περιγραφή γενετικής εμπειρίας, όπως με τις παρομοιώσεις *σάν λεμόνι, σάν σάπιο κρέας* κλπ., που απλώς παραπέμπουν σε κοινές εμπειρίες των ανθρώπων ή ακόμη στη φαντασία τους (με αφετηρία τις εμπειρίες τους). Τα ερμηνεύματα με τις διασυνδέσεις και συσχετίσεις τους συνθέτουν τον κόσμο του ομιλητή και των συνομιλητών του. Η προσέγγιση και βίωση, η σηματοδότηση και ονομασία, η νοητική ή φαντασιακή αντιμετώπιση, η βιολογική ή συναισθηματική εκτόνωση κλπ. ξεκινούν κάθε φορά απο μιά ή περισσότερες συγκεκριμένες εμπειρίες, που ανακαλούν ποικίλες περιοχές της μνήμης, τα ερμηνεύοντα της οποίας χρησιμοποιούνται για την κάλυψη των άμεσων εκφραστικών αναγκών (διαφορετικές και ασύνδετες συχνά εμπειρίες συνδέονται και αλληλοεμπλουτίζονται σε περιεχόμενο). Έτσι χρησιμοποιούνται διάφορα σημειωτικά συστήματα (μόνα τους ή σε συνδυασμό) μαζί με τη γλώσσα, με ποικίλους τρόπους: φορτίσεις, περιγραφές, δείξεις (πρβ. παρομοιώσεις), εικόνες (πρβ. μεταφορές) κλπ., π.χ. ο ψαλμός του *Χριστός ανε³στη!*, όπου κάθε επανάληψη άδεται ή πρέπει να άδεται σε ψηλότερο τόνο, υποβάλλοντας έτσι την Ανάσταση.

4) Σημειωτικές διαστάσεις

Η κυριολεκτική, μή μεταφορική εκφορά (σκέψη, διαλογισμός κλπ.), θα μπορού-

σαμε να υποστηρίξουμε, αναφέρεται στη συντακτική σημειωτική διάσταση, η παρομοίωση (παρατήρηση, αναλογία, ομολογία) στη σημαντική και η μεταφορά (φαντασία, διαίσθηση, ενόραση κλπ.) στην πραγματολογική. Η κυριολεκτική χρήση αποκρούεται ευκολότερα από τη μεταφορική, που μπορεί να ανοίγει ορίζοντες σκέψης (πρβ. τη δημιουργία ιδιωτισμών και φρασεολογιών με μεταφορές, π.χ. *κάνει τον καμπόσο*).

5) Σημειωτικά συστήματα

Στη θέση της γλώσσας ή και παράλληλα με αυτή μπορούν να χρησιμοποιηθούν άλλα σημειωτικά συστήματα (π.χ. κινηματικά, όπως κινηματικό σημείο της κεφαλής παράλληλα με το *όχι*, οπτικά, όπως σκίτσα άντρα και γυναίκας στις πόρτες αποχωρητηρίων διεθνών σταθμών, κλπ.).

Θρησκευτικές τελετές, αναπαραστάσεις εγκλημάτων κλπ. μπορούν να μοιάζουν με θεατρικές παραστάσεις κλπ., αλλά δέν προσφέρονται όπως αυτές για διασκέδαση και ψυχαγωγία.

Σχετικά με τα στοιχεία που εξετάζουμε, παρατηρούμε ότι:

- η παρομοίωση μπορεί να χρησιμοποιήσει σημεία διαφορετικών συστημάτων, π.χ. *ήταν τόσο μακρύ + κινηματικό σημείο με τα δύο χέρια* (πρβ. *ήταν μακρύ σαν μιά παλάμη*, πρβ. και συναισθησία)
- η μεταφορά χρησιμοποιεί σημεία του ίδιου συστήματος και στηρίζεται έμμεσα σε παρομοίωση (βλ. 2.6.3 στο 1), π.χ. *ένα τραπέζι με πόδια σε σχήμα ποδιών ζώου*, πρβ. τη γλώσσα των Ελλήνων κωφαλάλων (βλ. Τριανταφυλλίδης 1987· 1997· πρβ. και Παπασπύρου 1998) όπου «παλάμη κλειστή με τον αντίχειρα στην άκρη της μύτης, τον δείκτη προς τα πάνω και το βλέμμα προς τον δέκτη» σημαίνει 'υπερήφανος', δηλαδή *ψηλομύτης*, σύνθετη λέξη στην οποία υπάρχει και μεταφορά, όπως και το νεύμα του *P* δηλώνει και *Pωσία* = ενδείκτης / παρομοίωση, πρβ. και άλλες περιοχές, π.χ. τη 'γλώσσα' του χρήματος (βλ. Μαρμαρίδου 1998).

Η διάκριση παρομοίωσης – μεταφοράς φαίνεται σαφέστερα στα συστήματα απτικών, οσφρητικών, γευστικών σημείων, π.χ. *όταν το πιάνεις έχεις ένα αίσθημα σαν αυτό + αντικείμενο που πρέπει να πιάσει ο συνομιλητής, είχε μιά μυρωδιά σαν αυτό + αντικείμενο, είχε μιά γεύση σαν αυτό + φρούτο που πρέπει να δοκιμάσει ο συνομιλητής* κλπ. Στη χρήση ενός συστήματος αντί άλλου έχουμε ενδείκτες, πρβ. ότι η μυρωδιά λεμονιού φέρνει ξινίλα στο στόμα (κάποτε και η σκέψη απλώς του λεμονιού) ή ακόμη περισσότερο η γεύση των κουλουριών στο μυθιστόρημα του Μ. Proust φέρνει αναμνήσεις, ανακαλεί όλο τον «χαμένο χρόνο». Κάτι ξινό μπορεί να θυμίσει το λεμόνι, που με τη σειρά του μπορεί να χρησιμοποιηθεί, ως γλωσσικό σημείο, για να υποδηλώσει, να παραπέμψει σε αίσθημα χωρίς ονομασία (πρβ. *το βατόμουρο είχε μιά γεύση σαν λεμόνι, έχει μιά γεύση σαν παραγινωμένο λεμόνι, είναι σκέτο λεμό³νι, πικρό σαν δηλητήριο, σκέτο πικραμύγδαλο* κλπ.), πρβ. και *χέρι σαν μετάξι, μαλλιά μετα³ξι* κλπ.

Η μεταφορά, όπως και άλλα σχήματα λόγου, «έχουν αντίστοιχα και σε άλλες περιοχές της συμπεριφοράς» (βλ. Sadock 1979, 46), σε άλλα σημειωτικά συστήματα εκτός της γλώσσας, που απευθύνονται στην όραση (π.χ. όταν τα πόδια ενός τραπεζιού είναι ξυλόγλυπτες απομιμήσεις ποδιών ζώου, πρβ. και ζωγραφική, χορό κλπ.), στην ακοή (π.χ. η μίμηση σφουρίγματος ατμομηχανής κλπ. σε παιγνίδια παιδιών, κορνάρισμα αυ-

τοκινήτου με ήχο παρμένο απο συνθήματα ποδοσφαίρου, πρβ. μουσική κλπ.), στη γεύση (π.χ. καφές Ersatz), στην όσφρηση (π.χ. αρωματικά φυτά, λουλούδια κλπ., άρωμα στην ατμόσφαιρα εσωτερικού χώρου, πρβ. σαλόνι σάν τροπικό δάσος), στην αφή (π.χ. επιφάνεια σαν δέρμα κλπ.). Οι μεταφορές για βιολογικούς λόγους είναι ανεπτυγμένες κυρίως στα σημειωτικά συστήματα ακοής και όρασης (πρβ. γλωσσική μεταφορά, π.χ. *είναι λιοντάρι*, και σύμβολα της τέχνης, π.χ. το λιοντάρι ως σύμβολο της δύναμης, της ηγεμονίας κλπ.), οι άλλες αισθήσεις χρησιμοποιούνται έμμεσα (π.χ. *γλυκά λόγια, βρομερά λόγια, δηκτικά λόγια*, που γίνονται αισθητά απο την ακοή, αλλά θεωρούνται οτι ενεργούν σάν σημεία γευστικά, οσφρητικά, αφής, βλ. Diller 1991).

Η χρήση ενός αντικειμένου που δίνεται απο τη φύση και δέν δημιουργείται επιτόυτο θυμίζει τη χρήση στοιχείων της γλώσσας ως μεταφορών, π.χ. η χρήση πέτρας για το σπάσιμο ενός κελύφους θυμίζει τη χρήση της λέξης *πέτρα* στο *η καρδιά του είναι πέτρα*. Συνεπώς θα μπορούσαμε να υποθέσουμε οτι απο τη μίμηση κραυγών, θορύβων κλπ. οδηγηθήκαμε σε σύμβολα (γλωσσικά σημεία) και απο αυτά σε μεταφορές (ως όργανα της γλώσσας, με αύξηση του λεξιλογίου πέρα απο τη μίμηση).

2.7 Ειδικά θέματα και προβλήματα

Απο τον μεγάλο αριθμό επιμέρους θεμάτων θίγονται εδώ ορισμένα, όπως τα παρακάτω.

2.7.1 Κλίμακα μεταφορών και παρομοιώσεων

Οι ποικίλες γλωσσικές μορφές μεταφορών και παρομοιώσεων (όπως και οι συνδυασμοί, μεταξύ τους και με άλλα ρητορικά σχήματα και συντάξεις) δημιουργούν αποτελέσματα που διαφέρουν μεταξύ τους (πλέγμα στενότερων – χαλαρότερων σχέσεων, φορτίσεις διάφορες κλπ., πρβ. εμφιατικές μεταφορές, που απαιτούν τη συνεργασία του δέκτη, και ανέμφατες, που είναι διακοσμητικές, προαιρετικές κλπ.) και που παίρνουν θέση σε μιά κλίμακα, π.χ. με ονόματα (α , β) όπως:

- α ή καλύτερα / θα έλεγα β
- α σάν β / β σάν α (= που θυμίζει, μοιάζει)
- α σχεδόν β / α πάνω κάτω β
- α πραγματικό β / β πραγματικό α (= υπόνοια μιάς απόλυτης ταύτισης)
- α σωστό / αληθινό β , α ίδιο το β
- α + παύση + β (= απόλυτη ταύτιση)

πρβ. με γενική ουσιαστικού: *είναι τα λόγια του αέρα* (= αυτά λέει ο αέρας), *είναι λόγια σάν του αέρα* (= τα λόγια αυτά μοιάζουν με τα λόγια του αέρα), *είναι σάν λόγια του αέρα* (= σάν αερολογίες), *είναι λόγια του αέρα* (φρασεολογική ενότητα, τυποποιημένη μεταφορά, η γενική κάνει σαφέστερη και πιό αδύνατη τη μεταφορά, πρβ. *είναι αερολογίες* = εξασθενημένη μεταφορά), πρβ. αντίθετα την ενισχυμένη, εμφιατική μεταφορά με εμφιατικό τονισμό και αλλαγή σειράς όρων: *είναι του αε³ρα λόγια ή φτερα³ έκαναν τρεις ταχυδρομικοί σάκοι*

πρβ. ακόμη (σε αντιβοναπαρτική γαλλική εφημερίδα της εποχής ειδήσεις μιάς σειράς ημερών) *το ανθρωπόμορφο κτήνος αποβιβάστηκε στην... → το τέρας προχώρησε στο... → ο δολοφόνος έφτασε στο... → ο κακούργος είναι στο... → ο Ναπολέων ήρθε*

στο... → ο Βοναπάρτης είναι έξω από το Παρίσι → ο αυτοκράτωρ είναι μεταξύ των πιστών υπηκόων του.

Όσο τυποποιούνται οι μεταφορές τόσο εξασθενούν (οι νεκρές γίνονται αντιληπτές μόνο με την ετυμολογική ανάλυση, γιατί έχουν πιά άλλη σημασία, π.χ. διασκεδάζω), πρβ. και τα κλισέ.

Έτσι η μεταφορά, σε γενική θεώρηση, μπορεί να παρουσιάζει μιá σταδιακή διαφοροποίηση από την παρομοίωση (της οποίας το βασικό χαρακτηριστικό είναι η χρήση ενός λειτουργικού γλωσσικού στοιχείου: *σάν, όπως* κλπ.), πρβ. και προτάσεις όπως *θα έλεγεσ ότι ήταν ένα άλλο Βατερλό*, όπου τα *θα έλεγεσ* και *ένα άλλο* κάνουν τη φράση να ισοδυναμεί μάλλον με παρομοίωση.

Εξετάζοντας περαιτέρω τις εκφραστικές δυνατότητες της ΚΝΕ, μπορούμε να παρατηρήσουμε ισοδυναμίες (βλ. και 3.3) και σταδιακές μεταβάσεις σε άλλα φαινόμενα, όπως φαίνεται π.χ. στα εξής: *είναι Ηρακλής* (μεταφορά), *είναι σάν Ηρακλής* (παρομοίωση), *είναι Ηρακλής, παιδί μου* (αυτονόητο, κατηγορηματικό), *είναι Ηρακλής και τίποτε παρακάτω* (ενίσχυση), *είναι Ηρακλής και τίποτε λιγότερο* (απόλυτη ταύτιση)· με επίθετα και αντωνυμίες (υποβολή έννοιας ομοιότητας και όχι ταυτότητας): *είναι σωστόσ Ηρακλής* (κατηγορηματικότητα)· *είναι ένας σωστόσ Ηρακλής* (λιγότερο κατηγορηματικό)· *είναι αληθινόσ Ηρακλής* (πρβ. *το ράμφος του αρπάγη κανονική*: επιβεβαίωση)· *είναι (σάν) άλλος Ηρακλής* (μεταξύ μεταφοράς και παρομοίωσης, πρβ. στερεότυπα)· *είναι ο ίδιοσ ο Ηρακλής* (σχεδόν ταύτιση)· με άλλες εκφράσεις: *ο Ηρακλής κι αυτόσ είναι ένα και το αυτό* (υπερβολή ταύτισης)· *είτε Ηρακλής πείσ είτε Α. είναι το ίδιο* (ταυτότητα, υπερβολή)· *είναιαι... πώς να τον περιγράψω; ...Ηρακλής* (αναζήτηση προτύπου)· *είναι δυνατόσ σάν τον Ηρακλή / είναι δυνατόσ, Ηρακλής* (παρομοίωση, με σχετιστές, κατατάκτες, πρβ. πρότυπα)· *έχει δύναμη Ηρακλή / έχει τη δύναμη του Ηρακλή / έχει δύναμη (σάν) του Ηρακλή* (τον γνωστό από τη μυθολογία ήρωα) / *έχει δύναμη ενός Ηρακλή* (συσχετιστές, πρβ. και λειτουργίες άρθρων)· *έχει ηράκλεια δύναμη* (προσδιορισμός)· *μοιάζει τον Ηρακλή στη δύναμη* (πρβ. παρομοίωση)· *πλησιάζει τον Ηρακλή στη δύναμη* (πρβ. βαθμός παρομοίωσης, κλίμακα)· *ξέρεις τον Ηρακλή της μυθολογίασ; έ αυτόσ είναι!*· πρβ. και *είναι δυνατόσ σάν Ηρακλής / είναι Ηρακλής στη δύναμη* κλπ.

Μεταφορές υπάρχουν ισχυρές και αδύναμες, ανάλογα με το επεξηγηματικό τους δυναμικό, π.χ. ορισμένες μεταφορές παρέχουν μόνο το ευχάριστο συναίσθημα ότι κάτι εξηγήθηκε (βλ. Pylyshyn 1979). Η αντίθεση μεταξύ αισθητικής ευχαρίστησης και καταννητότητας χαρακτηρίζει μιá επιτυχή μεταφορά (μεγιστοποίηση της απόστασης μεταξύ των νοηματικών περιοχών των δύο όρων με ελαχιστοποίηση της διαφοράσ στη θέση που κατέχει κάθε όρος στην περιοχή του, βλ. Sternberg κ.ά. 1979). Η εικονικότητα εξασφαλίζει την ευλυγισία της διαδικασίασ, αποθήκευσης, ανάκτησης της πληροφορίασ κλπ., αλλά η καταννητότητα μπορεί να δυσχεραίνεται.

2.7.2 Επιτυχημένες και αποτυχημένες μεταφορές

Η αποτελεσματικότητα της μεταφοράσ δέν είναι σταθερή. Ακόμη και οι τυποποιημένες μεταφορές δέν έχουν πάντα το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, γιατί εξασθενούν με τη χρήση (πρβ. νεκρές μεταφορές, οι οποίεσ μπορούν να ξαναζωντανέψουν, π.χ. στη λο-

γοτεχνία, φιλοσοφία) και πρέπει να χρησιμοποιούνται με μέτρο και βάσει του επιπέδου της γλώσσας (πρβ. στη γλώσσα τις τυποποιημένες εκφράσεις και παρομοιώσεις του αρχαίου ελληνικού έπους, τις συνώνυμες μεταφορές κλπ.). Οι τολμηρές μεταφορές είναι ιδιαίτερα εμφανείς σε ορισμένα είδη λόγου, όπως στην τέχνη (ιδιαίτερα τη σουρεαλιστική, πρβ. τη γνωστή ποιητική έκφραση του P. Celan *Schwarze Milch der Frühe* [απο το ποίημα *Todesfuge*] ή *Η γή είναι μπλέ σαν πορτοκάλι* [τίτλος ντοκιμαντέρ]), σε προσωπικό υβρεολόγιο κλπ., με αμφισβητούμενα συχνά αποτελέσματα (πρβ. ορισμένα ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά). Υπάρχουν και αδόκιμες χρήσεις μεταφορών, π.χ. σε περιπτώσεις λανθασμένης επιλογής του επιπέδου γλώσσας, λήθης των όρων που χρησιμοποιούνται (πρβ. περιφράσεις, παραφράσεις) κλπ.

Οι μεταφορές μπορούν να δεχτούν διαφορετικές ερμηνείες (η αμφισημία είναι συχνά ένα απο τα αποτελέσματα της υποβλητικότητας των μεταφορών) και η ερμηνεία τους εμφανίζει όρια (πρβ. τα κωμικά αποτελέσματα στην κατα γράμμα ερμηνεία τους, βλ. παράδειγμα στο 2.7.9).

Ορισμένες μεικτές μεταφορές δημιουργούν σύγχυση ή αβεβαιότητα και θα πρέπει να διακρίνονται (βλ. Partridge 1973), π.χ. *ανάβω τον σπόρο της διχόνοιας* (πρβ. *σπέρνω τον σπόρο της διχόνοιας* και *ανάβω τη φωτιά της διχόνοιας*), πρβ. οτι η τυχαία σύνθεση γλωσσικών στοιχείων, όπως σε ορισμένα είδη σουρεαλιστικής ποίησης, δέν δημιουργεί αποδεκτά (αισθητικά κλπ.) αποτελέσματα, επειδή δέν ανακαλούνται ερμηνεύματα αλλα αντικείμενα και έννοιες που υποβάλλονται ασύνδετα· παρ' όλα αυτά γίνεται προσπάθεια σηματοδότησής τους απο τον δέκτη. «Η αποδοχή μιάς μεταφοράς όπως “argument is war” με τις συνακόλουθες εκφράσεις “attack a position” και “indefensible” αλλάζει στην πραγματικότητα το πώς συζητούν και το πώς σκέφτονται» οι άνθρωποι (βλ. Lakoff & Johnson 1981 στον Dewitt 1994). Ως ένα σημείο, όσο λιγότερο κατανοητή είναι μιά μεταφορά τόσο καλύτερη είναι (πρβ. οτι κατα τον Δημήτριο Φαληρέα το δυναμικό ύφος θέλγει με τη μεγαλοπρέπεια μοναδικών λέξεων, αλλα και την άποψη του Κικέρωνα οτι η παρομοίωση που δέν είναι πολύ απομακρυσμένη ή της λείπει η ομοιότητα κάνει εντύπωση), εκφράζοντας αυτό για το οποίο δέν υπάρχουν κυριολεκτικοί όροι. Η ιδιολεκτική χρειά των μεταφορών τονίζεται απο τον Αριστοτέλη: «πολύ δέ μέγιστον τὸ μεταφορικὸν εἶναι. μόνον γάρ τοῦτο οὔτε παρ' ἄλλων ἔστι λαβεῖν, εὐφύιας τε σημειὸν ἔστιν» (*Ποιητική* XXII 1459a 5–7)· «καὶ τὸ σαφές και τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ξενικὸν ἔχει μάλιστα ἢ μεταφορά» (*Ρητορική* III 2 1405a 8–9).

Γνήσιες και πλαστές μεταφορές (σε περιπτώσεις όπως είναι *πληγή απο φρικτό μαχαίρι* έχουμε στην ουσία το σχήμα της υπαλλαγής, πρβ. όμως [απο τη λειτουργία των Αγίων Πέτρου και Παύλου] *τὰ τὴν ἀθεότητα σφάττοντα, καὶ μὴ ἀμβλυνόμενα στόματα, τῆς φρικτῆς τοῦ Πνεύματος μαχαίρας*), αληθινές ή λανθασμένες, καταλήγουν να γίνονται αποδεκτές, όταν ορισμένες τουλάχιστον απο τις συνεπαγωγές που ανακαλούν είναι αληθινές (βλ. Reboul & Meschler 1998). Υπάρχουν, τέλος, αποτυχημένες ή λανθασμένες μεταφορές και παρομοιώσεις και οδηγίες για τη σωστή χρήση τους, όπως αναφέρονται απο παλιά (E. du Perron βλ. Brereton 1973 κλπ.), π.χ. οτι πρέπει να προτιμούμε ως μεταφορές τις γενικές εκφράσεις και όχι τις ειδικές (π.χ. *οι φλόγες της αγάπης* και όχι *οι δαυλοί / το φανάρι / το φτιλί της αγάπης*), να μὴν είναι πολύ εκτεταμένες καταλήγοντας να μοιάζουν με αινίγματα κλπ.

Κανόνες για την παραγωγή μεταφορών λείπουν, πρβ. και τη δυσκολία της παρά-

φρασης του νοητικού περιεχομένου των μεταφορών, πράγμα που αποτελεί μιά αντίρρηση στη σημασιακή σύλληψη της μεταφοράς (βλ. Davidson 1978).

2.7.3 Εκφραστικές ισοδυναμίες

Εκτός απο τις επεκτάσεις μεταφορών στο σημασιακό πεδίο (π.χ. *βρόμικο χρήμα* → *πλύσιμο χρήματος*), ορισμένα σχήματα λόγου και γλωσσικές εκφράσεις παρουσιάζουν ομοιότητες με τη μεταφορά, όπως είναι η περίφραση, ο ορισμός κλπ. Η περίφραση μπορεί να πάρει τη μορφή της αντονομασίας (π.χ. *ο Γιός της Καλογριάς = ο Καραϊσκάκης*) ή μιάς αναλυτικότερης έκφρασης (πρβ. ορισμό, ο οποίος περιλαμβάνει τα σημασιακά και διακριτικά χαρακτηριστικά μιάς έννοιας, σε αντίθεση με την αντονομασία, που δηλώνει ένα απο τα χαρακτηριστικά της έννοιας και αποτελεί άλλη ονομασία της), που μπορεί τελικά να αποτελεί μιά περιγραφή. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειται στο ότι τα στοιχεία που συγκρίνονται ανήκουν σε διαφορετικές σημασιακές κατηγορίες.

2.7.4 Γραφή

Τα συστήματα γραφής παρουσιάζουν περιπτώσεις μεταφορών, όπως στην ιδεογραφική (π.χ. στην κινεζική τα 中 zhong¹ = μέσα, 上 shang⁴ = πάνω κλπ), στην αλφαβητική (𠂇 [ανεστραμμένο άλφα] = κεφαλή βοδιού, ʾalef 'βόδι' → A, Δ = παράσταση πόρτας σκηνής νομάδων, *daleth* 'πόρτα' →, πρβ. αριθμητικά: λατινικοί αριθμοί I, II κλπ.), πρβ. και αρκτικόλεξα όπως ΟΤΕ κλπ.

Οι μεταφορές μπορούν να δηλωθούν με γραφηματικά σημεία, ιδιαίτερα όταν δέν είναι τυποποιημένες, π.χ. *ο «σκούφος» του βουνού παντοτινά λευκός* (με εισαγωγικά, πρβ. *ο γιός της καλογριάς – ο Γιός της Καλογριάς*, με κεφαλαία), με ενσυνείδητα ορθογραφικά λάθη που οδηγούν σε άλλες ερμηνείες, π.χ. *καπιταλιστές*, πρβ. και *μισέλλην ημισέληνος*: παρωνυμική παρήχηση. Ορισμένες μεταφορές (ημιμεταφορές) είναι αμφίσημες στον προφορικό λόγο και σαφείς στον γραπτό, π.χ. *αναζητά το χάπι της ευτυχίας – αναζητά «το χάπι της ευτυχίας», τα πάρε, δώσε – τα «πάρε δώσε».*

2.7.5 Μονολεκτικές – πολυλεκτικές μεταφορές

Εξετάζοντας τις συνταγματικές ενότητες στο *στόμα της σπηλιάς* και στο *στόμα του λύκου*, παρατηρούμε ότι στην πρώτη η μεταφορά περιορίζεται στο *στόμα* ενώ στη δεύτερη περιλαμβάνει ολόκληρη την ενότητα (η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και κυριολεκτικά), όπως φαίνεται απο εκφορές όπως στο *στόμα του λύκου αυτών των περιστάσεων / αυτής της υπόθεσης* κλπ. (δηλαδή στο *πιό επικίνδυνο (σημείο αυτών...)*), πρβ. ότι κατα τον Δημήτριο Φαληρέα η μεταφορά επιβεβαιώνεται με προσθήκη προσδιορισμού, π.χ. *λύρα χωρίς χορδές = τόξο*, πρβ. και *σωστός + ουσιαστικό*). Το *tertium comparationis* (το σημείο ομοιότητας) εκφράζεται με μιά λέξη (πρβ. *στόμα ανθρώπου / ζώου – στόμα σπηλιάς*) ή περισσότερες (πρβ. *στόμα του λύκου*, που αποτελεί εξειδίκευση της γενικότερης έννοιας 'στόμα' και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως φρασολογισμός), πρβ. και τις παρομοιώσεις *λυσσασμένος (σάν σκύλος)* και *κλειστός σάν τάφος*. Μεταφορές παρουσιάζονται και ως σύνθετες λέξεις, π.χ. *καμηλοπάρδαλη* (αθροιστικό σύνθετο, θεωρείται ως 'ένωση' καμήλας και λεοπάρδαλης), *θαλασσοπνίγομαι*

(προσδιοριστικό), *τρυποχέρης* (κτητικό), *μυγοχάφτης* (αντικειμενικό) (βλ. και 2.6.1 στο 3 και στο 5).

Οι μεταφορές μπορεί να είναι τόσο εκτενείς που μόνο τα ευρύτερα συμφραζόμενα ή το όλο κείμενο με την ισοτοπία του να μας επιτρέπει να τις διαπιστώσουμε, όπως στο *Le cimétière marin* του P. Valéry (βλ. Eco 1993). Σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται για σύνολο μεταφορών που σκοπός τους είναι όχι να περιγράψουν κάτι που αλλιώς δέν θα περιγραφόταν, αλλά να δώσουν περισσότερα στοιχεία μαζί με την περιγραφή, δηλαδή να παρουσιαστεί η ολική πραγματικότητα και πώς τη βλέπει ο ομιλητής, τί ανακαλεί μέσα του (π.χ. *το σώμα του κάστρου, η κεφαλή του πύργου* κλπ.). Οι μεταφορικοί νεολογισμοί εκτείνονται συχνά σε πολλές λέξεις, που αποτελούν μέρος του ίδιου συνειρμικού πεδίου.

2.7.6 Στατιστική θεώρηση και θεωρία πληροφοριών

Θα ήταν χρήσιμο να συγκεντρωθούν τα ποσοστά των νεκρών, τυποποιημένων και ημιτυποποιημένων μεταφορών στη γλώσσα (λεξιλόγιο, φρασεολογία), στον λόγο (πραγματώσεις της γλώσσας), σε επίπεδα της γλώσσας (πρβ. λογοτεχνία – επιστήμη, λογοτεχνικά είδη κλπ., όπου μπορούν να εμφανίζονται μεταφορές ειδικής μορφής και προέλευσης κλπ.), στο πλάτος της έννοιας (π.χ. μεταφορές για ένα αντικείμενο αναφοράς, όπως ο *Ιερός Βράχος = η Ακρόπολη*). Αυτό απαιτεί εξαντλητικές αποδελτιώσεις γλωσσικού υλικού, μπορούμε όμως να παρατηρήσουμε προκαταρκτικά ότι οι συνηθισμένες μεταφορές αντλούνται από περιοχές του βασικού λεξιλογίου (κοινές λέξεις και νοήματα από την εμπειρία όλων), π.χ. από μέρη του σώματος (π.χ. *πόδια του βουνού, χέρια της καρέκλας, γλώσσα παπουτσιού, μάτι κυκλώνα, ράχη βουνού* κλπ.), όρους συγγένειας (π.χ. *μητέρα-γλώσσα, αδελφές γλώσσες* κλπ.), χώρο (π.χ. *διαλύθηκαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, όλο βουνά και χαράδρες έχει αυτή η υπόθεση* κλπ.), χρόνο (π.χ. *το έλυσε σε ένα δευτερόλεπτο* κλπ.), κύρια ονόματα και τοπωνύμια (γνωστά από την ιστορία κλπ., π.χ. *είναι ο Ναπολέων της οικονομίας, Βατερλό δύο γελοίων σε τίτλο* κλπ.), ουσιαστικά (π.χ. *φλόγα της καρδιάς, κρασί της επιτυχίας, δάσος περιπτώσεων, βράχος υπομονής, είναι σιγανό ποτάμι* κλπ.), επίθετα (π.χ. *μαύρη ζωή, βαθιά γνώση* κλπ.) κλπ. Η διφυΐα του λεξιλογίου της ΚΝΕ (δημοτικά – λόγια στοιχεία) εμφανίζεται και στις μεταφορές, π.χ. *κεφάλι καρφίτσας – κεφαλή στασιαστών* (πρβ. δημοτικό *χείλια – λόγιο χείλη της αβύσσου / χείλος του τάφου*), *άσπρη μέρα – λευκός θάνατος*. Η αναλογική επέκταση των χρήσεων διαποτίζει όλο το λεξιλόγιο της γλώσσας, όπως και η ποικιλία των μορφών, η οποία επίσης πρέπει να ερευνηθεί εξαντλητικά. Οι μεταφορές επεκτείνονται στο σημασιακό πεδίο τους (π.χ. αντώνυμα: *βγήκε ασπροπρόσωπος → βγήκε μαυροπρόσωπος*, συνώνυμα: *βγήκε λευκοπρόσωπος*, ομώνυμα: *πτώση των φύλων*, πρβ. *πτώση των φύλλων*), πολλαπλασιάζονται για λόγους πρωτοτυπίας (π.χ. *είναι σωστό ψάρι → είναι το πραγματικό υδρόβιο*), αυτοσχολιασμού ή συνειδητοποίησης (*τί τα θέλεις!, είμαι ξερό στην πραγματικότητα κεφάλι*), ενώ μπορεί να φέρουν διάφορες φορτίσεις (π.χ. *είναι σιγανό ποταμάκι, με υποκοριστικό*), να είναι παιγνιώδεις (π.χ. *σιδεροκέφαλος → σιδεροκάζανος*), σκοτεινές ή περίπλοκες, για ειδικούς κλπ. (πρβ. *αινίγματα* όπως *έχω ένα βαρελάκι πῶχει δυό λογίων κρασάκι = το αβγό, kenning* κλπ.), και να παρουσιάζουν συνθετότητα και πολυπλοκότητα (με συντάγμα-

τα, φράσεις κλπ.), π.χ. για ολόκληρη κατάσταση πραγμάτων (πρβ. παροιμίες και παροιμιακές φράσεις: *μου έγινε κουνούπι*, γνωμικά: *κάλλιο γιά το, παρά πού 'ν' το*, αινίγματα: *το σχοινί πίνει και το μωσχάρι μεγαλώνει* = το πεπόνι, περιφράσεις: *το Περιβόλι της Παναγίας* = το Άγιο Όρος, ξόρκια: *πίσω μου σ' έχω Σατανά!*).

Η παρατήρηση δείχνει ότι οι μεταφορές είναι πιά συχνές και ποικίλες με ορισμένα στοιχεία του λεξιλογίου, π.χ. *γλώσσα ροδάνι / ψαλίδι* κλπ., *μύτη πεπόνι / πατάτα* κλπ., *μυαλό ξυράφι / κουκούτσι* κλπ.

Ορισμένα κείμενα παρουσιάζουν υπερφόρτωση μεταφορών (πρβ. 2.6.1 στο 3, ποιητική γλώσσα κλπ.) και θέτουν το ερώτημα, πόσες μεταφορές μπορούν να γίνουν δεκτές σε ένα κείμενο και με ποιές προϋποθέσεις. Το πλήθος των μεταφορών γίνεται αποδεκτό και κατανοητό, όταν το κείμενο παρουσιάζει ενότητα περιεχομένου και επέδου γλώσσας (πρβ. ενότητα ύφους), ενότητα περιοχών απο όπου αντλούνται οι μεταφορές (πρβ. πολιτισμική γνώση και κοινότητα), ενώ η αποκατάσταση του 'κυριολεκτικού' κειμένου πρέπει να έχει νοηματική συνοχή, έστω και αν οι μεταφορές προέρχονται απο διάφορες περιοχές. Η υπαινικτική ομιλία με συνεχείς μεταφορές δημιουργεί προβλήματα κατανόησης, π.χ. στη σουρεαλιστική ποίηση, στα κρυπτογραφικά μηνύματα κλπ. Ο υπερμεταφορισμός (μεταφορές επι μεταφορών, ιδίως ατυποποίητες, μεταφορές με ανώτερες γλωσσικές μονάδες: συντάγματα, φράσεις, προτάσεις, κείμενα) επιδρά στον υπόλοιπο λόγο / κείμενο, κάποτε με καταστροφικά αποτελέσματα, αποσυνθέτοντάς τον, δημιουργώντας ασάφεια, δυνατότητες πολλών ερμηνειών κλπ. (πρβ. ερμηνεία, π.χ. του *Altazor* του V. Huidobro, για το οποίο ο Yurkievich [1988, 101–102], γράφει: «[...] la métaphore, avec ses condensations et ses déplacements, ses transports et ses transpositions, ses ubiquités et ses simultanités, avec ses tropismes extravagués, ses anachronismes et ses anatopismes, ses regressions temporelles et spatiales, est la messagère de la pressante pluralité pulsionnelle. [...] Altazor déjoue les relations admises entre sujet, corps, langage et société. Allant jusqu'au bout de son pouvoir discordant, elle provoquera d'abord une subversion référentielle, puis lexicale, puis syntaxique et phonétique pour atteindre, par un chambardement libérateur, les fondements mêmes de la production signifiante.»)

Η μικρή πιθανότητα εμφάνισης μιάς λέξης ή φράσης σε ένα ιδιαίτερο γλωσσικό περιβάλλον υποδηλώνει ότι φέρει υψηλό ποσοστό σημασίας (βλ. Martin 2012) και αποτελεί ένδειξη πιθανής μεταφοράς.

2.7.7 Σχήματα λόγου, φρασεολογία και γλωσσική ανάλυση

Ο μεγάλος αριθμός των σχημάτων λόγου, όπου εντάσσονται μεταφορά και παρομοίωση και όπου πολλά παρουσιάζουν ποικίλες ομοιότητες με τα δύο αυτά σχήματα (βλ. και 2.3), απαιτεί τη λεπτομερή έρευνά τους στο σύνολο και συγκριτικά μεταξύ τους (διάκριση μεταφορών απο άλλα σχήματα, π.χ. απο την ειρωνεία, πρβ. κριτική μεταφορών), στην κειμενική διάσταση της γλώσσας (βλ. Σετάτος 2024). Αυτό φαίνεται και απο τη δυνατότητα συνδυασμού τους, π.χ. στη φράση *αγαπούσε την καθαριότητα που ήταν το έμβλημα του ήθους του* βλέπουμε να χρησιμοποιείται μεταφορικά ο όρος *έμβλημα*.

Η συνεξέταση πρέπει να περιλάβει και άλλα στοιχεία, όπως παροιμιακές φράσεις (π.χ. *μου έψησε το ψάρι στα χείλη, το έδεσε στο ψιλό μαντίλι, οι τοίχοι έχουν αφτιά, ανε-*

μομαζώματα διαβολοσκορπίσματα, της νύχτας τα καμώματα τα βλέπει η μέρα και γελά, λογαριάζω χωρίς τον ξενοδόχο, φωνή βοώντος εν τη ερήμω κλπ., βλ. Τριανταφυλλίδης 1947), παράδοξες εκφράσεις (π.χ. πράσινα άλογα, μαύρος ήλιος κλπ., βλ. 2.3), αινίγματα, υπαινιγμούς (μεταφορά και μετωνυμία μπορούν να λειτουργήσουν υπαινικτικά), κλπ. (πρβ. και μύθους).

Η μεταφορά μπορεί να δημιουργήσει φρασεολογισμούς, π.χ. *αχίλλειος πτέρνα* (πρβ. τυποποιημένες μεταφορές, ρητορικούς τόπους, *kenning*, όπως και το *Plato's problem* στον Ν. Chomsky: αρχική κυριολεξία → μεταφορά και ανάλογα προβλήματα). Σε μερικές περιοχές της φρασεολογίας, που δηλώνουν κοινωνιογλωσσικά, πολιτισμικά, πολιτικά κλπ. *realia*, μπορούν να ανακύψουν νέες δυνατές σημασίες, που συνδέονται με τις ενδογλωσσικές διαδικασίες / λειτουργίες των φρασεολογικών ενοτήτων (Cherdantseva 1988). Λέξεις όπως *αίμα*, *μάτι* κλπ. σε πολλές γλώσσες δέν έχουν δευτερεύουσες σημασίες, αλλά ακριβώς τέτοιες λέξεις φαίνεται να έχουν πλούσιες εν δυνάμει σημασίες-σύμβολα, που η επιστημονική ταξινόμησή τους οδηγεί σε συστηματοποίησή τους και σε θεωρήσεις σημαντικές για την κοινωνιολογία, εθνογραφία και πολιτισμική ανθρωπολογία της ζωής και των παραδόσεων διαφόρων λαών, πρβ. *του ήρθε το αίμα στο κεφάλι*, *βράζει το αίμα μέσα του*, *τραβώ τα μαλλιά μου απο* (πρβ. και τη Βίβλο), *χτυπά το στήθος μου απο* κλπ. ('κίνητική' φρασεολογία). Η διάκριση ποιητικού συμβόλου και μεταφορικής λειτουργίας δέν είναι πάντα εύκολη (το σύμβολο «αντικαθιστά πραγματικά», ενώ η μεταφορά «σχηματίζει νέα σημασιακά περιεχόμενα του ονόματος», πρβ. και τον μύθο ως «παραμύθι που μιμείται την παραγματικότητα»).

2.7.8 Κυριολεκτικοποίηση τυποποιημένων μεταφορών

Οι νεκρές μεταφορές αποβαίνουν κυριολεξίες, ενώ η χρήση μεταφοράς ως κυριολεξία αποτελεί σχήμα λόγου (πρβ. και ετυμολογικό σχήμα), π.χ. (προς μικρό κορίτσι που θέλει να μαζέψει τα ρούχα της μπουγάδας, αλλά δέν φτάνει) — *Άφησέ τα κρεμαστάρια!* (καθώς ο οικοδεσπότης προσφέρει τη σούπα που ετοιμάσε)· — *Νά το ζουμί των σκέψεων του Γιώργου!* (υποβάλλει έμμεσα αυτοκριτική, με ειρωνική διάθεση, αστεϊσμό κλπ.)· *οι τρεις κεφαλές της οροσειράς* (καθιερωμένη μεταφορά) — *τα τρία κεφάλια της οροσειράς* (μή καθιερωμένη, πρβ. *κατα τα άλλα κεφάλια* = ουδέτερο, δημοτικό, *κεφαλή* = φορτισμένο, λόγιο).

2.7.9 Μεταφορά και συνομιλητές

Ποιοί, πώς και πότε χρησιμοποιούν ή ερμηνεύουν τις μεταφορές; Φαίνεται οτι παίζει ρόλο η ηλικία (σχετικά με το αν τα μικρά παιδιά χρησιμοποιούν μεταφορές όπως οι μεγάλοι ή διαφέρουν σε χρήσεις τους, οι Clark & Clark [1977] μιλούν για «υπερεπέκταση» και «υποεπέκταση» των χρήσεων απο τα παιδιά, π.χ. της λέξης *moon* και με την έννοια 'φλούδα' [ονομασία ενός όντος → άλλα όμοια όντα], πρβ. οτι η 'λανθασμένη' χρήση του λεξιλογίου που διαθέτουν τα μικρά παιδιά μπορεί να σημαίνει μεταφορικές χρήσεις εκεί όπου αγνοούν τον κατάλληλο όρο [βλ. 2.4]), το φύλο, το επάγγελμα.

Παρατηρούνται μεταφορές στα ζώα; Πιθανώς ναί, όπως θα μπορούσα να συμπεράνω, αν πάρω υπόψη μου οτι ο σκύλος μου, ο Μάγκας, αγαπάει να παίζει μαζί μου

στον κήπο με κουκουνάρια που του πετώ και, όταν είναι μέσα στο σπίτι και θέλει να παίξει, παίρνει δυο κουκουνάρια στο στόμα και πλησιάζει την πόρτα, ένδειξη ότι πρέπει να βγούμε έξω (πρβ. παρομοίωση): το ίδιο όμως κάνει και αργά το βράδυ, όταν όπως ξέρει δεν παίζουμε ποτέ ούτε είναι δυνατό το παιχνίδι, ένδειξη ότι εννοεί απλώς ότι θέλει να βγει (= μεταφορική χρήση του σημείου, εξάλλου διαθέτει και συνώνυμο σημείο, το άγγιγμα του χεριού μου με τη μύτη του και το πλησίασμα της πόρτας).

Απο την άποψη των ερμηνευτών (ακροατών, δεκτών), μιά κυριολεξία μπορεί να εκληφθεί ως μεταφορά (πρβ. *πόδι δράκου (σάν) φίδι*, που μπορεί να ερμηνευτεί και κυριολεκτικά, ανάλογα με τις αντιλήψεις για δράκους, όπως και *πόδι καρέκλας (σάν) φίδι*, αν έχει σχήμα φιδιού ή μοιάζει με φίδι: κυριολεκτικότερο – μεταφορικότερο), όπως επίσης μπορεί μιά μεταφορά να εκτιμηθεί θετικά ή αρνητικά (προσανατολισμός στην ερμηνεία της κλπ.). Ένας χρήστης της γλώσσας μπορεί να ισχυριστεί ότι θα θεωρεί μεταφορά οποιαδήποτε εκφορά, εφόσον το επιτρέπει η εγκυκλοπαιδική του επάρκεια και η περίπτωση επικοινωνίας, π.χ. *το ρολόι σταμάτησε να δουλεύει* = πέθανε (κάποιος), *ο Α τρώει το μήλο κάθε πρωί* = διαπράττει το προπατορικό αμάρτημα (Eco 1993), πρβ. και είδη αστεισμών, πνεύματος κλπ. Αντίθετα, σε λογοπαίγνια, εμφανίζεται άρνηση μεταφοράς, π.χ. —*Τί προβάλλει αυτό το άγαλμα;* —*Το δεξί πόδι* (βλ. και 2.4).

2.7.10 Φόρτιση και μεταφορές

Όταν η μεταφορά χρησιμοποιείται στη θέση της κυριολεξίας, τότε η μεταφορική έκφραση διακρίνεται από την κυριολεκτική ως προς τη φόρτιση, π.χ. *ανόητα λόγια / ανοησίες / φλυαρίες – λόγια του αέρα*. Σε περιπτώσεις συνωνυμικών μεταφορών η φόρτιση μπορεί να διαφέρει ως προς το επίπεδο της γλώσσας, την ένταση κλπ., πρβ. με τα *λόγια του αέρα / λόγια του ανέμου τα κούφια λόγια* (δημοτικό) – *κενά λόγια* (λόγιο) – *άνεμώλια έπη* (αρχαία έκφραση), *λόγια της καραβάνας* (δημοτικό), *αερολογήματα* (λόγιο), *κολοκύθια με τη ρίγανη / μπόσικες κουβέντες* (λαϊκά), *μπουρμπουλήθρες* κλπ. Όλες αυτές οι μεταφορές αποτελούν συνώνυμα, από τα οποία ο ομιλητής επιλέγει (ένα ή περισσότερα) κατά την περίπτωση γλωσσικής επικοινωνίας ή μπορεί να δημιουργήσει καινούργια (βλ. 2.4). Ορισμένες μεταφορές γίνονται ασαφώς αισθητές, π.χ. *ξυλοσχίστης* (που δεν χρησιμοποιείται κυριολεκτικά ως συνώνυμο του *ξυλοκόπος*).

Η μεταφορική χρήση μπορεί να φορτιστεί περισσότερο ή λιγότερο με διάφορους τρόπους, π.χ. *χτύπησε στο πόδι του τραπεζιού ή καλύτερα στο ποδάρι / στην ποδάρα του τραπεζιού*, ενώ το *χτύπησε στο παπούτσι του τραπεζιού* θα αποτελούσε ακριβολογία. Στο ερώτημα αν υπάρχουν μεταφορές μεταφορών (ερμηνεύσιμες μόνο με επαρκή διακειμενική γνώση, πρβ. και παιχνίδι επάνω σε προηγούμενες μεταφορές, ‘ανοιχτές’ μεταφορές και ‘κλειστές’, που μπορούν να ανανεωθούν, βλ. U. Eco) ο ποιητής W. Stevens απαντά αρνητικά, αλλά στα ισλανδικά *kenning* μπορούμε να έχουμε π.χ. *Laufi* = το όνομα του ξίφους του ήρωα *Böðvar Bjarki* και έπειτα ‘ξίφος’, *tár* ‘δάκρυ’, *launggl* = κρυφές αγριόχηνες και έπειτα ‘πτηνά’ → *Laufa tár* ‘αίμα’ (αλλιώς *blóðs*) και *Laufa társ launggl* ‘βέλη’ (‘πτηνά του αίματος’).

Η συσώρευση μεταφορών περιορίζει την περιοχή διατομών των σημημάτων, οπότε το αποτέλεσμα της αναλογίας δεν είναι το ‘φλού’ αλλά η ακριβέστερη έκφραση. Θα πρέπει πάντως να αποφεύγεται η ασυναρτησία μεταξύ καθιερωμένων μεταφορών.

Μεταφορές και κυριολεκτικές χρήσεις μπορούν να εμφανιστούν στην ίδια πρόταση, π.χ. *χτύπησα το πόδι μου στο πόδι του τραπεζιού*, ή ταυτόχρονα στην ίδια λέξη (όταν δέν διευκρινίζονται από το περιβάλλον), π.χ. *αυτός έχει ξύλινο πόδι, no man is an island* (βλ. Cohen 1979).

Αρχαίοι συγγραφείς (Αριστοτέλης, Θεόφραστος → Λογγίνος, Cicero) μιλούν για απάλυνση μεταφορών με στοιχεία όπως «σάν να» κλπ. (πρβ. παρομοιώσεις με *σάν να πούμε...* κλπ., π.χ. *η σύγκλητος σάν να πούμε ορφανή λόγω...*).

2.7.11 Επιστημονικές θεωρίες και μεταφορές

Όπως είναι φυσικό, οι ποικίλες απόψεις για τη μεταφορά επηρεάζονται από τις επιστημονικές θεωρίες και θέσεις, π.χ. η μετασχηματιστική γλωσσολογία παρατηρεί κανονικότητες και ομοιότητες κάτω από την επιφάνεια, η θεωρία των πληροφοριών εξετάζει τη συχνότητα και πιθανότητα εμφάνισης, την παραθετικότητα και τον βαθμό του δυναμικού, η θεωρία της σχετικότητας της γλώσσας (E. Sapir, B. L. Whorf) δέχεται ότι οι ομιλητές βλέπουν τον κόσμο μέσω της μητρικής γλώσσας τους (πρβ. αντίθετα τον F. Boas, που δέν δέχεται 'σχετική' πραγματικότητα, αλλά διαφορετική ταξινόμηση από διαφορετικούς πολιτισμούς), η ανθρωπολογική θεωρία του Cl. Lévi-Strauss δέχεται ότι φύση και πολιτισμός καθρεφτίζουν το ένα το άλλο· επίσης, τη μεταφορά εξετάζουν η ερμηνευτική ιερών κειμένων, η επιστημονική γλώσσα (χρήση μοντέλων κλπ.), οι επιστήμες της νόησης, οι θεωρίες της λογοτεχνίας (κεντρικό χαρακτηριστικό τους η μέθοδος των ποιητικών κειμένων), η ψυχανάλυση (μηχανισμοί μετατόπισης ως σημαντική υποσυνείδητη στρατηγική της ανθρώπινης προσωπικότητας, πρβ. ότι για τη φροϋδική θεωρία οι μεταφορές είναι κυριολεξίες – έτσι τις ζει ο ονειρευόμενος – που κρύβουν άλλο, απωθημένο, νόημα, θυμίζοντας την κρυπτογραφία), ο 'κοινός λόγος' κλπ.

Η μεταφορά θέτει ενδιαφέροντα ερωτήματα για το νοητικό μας σύστημα (πρβ. Jackendoff 1983, κατά τον οποίο υπάρχει ένα και μόνο επίπεδο νοητικής αντιπροσωπευσης, νοητικής δομής, με την οποία είναι συμβιβαστές πληροφορίες γλωσσικές, αισθητικές, κινητικές), θα μπορούσε μάλιστα να θεωρηθεί ως βήμα προς τη γένεση της γλώσσας, εφόσον η αυθαιρετότητα των γλωσσικών σημείων σημαίνει κάποια 'μεταφορά' από την πραγματικότητα των αντικειμένων αναφοράς. Η δημιουργική γνωστική λειτουργία της μεταφοράς φαίνεται από περιπτώσεις όπως *ο άνθρωπος είναι λύκος / homo homini lupus*, που περικλείουν και εκφράζουν μιά θεωρία για τη φύση του ανθρώπου. Η αντίρρηση ότι αυτό μπορεί να εκφραστεί με μή μεταφορικό τρόπο (με κυριολεκτικούς όρους) δέν παίρνει υπόψη της ότι την πηγή της θεωρίας μπορεί να αποτέλεσε η μεταφορική σύλληψη, ως αρχική νοητική κατάσταση.

Η μεταφορά εξετάζεται συχνά από τις εξής οπτικές γωνίες (βλ. Black 1979):

- αντικατάσταση (substitution): ολόκληρη πρόταση αντικαθιστά ένα σύνολο κυριολεκτικών προτάσεων, π.χ. *ο ουρανός φταρνίστηκε = ο ουρανός έριξε ξαφνικά αχτίδες από άνοιγμα που δημιουργήθηκε μέσα στα σύννεφα*
- σύγκριση (comparison): διατύπωση κάποιας ομοιότητας ή αναλογίας (συμπυκνωμένη / ελλειπτική παρομοίωση)
- αλληλενέργεια (interaction): ένα δευτερεύον αντικείμενο προβάλλεται επάνω στο

πρωτεύον ως σύνολο συνεταιρικών συνεπαγωγών, γεγονός που απαιτεί δημιουργική αντίδραση ενός ικανού δέκτη.

Διακρίνεται επίσης σε μεταφορά που στηρίζεται στην παρουσία μιάς κοινής ιδιότητας στους δύο όρους (αναλογία θετική, αρνητική, ουδέτερη) και σε μεταφορά που στηρίζεται σε σχέση ή ενέργεια μεταξύ δύο σειρών (πρβ. συναισθησία, π.χ. *ένα ζεστό χρώμα*).

Κατα τον Ricœur (1975, που χρησιμοποιεί την έννοια της έντασης [tension]), η μεταφορά δέν αφορά τη μορφή και τη σημασία, αλλά αποτελεί ρητορική διαδικασία κατά την οποία ο λόγος ελευθερώνει τη δύναμη που έχουν μερικά πλάσματα της φαντασίας να επαναπεριγράψουν την πραγματικότητα (πρβ. Αριστοτέλης: η ποίηση της γλώσσας προέρχεται από την ένωση μύθου και μίμησης), διατηρώντας και αναπτύσσοντας τη δημιουργική δύναμη της γλώσσας και την ευριστική δύναμη της φαντασίας (πρβ. επινοητική μεταφορά με σημασιακό νεολογισμό).

2.7.12 Κατανόηση μεταφορών

Οι θεωρίες της μεταφοράς (αντικατάσταση, σύγκριση, αλληλεπίδραση κλπ., βλ. 2.7.11), οι σημασιολογικές ή πραγματολογικές προσεγγίσεις (Cohen [1979]: συστηματική παρουσίαση σημασιακών κανόνων που καθορίζουν τη διαγραφή σημασιακών χαρακτηριστικών ως μέσο άμεσης προσέγγισης της μεταφορικής σημασίας από την κυριολεκτική· Searle [1979]: έμμεσες πράξεις λόγου, κατά τις οποίες ο ομιλητής επιδιώκει να μεταδώσει την προτασιακή και την έμμεση σημασία, και μεταφορά με την οποία ο ομιλητής προτίθεται να μεταδώσει μόνο την έμμεση σημασία, σε αντίθεση με τον Black [1979], που ακολουθεί τον I. A. Richards: η μεταφορά ίσως σχετίζεται με «οικογενειακές ομοιότητες», δηλαδή δέν υπάρχει αναγκαία και ικανή συνθήκη για κάτι ώστε να αποτελέσει μεταφορά, αλλά αναγνωρίζεται ως μεταφορά από τους χρήστες σε ιδιαίτερα περιβάλλοντα και προσφέρει διάφορους τρόπους αντίληψης, με δημιουργία ομοιοτήτων και ανάλυση του καινούργιου που αναδύεται κλπ.· η αντίθεση μπορεί, κατά τον Ortony [1979], να αρθεί με μετασημασιολογικούς μηχανισμούς, πρβ. και το ερώτημα αν η μεταφορά είναι θέμα της γλωσσολογίας ή της θεωρίας πληροφοριών, οι εκτιμήσεις των μεταφορών (βλ. 2.7.2) κλπ. παίζουν ρόλο και στο θέμα της κατανόησης των μεταφορών (οι ερευνητές εξετάζουν συνήθως τα αποτελέσματα και όχι τον τρόπο κατά τον οποίο ενεργεί η μεταφορά).

Κατά τον Fraser (1979) υπάρχει μικρός βαθμός συμφωνίας μεταξύ ομιλητών επί των μεταφορών (συμφωνούν περισσότερο για φυσικές / υλικές μεταφορές). Ο Ortony (1979), απορρίπτοντας την άποψη ότι η μεταφορά αποτελεί έμμεση παρομοίωση, τονίζει τον ρόλο της ομοιότητας. Ο Miller (1979) υποστηρίζει την κατασκευή ενός κοσμικού μοντέλου που να ταιριάζει στη μεταφορά, μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο κατανόησης του κειμένου. Ο Schön (1979) στηρίζεται σε μία σύγκρουση και σε μία αναδόμηση πλαισίων.

Οι «κατασκευαστικές» (constructivist) απόψεις (βλ. Ortony 1979) αντιτίθενται σε μία καθαρή διάκριση μεταξύ σημασιολογικών – πραγματολογικών – νοητικών προσεγγίσεων, πρβ. προσεγγίσεις με βάση την τυπική λογική, την ερμηνευτική (π.χ. Katz & Fodor 1963) ή τη γενετική σημασιολογία (Lakoff 1992), που δέν είναι κατάλληλες να εξηγήσουν την ικανότητα να καταλαβαίνουμε το ίδιο πράγμα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Οι «προοπτικές» προσεγγίσεις (perspectival, βλ. Kittay 1987) θεωρούν ότι η

λειτουργία της μεταφοράς προσφέρει μιά προοπτική, απο την οποία κατανοούμε αυτό που εικονογραφείται μεταφορικά (νοητικός ρόλος με γλωσσική πραγμάτωση και με οργάνωση της περιοχής με γλωσσικά μέσα, για την κατανόηση μιάς άλλης περιοχής).

2.7.13 Κυριολεξία και μεταφορά

Συνήθως γίνεται διάκριση κυριολεκτικής και μεταφορικής σημασίας, γενικευμένης και περιορισμένης, εμφανούς κυριολεξίας και κρυπτής, αφηρημένης σχέσης και ομοιότητας (πρβ. και άξονες της μεταφοράς, λέξη και λόγος).

Ορισμένοι ερευνητές δέν δέχονται δύο είδη σημασίας, κυριολεκτική και μεταφορική. Έτσι ο Davidson (1978) υποστηρίζει οτι η μεταφορά ανήκει αποκλειστικά στην περιοχή της χρήσης, στην επινοητική χρησιμοποίηση λέξεων και φράσεων, και στηρίζεται τελείως στις συνηθισμένες και κυριολεκτικές σημασίες τους και στη σημασία των προτάσεων στις οποίες εμφανίζονται, ιδίως εκείνων των προτάσεων που είναι εμφανώς λανθασμένες (με όχι πραγματικό – κυριολεκτικό θέμα, πρβ. ηθοποιία), για να προβληθούν (με επέκταση σημασιών) διαφορετικές ιδέες των προτάσεων, να γίνουν ιδίως τολμηρές συγκρίσεις (νέες εντυπωσιακές ομοιότητες) μεταξύ πραγμάτων και καταστάσεων, με εμφάνιση αισθητικών χαρακτηριστικών στον δέκτη, που μπορούμε να αισθανθούμε επανειλημμένως. «Intimation is not a meaning» (Davidson 1979, 39) και στις παραφράσεις μεταφορών προσπαθούμε να ανακαλέσουμε ό,τι φέρνει η μεταφορά στην προσοχή μας (ό,τι παρατηρούμε δέν έχει προτασιακό χαρακτήρα, μας κάνει να δούμε κάτι ως διαφορετικό, εμπνέοντας μιά ενόραση). Κατα τον Rumelhart (1979), τα δυό είδη σημασιών δέν διαφέρουν στις βαθύτερες διαδικασίες της κατανόησής τους και η μεταφορά παίζει σημαντικό ρόλο στην απόκτηση της γλώσσας (πρβ. *ανοίγω το στόμα – ανοίγω την πόρτα – ανοίγω τον διακόπτη* κλπ.), ενώ αντίθετα ο Levin (1979) πιστεύει οτι αυτό που μεταφέρεται στη μεταφορά δέν είναι η γλώσσα αλλά ο κόσμος. Ο Sadock (1979) υποστηρίζει οτι δέν υπάρχει όριο στη δυνατότητα μεταφορικής (figurative) χρήσης οποιοσδήποτε εκφωνήματος (κάθε εκφώνημα είναι λίγο πολύ συμβατικό και μεταφορικό κατα το περιβάλλον του, πρβ. την έκφραση *τέρμα τα δίφραγκα*, που χρησιμοποιούνταν κυριολεκτικά στο τράμ και μεταφορικά σε άλλο περιβάλλον, π.χ. για τερματισμό παραχωρήσεων κλπ.). Κατα τον Quine (1979, 160): «It is a mistake, then, to think of linguistic usage as literalistic in its main body and metaphorical in its trimming. Metaphor, or something like it, governs both the growth of language and our acquisition of it. What comes as a subsequent refinement is rather cognitive discourse itself, at its most dryly literal. The neatly worked inner stretches of science are an open space in the tropical jungle, created by clearing tropes away.»

Κατα τον Searle (1979), η μεταφορά αποτελεί σημασία του εκφωνήματος και όχι της πρότασης με την οποία την προσεγγίζουμε (απλή και ανοιχτή, με μιά απροσδιόριστη έκταση σημασίας). Διακρίνει επίσης ειρωνική μεταφορά, όταν εννοείται το αντίθετο απο αυτό που λέγεται, και νεκρή μεταφορά, όταν έχουμε μιά νέα κυριολεκτική σημασία, ταυτόσημη με προηγούμενη μεταφορική σημασία λόγου / εκφωνήματος. Κατα τον Fogelin (1989), ο υπολογισμός μιάς μεταφοράς βαδίζει σε αντίθετη κατεύθυνση απο τον υπολογισμό της ομοιότητας στην περίπτωση της κυριολεξίας (όπου ο αριθμός των κοινών χαρακτηριστικών ξεπερνά τον αριθμό των μή κοινών). Σε κρίσεις

ομοιότητας, υποθέτουμε κάποια χαρακτηριστικά και υπολογίζουμε την ομοιότητα σχετικά με αυτά, ενώ στη μεταφορά υποθέτουμε την ομοιότητα και υπολογίζουμε τα χαρακτηριστικά βάσει αυτής.

Η κυριολεξία σχετίζεται με την αντίληψη και τη λογική (πρβ. περιγραφικούς και λειτουργικούς ορισμούς, π.χ. σε λεξικά, ενώ είναι αντιοικονομικοί σε άλλες χρήσεις), η μεταφορά με τη φαντασία, άν και αντίληψη και φαντασία δέν ξεχωρίζουν πάντοτε (πρβ. παραστάσεις που χρησιμοποιεί η σκέψη ως ‘αντιπροσώπους’ της, αλλά και το γεγονός ότι οι γλώσσες μπορεί να διαφέρουν σε παραστατικότητα, ή ακόμη τα όνειρα και φανταστικές ικανοποιήσεις επιθυμιών, παραστατικές εικόνες του μυαλού, συναισθησίες: ένωση οπτικών με ακουστικές παραστάσεις και αντίστροφα, υποθέσεις, κινηματική φαντασία: δυνητικές κινήσεις, π.χ. στην αρχιτεκτονική, πολιτική κλπ., τέχνη, αυτιστική σκέψη, ψέματα κλπ.), συνήθως όμως οι ρητορικές χρήσεις αποτελούν αλόγιστη δαπάνη σε σχέση με την κανονική οικονομία της αναφορικής λειτουργίας.

Η κυριολεξία μπορεί να μετατραπεί σε μεταφορά (και παρομοίωση) και αυτή σε κυριολεξία (ή σε παρομοίωση) μέσα απο ποικίλα στάδια και εκφράσεις, π.χ. *τα πόδια του είναι τα φτερά του* (πρβ. *τί πόδια τί φτερά*) → *φτεροπόδαρος· είναι σάν μαύρο τσουκάλι* → *είναι μαυροτσούκαλο· ξέρεις τη ζωή του κόρακα;* → *κορακοζώητος· ξηγήθηκε φίλος* (ασαφές ως εδώ) *όπως είναι* (κυριολεξία) → *ξηγήθηκε φίλος αν και δέν είναι* (μεταφορά): πρβ. και νεκρές μεταφορές. Ο Black (1979, 25–27) διακρίνει μεταφορές αδρανείς (πρβ. ετυμολογία των *μύς / ποντίκι, ουσία, τα τίναξε [τα πέταλα]*), λανθάνουσες (συμβατική σημασία: *χαζοκούτι, ζούγκλα της ασφάλτου*), ενεργές / πρωτότυπες / δημιουργικές (διαφανείς: καθαρές μεταφορές, αδιαφανείς: γλωσσικά αμφίσημες, με περίπλοκη χρήση της γλώσσας) και μέσα ανάλυσης ψυχολογικά, σημασιολογικά, πραγματολογικά, αλληλεπιδράσεων και πλαισίων.

Κυριολεξίες και μεταφορές (τυποποιημένες ή και τολμηρές) ή παρομοιώσεις δημιουργούν κλίμακες και πλουτίζουν τις εκφραστικές δυνατότητες της γλώσσας, π.χ. *θάνατος – τέρμα ζωής / τέλος του βίου – μοιραίο τέλος – το κοινό χρέος / η κοινή μοίρα – αιώνιος ύπνος / αιώνια ανάπαυση – ανεξύπνητος ύπνος – αγύριστο ταξίδι – αιώνιο σκότος* κλπ., πρβ. και *τελευταία – αποβίωση – θανά – αποθαμός – εκπνοή – ξεψύχισμα – κακάρωμα – ψόφος – κοίμιση (αγίου)* κλπ.

2.7.14 Μίμηση και αναλογία

Μεταφορές μπορούν να παρουσιάζουν ομοιότητες με μιμητικά σημεία, π.χ. ένα κινηματικό σημείο όπως «η ανύψωση του δεξιού χεριού σε στάση κράτησης ποτηριού + μίμηση πόσης απ’ αυτό» ερμηνεύεται ως *θέλεις κρασί, πάμε για ένα ποτήρι*; κλπ. (πρβ. και μίμηση ιδιολέκτου ή επιπέδου γλώσσας στο θέατρο απο ηθοποιούς κλπ.).

Ομοιότητες εμφανίζονται και μεταξύ μεταφορών και αναλογιών (πρβ. αναλογική σκέψη: *ό,τι είναι το πόδι στα ζώα είναι και το πόδι τούτο στο τραπέζι*), γλωσσικών και μή, πρβ. το φαινόμενο της αναλογίας στην εξέλιξη των γλωσσών (π.χ. *πατέρα, μητέρα* → *πατέραν, μητέραν* → *ο πατέρας, η μητέρα* κατα τα *ταμίαν, χώραν* ή *τον λέγω* κατα το *τον φωνάζω, αείποτε* κατα το *ουδέποτε* κλπ.) ή άλλων σημειωτικών συστημάτων (π.χ. η αντίληψη της χρήσης ενός ‘χαλιού’ αντί ενός ‘αδιάβροχου’). Η ικανότητα της αναλογικής σκέψης αποτελεί ψυχολογική ικανότητα, που ενεργεί σε πολλές περιοχές της

ανθρώπινης ζωής (πρβ. ανάγκη γενικής εξέτασης της νοητικής ικανότητας της αναλογίας). «Κάθε μεταφορά υποβάλλει μιά αναλογία ή δομική αντιστοιχία» (Black 1979, 31), για την έκφραση και κατανόηση μη αισθητών νοημάτων, επειδή το πρόβλημα εύρεσης μιάς κατάλληλης σημασίας σε μιά μεταφορά δέν διαφέρει απο τις περιπτώσεις κυριολεκτικής χρήσης (πρβ. και την ευκολία τυποποίησης και κυριολεκτικής χρήσης των μεταφορών, βλ. Miller [1979, 246] κατα τον οποίο η μεταφορά είναι πηγή πολυσημίας).

2.7.15 Δυνατότητες μεταφορών

Οι μεταφορές δέν είναι πάντα δυνατές. Ορισμένες μορφές της φύσης (ομορφιά, επιβλητικότητα κλπ.) είναι ασύλληπτες, ακατάληπτες, 'αχώνευτες' κλπ. (π.χ. φεγγάρι σε ξάστερο καλοκαιρινό ουρανό), επειδή δέν είναι εύκολο να αποδοθεί με μεταφορά η εντύπωση που προκαλούν και αρκούμαστε σε περιγραφή (πρβ. αντίθετα ζωγραφική, μουσική κλπ., αλλά και λογοτεχνία), π.χ. *σύννεφο σάν γίγαντας σε κατα τα άλλα ανέφελο ουρανό, με τον ήλιο απο πίσω του να δύει και να το φωτίζει, προβάλλοντάς το ή ήλιος που δύει κατακόκκινος ανάμεσα απο παράλληλα σύννεφα, σάν μάτι* κλπ. (πρβ. τη συχνή χρήση παρομοιώσεων). Σε άλλες περιπτώσεις η αδυναμία είναι της στιγμής και αντιμετωπίζεται με πρόχειρα μέσα, π.χ. με αντιτύπους (π.χ. *το αυτό, αυτώνω*), με περιγραφές (π.χ. *το πάνω μέρος των δέντρων / οι κορυφές των δέντρων*, πρβ. *οι κεφαλές των δέντρων*), με αρνητικούς προσδιορισμούς (έκθεση του προβλήματος, π.χ. *αυτό που δέν...*). Πρβ. «Μιά φορά, ένα τέλος του φθινοπώρου, μου φάνηκε πως με κεραυνοβόλα ενάργεια πέρασε ο Θεός [...] κοντά μου. Και είπα "κατα βάθος είμαι ζήτημα φωτός." Ήταν μιά εμπειρία που πρέπει να έρχεται πραγματικά πολύ σπάνια στη ζωή μας και τη φωτίζει ολόκληρη δέν μπορεί κανείς ρηματικά να τη μεταδώσει.» (Σεφέρης 1974, 246), «*Η θάλασσα δέν είχε επιφάνεια [...]* (Γράφω δύσκολα, [...]) προσπαθώντας να *περιγράψω* αυτό το απερίγραπτο» (Σεφέρης 1973, 67). Η ιστορία της λογοτεχνίας διαφόρων χωρών προσφέρει πολλά παραδείγματα: οι 'κατάλογοι' ονομάτων του W. Whitman, τα ιαπωνικά haiku κλπ. Παρομοιώσεις μπορούν να εκφράσουν κατα κάποιο τρόπο και το ανέκφραστο, π.χ. με αρνητικές παρομοιώσεις (*αισθάνθηκα κάτι όπως όταν δέν... και..., σάν τίποτε*).

2.7.16 Άρνηση μεταφορών

Οι μεταφορές μπορούν να μεταβληθούν σε κυριολεξίες (με κάποια επινόηση ή προσχηματική αφέλεια), π.χ. *έπεσε πραγματικά απο τα σύννεφα με το καινούργιο του αεροπλάνο* (πρβ. *πέφτω απο τα σύννεφα*), *έπεσε πραγματικά έξω... απο την ταράτσα, γιατί δέν υπολόγισε σωστά τις κινήσεις του*, όπου η χρήση του *πραγματικά* και της παύσης υποβάλλει την ύπαρξη της τυποποιημένης μεταφοράς *έπεσε έξω* στο μυαλό του ομιλητή, πρβ. μεταγλωσσική χρήση, ενώ στο *ο άνθρωπος δέν είναι λύκος αλλά στρουθοκάμηλος* η μεταφορά παραμένει (πρβ. την παρατήρηση οτι η στρουθοκάμηλος κρύβει το κεφάλι της στην άμμο για να μήν τη δούν), πρβ. και αναζωπύρωση νεκρών μεταφορών με υπαινιγμούς στην ετυμολογία (π.χ. *διαφώνησε με φωνές*). Ο J. L. Borges στο ποίημα *La Luna*, αφού αναφέρει περίφημες μεταφορές που δοξάζουν τη σελήνη, καταλήγει οτι μιά μόνο λέξη τη δοξάζει, η λέξη *luna*, ενώ στο ποίημα *Hippopotamus* του T. S. Eliot η *True Church* και ο *hippopotamus* συγκρίνονται αντιθετικά αλλά η μεταφορά εξακολουθεί να υπάρχει (Davidson 1978, 40-41).

Υπάρχουν κυριολεκτικές χρήσεις μεταφορών με φόρτιση (παικτική διάθεση κλπ.), π.χ. *φάγωμεν πίωμεν άριον γάρ αποθνήσκομεν* σε ευωχία (υποβάλλεται το «γιατι αν δέν τραφούμε θα πεθάνουμε»), αίσθηση του περιέργου κλπ.

2.7.17 Κατευθυντικότητα μεταφορών

Ο Levin (1979) διακρίνει κατευθυντικότητα (directionality) στη μεταφορά, π.χ. στη φράση *το ρυάκι χαμογελούσε* παρατηρούμε ανθρώπινα χαρακτηριστικά (προσωποποίηση του ρυακιού και συγχώνευση με ανθρώπινα χαρακτηριστικά), ενώ στη φράση *το ρυάκι χαμογελούσε, λαμποκοπούσε, σπινθηροβολουσε* έχουμε αποπροσωποποίηση του χαμογελούσε (σε σχέση με υγρό αντικείμενο) και μετατόπιση. Το θέμα όμως είναι τί δέν κυριολεκτείται και συνεπώς η μεταφορά είναι στο *χαμογελούσε* (πρβ. εξάλλου οτι δέν υπάρχει έκφραση που θα απέδιδε κυριολεκτικά την κατάσταση του ρυακιού ή υπάρχει αλλα δέν ικανοποιεί, επειδή ο ομιλητής / συγγραφέας θέλει να υποβάλει την προσωπική του αντίληψη: τί του θυμίζει, με τί νομίζει οτι μοιάζει κλπ.), εκτός αν με το *ρυάκι* εννοείται κάποιο 'σιγανό ποταμάκι', πρβ. τη φράση *the wolf finally got married* (Levin 1979, 130). Ο Cohen (1979) τονίζει τη σημασία της κατεύθυνσης στη διαγραφή χαρακτηριστικών (ανάγκη διατήρησης της δυνατότητας αναγνώρισης του θέματος ομιλίας).

2.7.18 Λεξικογραφία μεταφορών και παρομοιώσεων

Λεξικό ή θησαυρός μεταφορών; Το ερώτημα αυτό τίθεται διότι παρατηρούμε θέματα μεταφορών: το σχήμα «η μεταφορά του Α ως Β» προσφέρεται για επαναλαμβανόμενη χρήση, προσαρμογή, τροποποίηση (μερικοί απαντούν οτι χρειάζεται θησαυρός και όχι λεξικό).

Στα λεξικά βρίσκει κανείς συνήθως τις τυποποιημένες μεταφορές και παρομοιώσεις, όπως οι συχνές *πεινασμένος σαν λύκος, μάγουλα κόκκινα σαν μήλα, μυαλό κουκούτσι / κουκου³τσι μυαλό, φρύδια γαϊτάνι, δόντια μαργαριτάρι, μάτια φωτιά, φωνή καμπάνα, καρδιά μάλαμα, μαλλιά μετάξι, σώμα λάστιχο, νερό κρύσταλλο, κοιλιά μπάλονι, πνεμόνια σίδηρο* κλπ. και οι λιγότερο συχνές *μάγουλα σαν μήλα, κρασί νέκταρ, κορμί σπαθί* κλπ., πρβ. και παροιμιακές φράσεις (π.χ. *στήθος μάρμαρο καρδιά πατάτα*), *kenning*, ιδιωτισμούς κλπ. Σπάνιες είναι στα λεξικά οι μή τυποποιημένες μεταφορές, όπως της λογοτεχνίας κλπ.

Τα λεξικά διακρίνουν κυριολεκτικές και μεταφορικές σημασίες (κατα τον Sadock [1979], οι μεταφορικές σημασίες είναι χαρακτηριστικά της χρήσης και όχι της γλώσσας, κατα τον Davidson [1978], αποτελούν νέες ή 'επεκταμένες' σημασίες, οδηγώντας τον δέκτη στην παρατήρηση μιάς ομοιότητας, π.χ. *στόμα μπουκαλιού*, ενώ για άλλους πολλές λέξεις έχουν μιά fuzzy, 'θυσανώδη', σημασία, που καθορίζεται απο τα συμφραζόμενα). Μεταφορές εμφανίζονται στα λεξικά στο επίπεδο της λέξης, αλλα και της πρότασης, και ως συστήματα ή πρότυπα μεταφορών (σχήματα μεταφορών, πρβ. φρασεολογήματα).

3. Παρομοίωση

3.1 Ορισμός

Η παρομοίωση «στοχεύει όχι μόνο σε μιά διασαφηνιστική αναλογία, αλλα και σε μιά σύντηξη του κοινού περιεχομένου δύο περιοχών» (Braak 1966, 34). Αποτελεί «μιά ασυ-

νάρτητη, δοκιμαστική σύγκριση, στην οποία τα *σάν...*, *όπως...*, *έτσι...* υποβάλλουν, απο την πλευρά της λογικής, τον διαχωρισμό των συγκρινόμενων όρων, ενώ η μεταφορά υποβάλλει μιá δραματική, απόλυτη και ενορατική ταυτοποίηση δύο φαινομένων» (Fowler 1973, 172). Απο σημειολογική άποψη η παρομοίωση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ενδείκτης (index) και η μεταφορά ως εικόνα (icon).

Η σύγκριση δύο πραγμάτων, κατα τον Beardsley (1989), «μπορεί να εμφανίσει δύο είδη χαρακτηριστικών: ποιότητες και σχέσεις (σημειώνει μιá αναλογία, π.χ. μιá εκτεταμένη παρομοίωση). Η αναλογία δέν αποδεικνύει κάτι, αλλά φέρνει στον νού μιá δυνατότητα», πρβ. αναλογία στη γλωσσολογία (αλλαγή γλωσσικού στοιχείου βάσει προτύπου που ήδη υπάρχει στο γλωσσικό σύστημα).

Η εξέταση της παρομοίωσης επιβάλλει και την αναφορά σε άλλα φαινόμενα του ίδιου πλαισίου (πρβ. αντίληψη), δηλαδή:

- συνωνυμία: βλ. 3.3.3
- παράφραση: πρβ. *όπως θα λέγαμε...*
- περίφραση: πρβ. *όπως όταν...*
- κατα προσέγγιση λόγος / έκφραση: πρβ. *..., κάπως έτσι*
- προσδιορισμός: πρβ. *το οχυρωμένο σπίτι τους – το σάν οχυρό σπίτι τους*
- κατατάκτες: βλ. 3.5.3 στο 4, πρβ. *δάκρυα βροχή – δάκρυα σάν βροχή, μύτη γερακιού – μύτη σάν του γερακιού – γερακομύτης*
- κύρια ονόματα: πρβ. *μπήκε στην αίθουσα σάν τον Μεγάλο Ναπολέοντα*
- αναλογία: βλ. 3.3.2
- δανεισμός: πρβ. *το μιντέρι, κάτι σάν τους δικούς μας καναπέδες· η φάβα των Αιγυπτίων, κάτι σάν τη δική μας φασολάδα*
- μεταφορά: βλ. 3.5.1 και 2
- όνομα / ονομασία: πρβ. επιστημονικούς όρους, ακριβολογία κλπ.

3.2 Δομή

Η παρομοίωση παίρνει μέρος σε συνταγματικές δομές δύο όρων, όπου σε έναν πρώτο όρο (1) κατηγορείται, αποδίδεται ως προσδιορισμός ένας δεύτερος όρος (2), που εισάγεται με το *σάν* ή άλλα, λίγο πολύ, ισοδύναμα δεικτικά στοιχεία, απαραίτητα για την έκφραση της παρομοίωσης. Η πλήρης αυτή δομή μπορεί να παρουσιάσει ελλειπτικές μορφές, όπως και διαφορές στη σειρά των όρων, π.χ. *έχτισε ένα σπίτι* (1) *σάν πύργο* (2) – *έχτισε ένα σπίτι που είναι σάν πύργος, το σπίτι του είναι σάν πύργος – σάν πύργος είναι το σπίτι του* (έμφαση) κλπ. Η σημασιολογική ανάλυση προϋποθέτει ένα αντίστοιχο στοιχείο με τον πρώτο όρο, π.χ. *είναι ψηλός σάν κυπαρίσι – είναι τόσο ψηλός όπως / σάν ένα κυπαρίσι* κλπ.

3.2.1 Όροι της παρομοίωσης

Στη σειρά των όρων η θέση της παρομοίωσης είναι συνήθως αμέσως μετά τον 1ο όρο (ή αμέσως πριν, με κάποια φόρτιση, πρβ. τη θέση της γενικής με ουσιαστικό, π.χ. *τα βάσανα της ξενιτιάς – της ξενιτιάς τα βάσανα*), μπορεί όμως να απομακρύνεται απο αυτόν επειδή μεσολαβούν άλλα στοιχεία, π.χ. *ψηλός, όπως μου φάνηκε, σάν κυπαρίσι*.

1) Ως πρώτος όρος μπορεί να εμφανιστεί:

- ουσιαστικό, π.χ. *ένα δέντρο σάν τη συκιά*·
- επίθετο, π.χ. *ψηλός σάν κυπαρίσι*·
- αντωνυμία, π.χ. *κάποιος σάν εσένα, σάν ποιός / τίς*·
- αριθμητικό, π.χ. *τριατατρία σάν τα χρόνια του Χριστού*·
- ρήμα, π.χ. *κοιτάζει σάν να χάσκει*·
- επίρρημα, π.χ. *μιλά ωραία σάν το βιβλίο*·
- επιφώνημα, π.χ. *άκουσα ένα άχ σάν το σχίσιμο ξύλου*.

Προθέσεις και σύνδεσμοι δέν εμφανίζονται, ενώ το άρθρο εμφανίζεται ως ουσιαστικοποιητικό στοιχείο, π.χ. *το σάν φρούριο σπίτι, η σάν να μήν καταλαβαίνει συμπεριφορά του κλπ.*

Εξετάζοντας μονάδες ανώτερων βαθμίδων, παρατηρούμε:

- σύνταγμα, π.χ. *με σχισμένα ρούχα σάν ζητιάνος*·
- φράση, π.χ. *περπατώντας καμαρωτά σάν στρατηγός*·
- πρόταση, π.χ. *έτρεχε στο λιβάδι σάν λαγός*·

πρβ. και αποσιωπήσεις, π.χ. *ήταν κάτι σάν... σάν τοίχος*.

2) Ως δεύτερος όρος εμφανίζονται απο τα μέρη του λόγου:

- ουσιαστικό, π.χ. *μαύρο σάν (την) πίσσα, με εμφάνιση σάν άτομο απο άλλο πλανήτη*·
- επίθετο, π.χ. *αυτή τη φορά φέρθηκε σάν έξυπνος*·
- αντωνυμία, π.χ. *ψηλός σάν εσένα, το έβλεπα σάν κάτι άλλο*·
- αριθμητικό, π.χ. *όλοι σάν ένας, πρβ. κάτι σάν ένα 3 ή 8*·
- ρήμα, π.χ. *φέρονταν σάν να το ξέρει, φαίνεται σάν να βρέχει*·
- επίρρημα, π.χ. *τα ίδια σάν πέρυσι, σάν γρήγορα ήρθατε*·
- πρόθεση, π.χ. *του ήρθε σάν απο τον ουρανό, παίζει σάν χωρίς όρεξη*·
- σύνδεσμος, π.χ. *χαλασμός σάν όταν πέφτει βροχή χαλάζι, πρβ. σάν κι εμένα*·

πρβ. και πτωτικές μορφές σε περιπτώσεις έλλειψης, π.χ. *μάτια σάν της κουκουβάγιας, ποιήματα σάν του Παλαμά, σπίτια σάν των ιθαγενών*.

Εξετάζοντας ανώτερες γλωσσικές μονάδες, παρατηρούμε:

- σύνταγμα, π.χ. *κορίτσια σάν το κρύο νερό, αναταραχή σάν τα κύματα της θάλασσας*·
- φράση, π.χ. *κάνει σάν να μή μας ακούει, θόρυβος σάν να έρχεται κάποιος (χρoιά αιτιολογική), πρβ. σάν που..., σάν για να... (χρoιά φαινομενικού)*·
- πρόταση, π.χ. *κινείται στην πόλη μας σάν «λάθε βιώσας»*·

πρβ. και αποσιώπηση, π.χ. *κάτι σάν... (όπως και με προσθήκη κινηματικού σημείου + αυτό)*.

Με το *σάν* δημιουργούνται και φρασεολογικές ενότητες, π.χ. *σάν τα χιόνια!*

3.2.2 Σειρά των όρων και φορτίσεις

Η θέση της παρομοίωσης, μαζί με προσωδιακά κάποτε στοιχεία, δηλώνει ποικίλες φορτίσεις, όπως *ψηλό σπίτι, σάν φρούριο* (αναφορά στη συνολική έννοια 'ψηλό σπίτι') – *ψηλό σάν φρούριο σπίτι* (σύνθετη έννοια) – *ψηλό, σάν φρούριο, σπίτι* (ψηλό όπως είναι το φρούριο, αναφορά στο ψηλό) – *σάν φρούριο ψηλό σπίτι* (έτσι το βλέπω ?) – *σάν φρούριο σπίτι ψηλό* (ένδειξη ταραχής, πρβ. ουδέτερες και μή συνηθισμένες θέσεις γλωσσ-

σικών στοιχείων) – *σπίτι ψηλό σάν φρούριο* (ιαμβικός ρυθμός, δέν υποβάλλει συνέχεια) – *σπίτι σάν φρούριο ψηλό* (ιαμβικός ρυθμός, υποβάλλεται κάποια συνέχεια) – *σπίτι ψηλό, σάν φρούριο* (έμφαση στον κατηγορηματικό προσδιορισμό) – *ψηλό σάν φρούριο σπίτι* (έμφαση στο *ψηλό* της σύνθετης έννοιας που ακολουθεί) κλπ.

3.2.3 Προσδιορισμοί της παρομοίωσης

Εκτός των προεκτάσεων ή επεκτάσεων που επιδέχονται οι παρομοιώσεις (βλ. 3.4.1), τα εισαγωγικά στοιχεία τους (*σάν, όπως* κλπ., βλ. 3.2.4) μπορούν να προσδιορίζονται ποικιλοτρόπως, π.χ. *είναι ψηλός περίπου / σχεδόν σάν εμένα, φέρθηκε περίπου όπως θα τον συμβουλευάμε* κλπ., κάποτε και με άλλη παρομοίωση, π.χ. *κοκκίνισε σάν να λέμε σάν μικρό παιδί* κλπ.

3.2.4 Εισαγωγείς παρομοιώσεων

Οι παρομοιώσεις (2ος όρος) εισάγονται και δηλώνονται με ποικίλα μέσα:

1) Ειδικοί δείκτες:

- *σάν*: (το πίο συνηθισμένο) + άρθρο + αιτιατική / ονομαστική, + γενική, + συγκριτικό (π.χ. *σάν ψηλότερος μου φαίνεται*), *σάν αυτόν που*, *σάν να* + ρήμα·
- *όπως*: αναφορική παρομοίωση, εισάγει πρώτο σκέλος κλασικής παρομοίωσης, ή προσθετική (π.χ. *τον ευχαρίστησε προσωπικά όπως επίσης και τους...*), + άρθρο + ονομαστική, *όπως ακριβώς* (π.χ. *πάνε όλα μιά χαρά όπως ακριβώς τα ουράνια σώματα*), *όπως πρώτα* (= *σάν πρώτα*) / *τον παλιό καιρό, όπως και να έχει*·
- *σάμπως*: παρομοιαστικό (*μιλούσαν σάμπως να γνωρίζονταν χρόνια*), δηλώνει γνώμη ομιλητή, π.χ. *σάμπως να τα παραλές, καημένε· σάμπως για να ελαφρώσει απο κανένα βάρος*·
- *κάπως*: + 2ος όρος, π.χ. *φέρθηκε κάπως απότομα* (πρβ. το σημερινό *κάπου* πολλών ομιλητών), πρβ. *το περίπου* (π.χ. *ήταν περίπου ανεξάρτητος*)·
- *καθώς*, π.χ. *θάνατος οι γυναίκες π' αγαπιούνται | καθώς να καθαρίζουνε κρεμμύδια* (Κ. Καρυωτάκης, *Πρέβεζα*, στ. 3–4)·
- συνδυασμοί: *σάν όπως όταν...*

2) Ειδικές εκφράσεις:

- *λές και, θα έλεγες οτι*, π.χ. *λές και τον είπαμε στραβό· έτσι που φωνάζει θα έλεγες οτι του σφάζουν τον πατέρα· τρώνε με τέτοια όρεξη λές και δέν έφαγαν εδώ και μιά εβδομάδα / πρίν μιά ώρα* (πρβ. *σάν να μίην έφαγαν εδώ και μιά ώρα*)·
- *πές πως*, π.χ. *μίην το σκέφτεσαι!*, *πές πώς δέν το άκουσες*, πρβ. *καταπώς*·
- *εν είδει, ένα είδος*, π.χ. *μας εμφανίστηκε εν είδει Μεσσία*·
- *σάν να λέμε, έτσι να πούμε*, π.χ. *δέν λέει τίποτε κι αυτός, σάν να λέμε αδιαφορεί*·
- *τρόπον τινά*, π.χ. *προσποείται οτι δέν με βλέπει, τρόπον τινά με αποφεύγει*·
- *που λέει ο λόγος*, π.χ. *λέει άλλ' αντ' άλλων, που λέει ο λόγος δέν σκαμπάζει απο...*·
- *κατα τα φαινόμενα*, π.χ. *δέν θα έρθει κατα τα φαινόμενα*·
- *οπωσδήποτε, σχετικά*, π.χ. *βολεύτηκαν οπωσδήποτε καλά* (πρβ. **βολεύτηκαν σάν καλά, αλλά σάν καλά βολεύτηκαν*).

3) Εκφράσεις ομοιότητας, αναλογίας κλπ.:

- *ίδιος (κι απαράλλαχτος με), άλλος, π.χ. ήταν τεραστίας δυνάμεως, ίδιος / άλλος Ηρακλής· ίδιος κι απαράλλαχτος με τον πατέρα του·*
- *όμοιος, παρόμοιος, παρεμφερής, παραπλήσιος, τέτοιου είδους κλπ., πρβ. κάτι όμοιο με·*
- *αντίστοιχος, ανάλογος, ομόλογος, π.χ. ένας φύλακας αντίστοιχος με στρατιωτικό φρουρό·*
- *το ίδιο, έν(α) και το αυτό, ε²να πράμα, π.χ. σημαία και πατρίδα είναι ένα και το αυτό, πρβ. ο Α και ο Β ίδιο πράγμα·*
- *πανομοιότυπο, π.χ. είναι πανομοιότυπο του υπαλλήλου που αντικατέστησε·*
- *(πιστό) αντίγραφο, π.χ. είναι πιστό αντίγραφο του πατέρα του·*
- *μοιάζει με, φαίνεται σάν / πως, θυμίζει, κάτι που να μοιάζει με, π.χ. μου φάνηκε πως ήταν ένας ξένος·*
- *παίρνω για, νομίζω πως, π.χ. τον πήρε για ξένο· νομίζω πως τά 'χασε·*
- *παριστάνει τον, κάνει τον, π.χ. παριστάνει τον τρελό, κάνει τον ανίδεο·*
- *ντύθηκε, στάθηκε κλπ. + ουσιαστικό, π.χ. ντύθηκε αρκούδα·*
- *τί... τί..., π.χ. τί Λωζάνη τί Κοζάνη, τί Γιάννης τί Γιαννάκης, τί σήμερα τί αύριο·*
- *ρήμα + σάν να, π.χ. κάθεται αμέριμνος σάν να μήν ακούει που τον φωνάζουν.*

Οι εκφράσεις πολλαπλασιάζονται, άν πάρει κανείς υπόψη και τις συνωνυμικές εκφορές, π.χ. *περίπου / σχεδόν / πάνω κάτω, είναι ιστορία της ίδιας / παρόμοιας κλπ. κατηγορίας, είναι το ίδιο / το αυτό / ε²να πράμα (π.χ. «θα το σκεφτώ» στην περίπτωση αυτή και «δέν θέλω» είναι το ίδιο πράγμα), πανομοιότυπο / φωτογραφία / στάμπα, εικόνα / απεικόνιση / απομίμηση, όμοιος / ομοιότυπος / ομοιοειδής / ομοιοφυής κλπ.*

4) Εκφράσεις ανομοιότητας, άρνησης κλπ.:

- *με αρνητικά μόρια, π.χ. δέν μοιάζει με, δέν είναι σάν, μοιάζει σάν να μή, είναι σάν να μή, δέν είναι σάν, μήν κάνεις σάν να κλπ.·*
- *με στοιχεία όπως διαφορετικός, διάφορος (υποβάλλει κάποιες ομοιότητες)·*
- *διαφέρει (κάπως) απο, πρβ. δέν διαφέρει πολύ / καθόλου απο.*

5) Εκφράσεις περιορισμού – υπερβολής και προσέγγισης:

- *μισο-, π.χ. μισοτελειωμένος (= σάν να τελείωσε και να μήν τελείωσε), μισοπεθαμένος·*
- *ποσοτικές, π.χ. είμαι ενενήντα τοις εκατό βέβαιος (σχεδόν, σάν 100%)·*
- *δυσδιάκριτος, αξεχώριστος, π.χ. κάτι δυσδιάκριτο, σταυρός··*
- *σωστός, φτυστός, ολόιδιος, ατόφιος, π.χ. είναι σωστός γίγαντας· είναι φτυστός ο πατέρας του.*

6) Παροιμιακές φράσεις: σε χαρακτηρισμούς κλπ., π.χ. *το έξυπνο πουλί απο τη μύτη πιάνεται κλπ.*

3.3 Λειτουργία

3.3.1 Εξετάζοντας τις ποικίλες χρήσεις των παρομοιώσεων, παρατηρούμε τις εξής λειτουργίες:

- *κάλυψη κενών του λεξιλογίου της νόρμας της κοινής γλώσσας, π.χ. κρατούσε κάτι σάν κοπίδι (για κάποιο ειδικό εργαλείο ξένης κατασκευής ή ειδικού λεξιλογίου)·*

- κάλυψη κενών του λεξιλογίου του ομιλητή, της στιγμής (δυσκολίες ανάκλησης σε περιπτώσεις επικοινωνίας) ή μόνιμες (λεξιλογική άγνοια)·
- κάλυψη αναγκών κατα την περίπτωση (συνθήκες) λόγου, π.χ. χρήση παρομοίωσης όταν ο ομιλητής βλέπει ή προβλέπει ότι ο συνομιλητής του (οι ακροατές του) δέν γνωρίζει κάποιον ειδικό όρο κλπ.·
- προτίμηση, για ειδικούς λόγους, μιάς ακαθόριστης έκφρασης, π.χ. *τον πήρε η θάλασσα* (πρβ. *τον κέρδισε / τον άρπαξε στα βάθη της*)·
- έκφραση προσωπικής σκέψης, αντίληψης, θεώρησης: ιδεολεκτικές παρομοιώσεις στην ποίηση κλπ.·
- έκφραση επιφανειακής εντύπωσης, ενέργειας, π.χ. *στέκεται σάν άγαλμα*, πρβ. *σάν να / σάν να μή(ν)*·
- έκφραση κατα προσέγγιση λόγω αβεβαιότητας κλπ., αδυναμία κυριολεξίας, π.χ. *φορούσε κάτι σάν μανδύα*·
- συσχέτιση όντων και καταστάσεων, ενεργειών, π.χ. *ένα βουνό σάν κώνος / σάν γυναικείο στήθος*·
- έκφραση ανομοίωσης (με αρνητική παρομοίωση, βλ. 3.4.1)·
- προβολή ερμηνειών, π.χ. *έκανε τον αδιάφορο σάν να μήν κατάλαβε ότι το είπα γι' αυτόν· όπως και να έχει το πράγμα, εγώ...*·
- άρνηση αυτονόητου, π.χ. *δέν φέρεται σάν άνθρωπος (= ως), δέν μοιάζει με άνθρωπο / δέν μοιάζει άνθρωπος* (ενώ επιφανειακά είναι άνθρωπος)·
- μετριασμός βεβαιότητας, π.χ. *σάν να έχουμε γνωριστεί, σάν πολλά δε μας τα λές!; σά δε ντρέπεται!, σάν κάπως απρόσεκτα*·
- έκφραση αδιαφορίας για λόγια συνομιλητή, π.χ. —*Νύχτωσε —Και σάν;* (βλ. 3.5).

3.3.2 Τρόποι έκφρασης περιεχομένου

Ένα περιεχόμενο μπορεί να εκφραστεί με ποικίλους τρόπους ανάλογα με τις ανάγκες της γλωσσικής επικοινωνίας, όπως με κυριολεξία (άμεση δήλωση) – υποσημάνση (έμμεση δήλωση, πρβ. και υποδήλωση, παρέμφραση κλπ.), κατάδειξη (ατομικά χαρακτηριστικά) – υπόδειξη (έμμεσα, πλάγια), ένδειξη (παρομοίωση) – νύξη (υπαινιγμός), ακριβολογία – ανακριβολογία, σαφήνεια (ορθοέπεια κλπ.) – ασάφεια (κακή, αδόκιμη έκφραση, σολοικισμός, ακυρολεξία), ταυτοσημία (πρβ. *ο διευθυντής ως διευθυντής καθόταν στην κορυφή του τραπεζιού*) – υποδήλωση (χωρίς κυριολεξία, την οποία μπορεί να αγνοεί ο συνομιλητής ή να μή θυμάται), αναλογία (π.χ. *ο Πέτρος καθόταν στην άκρη του τραπεζιού σάν διευθυντής*) – ομολογία (π.χ. *σάν έτοιμος απο καιρό, σά θαρραλέος, | σάν που ταιριάζει...*, Κ. Καβάφης, *Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον*, στ. 12–13), συμμετρία (π.χ. *όπως... έτσι...*) – ομοιότητα (σάν), πρβ. και μεταφράσεις εννοιών ξένων πολιτισμών (π.χ. το ινδικό *dharma* = κάτι αντίστοιχο του 'δίκαιο', 'ηθική', 'αρετή' κλπ.).

Οι παρομοιώσεις είναι συχνές στην καθημερινή ομιλία, σκοπός της οποίας είναι η οικονομική κατανόηση και πληροφόρηση και όχι η ιδεώδης έκφραση.

3.3.3 Συνωνυμία και παρομοιώσεις

Ο πρώτος όρος κατευθύνει σημασιακά την επιλογή της σημασίας του μέρους λόγου της παρομοίωσης (δεύτερου όρου), η οποία όμως μπορεί να εκφραστεί με αξιολογικές

διαφορές (φορτίσεις κατα το επίπεδο της γλώσσας), δημιουργώντας συνωνυμικές παρομοιώσεις, π.χ. *τρώνει σάν γουρούνι* (αδιάφορο τί) / *κτήνος* (σάν να ενδιαφέρεται μόνο για αυτό) / *πεινασμένος* (με βουλιμία) / *σάν πουλάκι* (ελάχιστη ποσότητα) / *να έχει ένα μίγνα να φάει* (σάν στερημένος τροφής)· *χοντρός σάν γουρούνι* (μειωτικό) / *βαρέλι* (σχήμα) / *ελέφαντας* (επιβλητικό)· *έγινε σάν σκελετός* / *σίρος*· *περπατά σάν μεθυσμένος* (ταλαντευόμενος) / *υπνοβάτης* (μηχανικά, ασυναίσθητα) κλπ. Η παρομοίωση καλεί σε παράλληλη εξέταση της κατάστασης, για την οποία γίνεται λόγος, με μιά λέξη που συμβάλλει στη σύλληψη της ιδιοτυπίας της, αποφεύγοντας τις μακρές και λεπτομερειακές περιγραφές, που θα κατέληγαν σε αξιολογικά συμπεράσματα ανάλογα της παρομοίωσης, πρβ. — *Έτρωγε πιάνοντας τα φαγητά με τα χέρια*. — *Δηλαδή θέλεις να πείς πως έτρωγε σάν γουρούνι*.

Η παρομοίωση είναι υποτιθέμενη (γνωστή ή διάφορη) συνωνυμία.

Οι συνωνυμικές σχέσεις των στοιχείων των παρομοιώσεων μπορεί να αντιστοιχιστούν και με τις συνωνυμικές σχέσεις των στοιχείων που εμφανίζονται στη θέση του πρώτου όρου, π.χ. *τρώνει* / *μασάει* / *καταβροχθίζει* κλπ. *σάν γουρούνι* κλπ., *μοιάζει* / *δέν παραλλάζει* *διόλου* / *εξομοιώνεται* / *συμπίπτει με* / *προσομοιάζει* / *-φέρνει* / *είναι απαράλληλος* / *είναι σωστός ο Α* κλπ. Τέλος συνώνυμα εμφανίζει και ο εισαγωγέας *σάν* (βλ. 3.1).

3.3.4 Σημασιακές αντιστοιχίες πρώτου και δεύτερου όρου

Επειδή τα γλωσσικά σημεία είναι συνήθως πολυσύνθετου σημασιακού περιεχομένου, είναι δυνατόν:

- ένας πρώτος όρος να έχει διαφορετικές σημασιακά παρομοιώσεις, π.χ. *κοιτάζει σάν άγαλμα* / *σάν αποβλακωμένος*·
- μιά παρομοίωση (δεύτερος όρος) να αποδίδεται σε διαφορετικούς σημασιακά πρώτους όρους, π.χ. *όμορφος* / *δροσερός* / *χείλη* / *μάγουλα σάν τριαντάφυλλο*·
- να λείπει ο πρώτος ή ο δεύτερος όρος, π.χ. *Σάν παραμύθι* (τίτλος αφηγηματικού έργου)· — *Σε ζήτησε ο διευθυντής*. — *Και σάν;* (= — *Και σάν με ζήτησε τί μ'ενδιαφέρει;*, *τίποτε*, βλ. και 3.5.3 στο 4).

3.3.5 Επίπεδα της γλώσσας και παρομοιώσεις

Η αξία των παρομοιώσεων ποικίλλει κατα τα επίπεδα της γλώσσας (βλ. και 3.3.3), όπως:

- λεξιλογικό (κλίμακες), π.χ. (*μαύρο*) *σάν πίσσα* (δημοτικό) / *σάν κατράμι* (λαϊκό) / *κόρακας* (σπανιότερο)·
- υφολογικό (διαβαθμίσεις), π.χ. (*γυρίζει*) *σάν την άδικη κατάρα*, (*περιμένει*) *σάν τη σπίθα κρυμμένη στη στάχτη*·
- κειμενογλωσσικό (είδη λόγου), π.χ. (*αδύνατος*) *σάν σκελετός* (δημοτικό) / *σάν σίρος* (λαϊκό) / *φάντασμα* (σπανιότερο)·
- κοινωνιογλωσσικό (στρώματα), π.χ. *σάν πολλά δε μας τα λές!* (λαϊκό), *σάν καλά βολούτηκες!* (φιλικό), *σάν να μή σας βλέπω καλά, τί έχετε;* (ευγενικό)·
- πολιτισμικό (κώδικες), π.χ. *φωνή σάν του αηδονιού* / *σάν ντίβας*·
- ψυχολογικό, π.χ. *σα³ δε ντρέπεται!*·
- ιστορικό (παραθέματα κλπ.), π.χ. *και σάν πρώτα ανδρειωμένη*, | *χαίρε, ώ χαίρε, Ελευθεριά!* (Δ. Σολωμός, *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, στ. 7–8)·

- ιδιολεκτικό, πρβ. συνεχή δημιουργία παρομοιώσεων για ατομικές ανάγκες των ομιλητών.

3.4 Είδη παρομοιώσεων

3.4.1 Οι παρομοιώσεις μπορούν να καταταγούν σε διάφορα είδη, όπως:

- καθιερωμένες (πρβ. φρασεολογία), π.χ. *ψηλός σάν κυπαρίσσι, μαύρος σάν πίσσα, μόνος / έρημος σάν την καλαμιά στον κάμπο, τρώγονται σάν τη γάτα με τον σκύλο, του ήρθε σάν φάντης μπαστούνι, τρέμει σάν λαγός, σκαρφαλώνει σάν κατσικά, τρέχει σάν ζαρκάδι, λάμπει σάν τον ήλιο, φαίνεται σάν τη μύγα μες στο γάλα, σάν γύφτικο σκεπάρνι, σάν της τρελής τα μαλλιά, σάν το κύμα στον γιαλό, πρβ. και μου ήρθε ο ουρανός σφοντύλι, κάνει την πάπια / τον ψόφιο κοριό·*
- τυποποιημένες κατα τα επίπεδα της γλώσσας, π.χ. *ψηλός σάν κατάρτι* (ευρηματικό), *μαύρος σάν κατράμι* (λαϊκό)·
- νεολογικές, π.χ. *ψηλός σάν τον Πύργο του Άιφελ·*
- ιδιολεκτικές: συγγραφέων (πρβ. προσωπικό ύφος), π.χ. της σουρεαλιστικής ποίησης·
- δάνειες (αυτούσιες ή μεταφρασμένες κλπ.), π.χ. *ως κάρφος εν τω οφθαλμώ· ενδυμασία comme il faut·*
- επιτυχημένες – αποτυχημένες, π.χ. *τα ινδικά γράμματα είναι σάν τα ρούχα στο σχολινί της μπουγάδας· χοντρός σάν γήινη σφαίρα·*
- της στιγμής, π.χ. *ήταν κάτι σάν... νά σάν αυτό το χρώμα· λιγνές σάν σύρμα·*
- ακαθόριστες, π.χ. *μιά εικόνα σάν τέτοια, σάν να έμοιαζε με, σάν κάτι που δέν έχω ξαναδεί ποτέ* (στην τηλεόραση για εξωγήινο, που τον έδειξε ο φακός), *σάν τί να σου πώ;!, σάν κι εγώ δεν ξέρω τί!, σάν κάτι άλλο, σάν τίποτε δέν μοιάζει, σάν απο άλλο κόσμο·*
- επιφυλακτικές, π.χ. *είναι κάπως καμπούρης, είναι μισοπαλιάτσος, είναι αποτέτοιος·*
- αμφισβητούμενες, πρβ. *είναι ευκολότερο να περάσει μιά καμήλα απο την τρύπα μιάς βελόνας παρά...·*
- επεκταμένες, πρβ. *επικές παρομοιώσεις* (π.χ. ομηρικές)·
- συνεπτυγμένες / ημιτελείς, π.χ. *κάτι σάν...·, σάν κάτι...·*
- αυτοαναιρούμενες, π.χ. *καλός σάν τον διάβολο, ψηλός σάν νάνος·*
- παράδοξες, π.χ. *ευτυχείς σάν τα βουνά* (πρβ. *καλότυχά 'ναι τα βουνά...·*)·
- παιγνιώδεις, π.χ. *διπρόσωπος σάν αρχιφώνημα·*
- ειρωνικές, καταδικαστικές – αθωωτικές κλπ., π.χ. *μπήκε σάν ταύρος εν υαλοπωλείω, μύτη σάν προβοσκίδα·*
- πρωτότυπες, π.χ. *Μισεύγω σου και χάνεις με σά χιόνι όντα λύσει | κι ωσάν όντα κρατείς κερί κι άνεμος σου το σβήσει* (Β. Κορνάρος, *Η θυσία του Αβραάμ*, στ. 901–902, πρβ. λογοτεχνία)·
- κρυμμένες, π.χ. *παριστάνει τον δικαστή των πάντων = φέρεται σάν δικαστής των πάντων·*
- αντιθετικές / αρνητικές: *ανομοιώσεις*, δηλαδή διαφοροποιήσεις ομοίων, απομακρύνσεις απο δυνατές ή πιθανές παρομοιώσεις με δείκτες όπως: *διαφέρει* (πολύ, τελείως κλπ.), *ούτε σύγκριση, έτερον εκάτερον, ούτε το ένα ούτε το άλλο, άλλο κε-*

φάλαιο / άλλη ιστορία, ανόμοια / αλλιώς / αλλιώςτικα, κατα διαφορετικό / άλλο τρόπο, τελείως διαφορετικά κλπ., π.χ. κάπως αλλιώς το περίμενε, πρβ. είναι σάν το αντίθετο του... κλπ., πρβ. και τον πήρε γιά / το είδε σάν, του φάνηκε σάν (αρνητικό αποτέλεσμα: σφάλμα αναγνώρισης, σύγχυση, εξομοίωση κλπ.).

Τα είδη των παρομοιώσεων μπορούν να ανήκουν και να χαρακτηρίζουν ορισμένα επίπεδα της γλώσσας (πρβ. επικές παρομοιώσεις), αλλά και να συνδυάζονται μεταξύ τους (αλλά και με άλλα σχήματα λόγου κλπ.), δημιουργώντας ποικιλία υφών (πρβ. και ιδιολεκτικές παρομοιώσεις, στατιστική διαφοροποίηση κειμένων κλπ.). Έτσι μπορούμε να έχουμε παρομοιώσεις στη δημοτική (π.χ. σάν άντρας), λόγια (π.χ. ως εκ περισσού), λαϊκή (π.χ. σά να λέμε), διαλεκτική (π.χ. σά σκέλεθρο), ξένη (π.χ. *comme il faut*), αρχαία ελληνική (π.χ. ως εν κατόπτρω) γλώσσα.

3.4.2 Ποικιλία παρομοιώσεων

Μιά παρομοίωση μπορεί να εκφραστεί (πρβ. 3.4) με ποικιλία εκφράσεων και αποχρώσεων, π.χ. *απέφυγε να απαντήσει σάν πονηρός* (= σάν κάποιος που είναι πονηρός, πρβ. αντίθετα *ως πονηρός* = μιάς και είναι πονηρός), αλλά και *σάν πονηρός που είναι* (= σάν κάποιον πονηρό, αλλά και ο ίδιος είναι πονηρός), *σάν να ήταν πονηρός* (= ενώ δέν είναι), *ο πονηρός* (= είναι ή αποκαλύπτεται εδώ πονηρός), *πονηρός όπως είναι* (= αφού είναι), *πονηρός* (= στην περίπτωση αυτή) κλπ.

Η ποικιλία των εκφράσεων και των φρασεολογιών με παρομοιώσεις είναι μεγάλη και εκφράζει ποικίλες φορτίσεις (αξίες, βλ. 3.3), όπως:

- *δέν μάχονται οι Έλληνες σάν ήρωες, αλλά οι ήρωες σάν Έλληνες*·
- *είναι πονηρός τί να σου πώ;! ο λαγός τό 'σκασε όχι σάν λαγός, αλλά σάν κι εγώ δεν ξέρω τί! μυστήριος ή τί να σου πώ;!*
- *είναι έξυπνος, τίποτε παραπάνω! / τίποτ' άλλο!*
- *πηδά όπως κανείς άλλος*·
- *τρώει σάν να μήν έφαγε πρίν δέκα λεπτά*·
- *ο λαγός τό 'σκασε σάν λαγός* (= τί περίμενες;), πρβ. *σάν λαγός που ήταν*, αντί *ως λαγός που ήταν*·
- *πέντε σάν δεκαπέντε*·

πρβ. με παρομοιώσεις και μεταφορές (βλ. και 2.6.2.1 στο 2): *έχει καρδιά λιοντάρι / έχει καρδιά σωστό λιοντάρι / έχει καρδιά σάν λιοντάρι / έχει καρδιά λιονταριού / είναι λεοντόκαρδος* (πρβ. *είναι γενναίος*) κλπ.

3.4.3 Τροποποιήσεις παρομοιώσεων

Οι παρομοιώσεις μπορούν να τροποποιηθούν με:

- αλλαγές: ειδικεύσεις – γενικεύσεις, διορθώσεις (π.χ. *δέν είναι ψηλός σάν θάμνος, είναι κοντός σάν θάμνος*; διόρθωση του πρώτου, ειρωνικού, όρου, ενώ στο *δέν είναι ψηλός σάν θάμνος, αλλά σάν κυπαρίσσι* έχουμε διόρθωση του δεύτερου όρου)·
- προσθήκες: προσδιορισμοί, φορτίσεις (π.χ. *είναι ψηλός σάν τί να σου πώ, σάν κυπαρίσσι*, πρβ. και αναζήτηση παρομοίωσης), π.χ. *έφυγε σάν λαγός, όταν τον κυνήγησα* (εξειδικευμένη περίπτωση)·

- έμμεσες εκφράσεις: *κάνει την πάπια* (το κάνει υποβάλλει την πάπια, ενώ *κάνει σάν την πάπια* αποτελεί κανονική παρομοίωση)· *μοιάζει με ταύρο* – *μοιάζει σάν ταύρος*· *δέν θα πάρει μέρος κατα τα φαινόμενα* (= όπως δείχνουν τα πράγματα)·
- απαντήσεις σε παρομοιώσεις, π.χ. —*Παίζει σάν μικρό παιδί* (παρομοίωση) —*Μα ει³ναι μικρό παιδί* (μεταφορά)·
- υποβολές παρομοιώσεων, π.χ. *μήν τρώς σάν χτήνος!* / *σάν ζωό!* (→ *φάε σάν άνθρωπος!*) – *φάε σάν άνθρωπος!* (υπονοείται: *τρώς σάν ζωό*)·
- παρομοιώσεις σε απηχητικές εκφορές, π.χ. —*Τρώει σάν λύκος*. —*Δέν τρώει σάν λύκος, πού το είδες;* —*Φέρεται σάν γουρούνι*. —*Δέ φέρεται σάν γουρούνι, είναι μιά συκοφαντία*.

3.5 Η φύση της παρομοίωσης

3.5.1 Παρομοίωση και σχήματα λόγου

Η παρομοίωση εντάσσεται στα σχήματα λόγου και συνήθως συνεξετάζεται με τη μεταφορά (πρβ. οτι μερικοί θεωρούν τη μεταφορά ως παρομοίωση χωρίς το *σάν*). Παρομοίωση και μεταφορά εμφανίζονται παράλληλα με άλλα σχήματα λόγου, π.χ. *έχει λαγού ποδάρι* (συνεκδοχή αλλά και μεταφορά), *διάβαζε Σολωμό* (μετωνυμία αλλά και μεταφορά), *έμεινε εκεί όχι λίγη ώρα* (λιτότητα και παρομοίωση, πρβ. *σάν λίγη ώρα*), *σάν κάστρο η κεφαλή του* (υπερβολή και παρομοίωση), *στο έμπα μπήκε σάν αϊτός στο έβγα σάν πετρίτης* (σχήμα εξ αντιθέτου και παρομοιώσεις). Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στη συνεξέταση παρομοιώσεων και μεταφορών με άλλα σχήματα λόγου και με γενικότερες κατηγορίες, όπως η κυριολεξία, το γένος και είδος (πρβ. *μήν έπαθε τίποτε;*; ευφημισμός αλλά και γένος, ενώ *χτύπησε, έπεσε, πληγώθηκε* κλπ.: είδη), στενότητα – πλάτος, φθορά – βελτίωση σημασίας.

Η λειτουργική διαφορά παρομοίωσης – μεταφοράς έγκειται στο ότι χρησιμοποιούνται αυτά αντί γλωσσικών σημείων που υπάρχουν ή δέν υπάρχουν (κάλυψη κενών του γλωσσικού συστήματος) και αντιστοιχούν με επίθετο – ουσιαστικό. Η παρομοίωση έχει ενδεικτική λειτουργία και η μεταφορά εικονική, κατα τη σημειωτική θεώρηση (βλ. 2), πρβ. *είναι πονηρός σάν (την) αλεπού* (= πάρε υπόψη σου την αλεπού για να καταλάβεις πόσο πονηρός είναι) – *είναι πονηρός αλεπού* (= είτε αλεπού πείς είτε Γιώργος / το όνομά του, είναι το ίδιο). Η μεταφορά είναι συμβολική αλληγορία και η παρομοίωση «διατυπωμένη» (formulated) αλληγορία (πρβ. κατα τον Richards [1936, 116]: «a process in which we perceive, think or feel about one thing in terms of another»). Η ποικιλία των γλωσσικών πραγματώσεων οδηγεί στην καταγραφή ποικίλων εκφράσεων, των οποίων πρέπει να αναζητηθεί η συστηματική διαφοροποίηση των λειτουργιών στο σύστημα της γλώσσας, πρβ. *σάν εμένα* – *σάν κι εμένα*: *κάνει την πάπια* – *κάνει σάν την πάπια*: *αυτός δέν είναι ποδοσφαιριστής είναι το κάτι άλλο (όπως και αν θέλουν να τον ονομάσουν)* – *αυτός είναι ποδοσφαιριστής, μα τί ποδοσφαιριστής / με τα όλα του / με πί κεφαλαίο* – *αυτός είναι ο³ ποδοσφαιριστής* – *αυτός κι αν είναι ποδοσφαιριστής* – *ποδοσφαιριστής είναι αυτός όχι ο Γ.* – *ποδοσφαιριστή θέλεις;*, *νά αυτός!* – *αυτός είναι ποδοσφαιριστής, το λέω και το ξαναλέω* κλπ.

Παρομοίωση και μεταφορά μπορούν να συνδυάζονται, με ποικίλα αποτελέσματα, π.χ. *μου κόλλησε* (μεταφορά) *σάν βεντούζα* (παρομοίωση), ενώ στο *μου κόλλησε* βε-

ντούζα έχουμε διπλή μεταφορά, του ήρθε σάν λουκούμι (ενώ στο του ήρθε λουκούμι το ρήμα εξασθενεί τη μεταφορά).

3.5.2 Η κυριολεξία – ακυριολεξία στην παρομοίωση και μεταφορά

Η εξέταση κυριολεξίας – ακυριολεξίας, παρομοίωσης και μεταφοράς δείχνει τις εξής δυνατότητες αλλαγών μεταξύ τους:

- κυριολεξία → μεταφορά, π.χ. *πένα* (‘φτερό’ → ‘όργανο γραφής’)
- μεταφορά → κυριολεξία, πρβ. νεκρές μεταφορές, π.χ. *αριβάρω* (‘καταπλέω’ → ‘έρχομαι, φτάνω απρόσκλητος’)
- παρομοίωση → μεταφορά, π.χ. *γλυκό σάν μέλι* → *γλυκό μέλι*
- μεταφορά → παρομοίωση, π.χ. *γλυκό ζάχαρη* → *γλυκό σάν ζάχαρη*
- κυριολεξία → παρομοίωση: κλίμακα δυνατών παρομοιώσεων
- ακυριολεξία → μεταφορά: κλίμακα δυνατών μεταφορών.

Η παρομοίωση αποτελεί μερική κατάργηση της κυριολεξίας, η μεταφορά είναι μερική κατάργηση της αυθαιρετότητας του γλωσσικού σημείου. Η παρομοίωση διακρίνει, η μεταφορά ταυτίζει. Η παρομοίωση είναι επιφανειακή θεώρηση και ανεπτυγμένη, επεκταμένη και διεσταλμένη ομοίωση, με επεξηγηματική ή παραδειγματική λειτουργία, ενώ η μεταφορά είναι συνεπτυγμένο βλέμμα σε βάθος, που κλονίζει την πραγματικότητα, εισάγοντας διαφορετικά αντικείμενα, πρβ. *ο παραμελημένος κήπος, σάν ζούγκλα γύρω απο το σπίτι – ο παραμελημένος κήπος, ζούγκλα γύρω απο το σπίτι*. Από τις καρτεσιανές αρετές της σαφήνειας και ακρίβειας η παρομοίωση στοχεύει στη σαφήνεια, η παρομοίωση χρησιμοποιεί την υποβολή (ποικίλα ερμηνεύματα).

3.5.3 Λειτουργικές διαφορές, κλίμακες και οργανώσεις

Η εξέταση των γλωσσικών δεικτών οδηγεί σε διακρίσεις μεταξύ:

1) *ως* – *σάν*: το *σάν* εισάγει παρομοίωση (πρβ. Τζάρτζανος 1946–1953, τ. 2), για πραγματική σχέση, κατάσταση, ιδιότητα ως αιτιολογία, ενώ το *ως* υπογραμμίζει την κυριολεξία (πρβ. Τζάρτζανος 1946–1953, 2, 251) «για μια πραγματική κατάσταση ή ιδιότητα», εισάγει κατηγορηματικό προσδιορισμό άλλου ουσιαστικού ή αντωνυμίας (άποψη εξέτασης, χρόνο, αιτία σχετικά με αυτό), π.χ. *εργάστηκε σάν διευθυντής μερικούς μήνες* (= χωρίς να είναι) – *εργάστηκε ως διευθυντής...* (= διορισμένος κλπ.), πρβ. *μου μιλάτε ως διευθυντής ή σάν διευθυντής;*, *πήρε μέρος σάν ειδικός, που δέν ήταν* (παρόμοιο, ανάλογο) – *πήρε μέρος ως ειδικός που ήταν* (μέλος συνόλου στοιχείων με όμοια χαρακτηριστικά, τα ατομικά όντα διαφέρουν αλλά εντάσσονται σε είδη και γένη), υπάρχει όμως η τάση να συγχέονται οι δύο λειτουργίες, π.χ. *φάε σάν άνθρωπος όχι σάν γουρούνι!* – **φάε ως άνθρωπος...!* Το *σάν* μπορεί να είναι (βλ. Τζάρτζανος, 1946–1953, 2, 243–245) και αιτιολογικό (π.χ. *σάν είδε πώς = αφού, επειδή*), υποθετικό (π.χ. *σάν θέλεις πήγαινε*), χρονικό (π.χ. *σάν πήγαν στη σπηλιά*), εναντιωματικό (π.χ. *σάν ντρεπόταν και λίγο*), πρβ. και τα *όπως* (διαφέρει όταν δηλώνει συμφωνία, τρόπο, τόπο, κατάσταση, απαρίθμηση, παραχώρηση), *σάμπως* (διαφέρει ως διστακτικό). Οι εκφορές του *σάν* και παρουσιάζουν κάποια αντίθεση με το απλό *σάν*, π.χ. *ψηλός σάν εσένα* (του ίδιου ύψους, τόσο ψηλός) – *ψηλός σάν κι εσένα* (που είσαι ψηλός), πρβ. *ψηλός όπως εσύ – ψηλός όπως κι εσύ, δέν υπάρχει άλλος σάν αυτόν – δέν υπάρχει άλλος σάν κι αυτόν* (που να

σταθεί δίπλα του), και κάποτε είναι αμφίβολες ή μή δυνατές, π.χ. ? *βραχνή φωνή σάν και της κίσσας*, *σάν και + όνομα / ρήμα, **σάν και κάποιος να του το είπε*, **σάν και δικό μας αρνί φαίνεται*, **σάν και όποιο πάρεις* (πρβ. αντίθετα *σάν όποιο και να πάρεις*) κλπ.

2) *σωστός* + όνομα, ουσιαστικό + *μονάχο*: μεγάλη προσέγγιση, αλλά όχι ταύτιση όπως στις μεταφορές, π.χ. *μιά ενέργεια σωστή κλεισιά* (= μπορείς να τη θεωρήσεις ως κλεισιά), *κρασί ξίδι μονάχο* (φρασεολογισμός = σχεδόν ξίδι), πρβ. και *πραγματικός / αληθινός / γνήσιος – κάλπικος / πλαστός / ψεύτικος / φανταστικός* κλπ.

3) αντίτυποι: αοριστία, π.χ. *το αύτωσε το αυτό, το τέτοιο, το θερμοσίφωνο*.

4) κατατάκτες (βλ. Σετάτος 1992).

Εξετάζοντας την παρομοίωση, τη μεταφορά κλπ. στην ΚΝΕ, παρατηρούμε τις εξής διακρίσεις:

- *άνθρωπος σάν μηχανή*: παρομοιαστής
- *άνθρωπος μηχανή²*: παρομοιαστής (πρβ. παρομοίωση)
- *μηχανή³ άνθρωπος*: εξισωτής (πρβ. μεταφορά)
- *άνθρωπος σωστή μηχανή / μηχανή σωστή*: προσεγγιστής, εκτιμητής· πρβ. και
- *δάκρυα βροχή*: ενισχυτής
- *μαθητής αληταρία*: εκτιμητής
- *ο άνθρωπος, αυτή η μηχανή*: επεξηγητής.

5) Κλίμακες

Οι παρομοιώσεις μπορούν να εμφανίσουν κλίμακες, με τη χρήση γλωσσικών στοιχείων (προσδιορισμών δεικτών παρομοίωσης) όπως: *ώς ένα βαθμό* → *πάνω κάτω* → *περίπου / σχεδόν τέτοιος* → *παρόμοιος* → *όμοιος* → *ολόιδιος / πανόμοιος* → *ο ίδιος τέτοιος* → *αντίστοιχος* → *ανάλογος* → *ομόλογος* κλπ.

3.5.4 Λογική οργάνωσης

Τα γλωσσικά στοιχεία που εξετάστηκαν παραπάνω θα μπορούσαν να συστηματοποιηθούν στα εξής λογικά τετράγωνα:

1) Ενδείκτες

(ταξινόμοι)

οι εργάτες, πέντε μηχανές (μεταφορά)

άνθρωποι σαν μηχανή (παρομοίωση)

X

(εκτιμητές)

άνθρωπος σωστή μηχανή

ο άνθρωπος, αυτή η μηχανή (επεξηγητές)
ο άνθρωπος ως μηχανή

2) Συγκριτές

(εξισωτές)

μηχανή³ άνθρωπος

άνθρωπος μηχανή (παρομοιαστής)

X

(χαρακτηριστές)

σωστή μηχανή άνθρωπος

α³ άνθρωπος όχι μηχανή (ενισχυτές)

3) Γενικές κατηγορίες εμποδίζει την είσοδο (κυριολεξία) ως φύλακας	X	σάν φύλακας (παρομοίωση)
(μεταφορά) κε ³ ρβερως		όπως ο Κέρβερως (διαφορά, ακυρολεξία)
4) Σημειολογικές κατηγορίες (μεταφορά) εικονικό σημείο	X	ενδεικτής (σάν, παρομοίωση)
(σωστός, συνειδητή αντικατάσταση) εικονικό σημείο		σύμβολο (αυθαίρετο σημείο)
5) Σημασιολογικές σχέσεις και σχήματα λόγου κυριολεξία	X	συνωνυμία
παρομοίωση		μεταφορά

3.5.5 Η γλωσσική φύση του σάν

Η φύση του σάν ως στοιχείου ενός γλωσσικού συστήματος αποτελεί πρόβλημα, εφόσον μπορεί να θεωρηθεί:

1) Πρόθεση

- ομοιότητες: σάν + αιτιατική, σάν + πρόταση·
- ανομοιότητες: προϋποθέτει πρώτο και δεύτερο όρο, μπορεί να λείπει (π.χ. *γλυκό, μέλι*, πρβ. μεταφορά, κατατάκτες), συνδυάζεται με πρόθεση (σάν + πρόθεση, π.χ. *σάν απο κούραση*, όχι όμως πρόθεση + σάν), συντάσσεται και με ονομαστική (π.χ. *μου φέρθηκε σάν εχθρός*).

2) Μόριο

- παρομοιαστικό: ενώ το *ως* είναι κυριολεκτικό·
- ενδεικτικό: ενώ η μεταφορά είναι εικονική, λειτουργεί ως σημείο αντικατάστασης, το *σωστός* + ουσιαστικό δηλώνει συνειδητή αντικατάσταση.

3) Ενδεικτικό γλωσσικό σημείο (πρβ. το σημείο →), π.χ. *γελά σάν χαζός* = πρβ. *πώς γελά ο χαζός, έτσι περίπου* (το πρόβλημα έγκειται στο αν το σάν ή το σάν χαζός αποτελεί ενδεικτικό σημείο: δείκτης παρομοίωσης – παρομοίωση με).

4) Επίρρημα (πρβ. Τζάρτζανος 1946–1953, 1, 152): αναφορικά παρομοιαστικό = *όπως, καθώς, όμοια με*, πρβ. —*Θα βρέξει πολύ*. —*Και σάν*; (= και με κάτι όπως αυτό, και σάν βρέξει;), αλλά και *τρέχει σάν...* (αμηχανία εύρεσης της κατάλληλης παρομοίωσης).

3.6 Σημειολογική εξέταση

Εκτός από τη γλωσσική παρομοίωση, η εξέταση των σημειωτικών συστημάτων αναγνωρίζει και άλλου παρομοιώσεις, όπως:

- μεταμφίεση, π.χ. μεταμφίεση κυνηγών σε ζώα για να πλησιάσουν το θήραμα, μάσκες κλπ., πρβ. *ντύθηκε (σάν) τσολιάς*·

- κινήσεις, στάσεις σώματος, κινηματικά σημεία (μορφασμοί κλπ.), πρβ. *στάθηκε έτσι: προσοχή* (όπως ο στρατιώτης, σε στάση προσοχής)·
- μιμήσεις ενεργειών προσώπων κλπ., πρβ. *κάνω τον τροχονόμο, το έπαιξε τροχονόμος κλπ.*·
- παιχνίδια παιδιών, π.χ. σπιτάκια κλπ.·
- προσποιήσεις, πρβ. *κάνει σαν να λιποθύμησε / κάνει τον λιπόθυμο*·
- σκηνοθεσία, ρόλοι, ηθοποιία (θέατρο κλπ.), πρβ. *έπαιξε τον Άμλετ*·
- ζωγραφική, πρβ. *άνθρωπος σαν πλατύ δέντρο*·
- εμβλήματα και σύμβολα, π.χ. σημαίες, θυρεοί κλπ.·
- σημεία ενδείκτες, π.χ. βέλος (→), δάχτυλο που δείχνει (πρβ. και *σαν αυτό* + κινηματικό σημείο δείξης)·
- σκίτσα, αφηρημένη τέχνη, μουσική, κινηματογράφος·
- απομμήσεις έργων τέχνης, μεταφράσεις.

4. Συμπεράσματα

Η μεταφορά και η παρομοίωση δέν αποτελούν απλώς ρητορικά σχήματα λόγου, αλλά βασικές και απαραίτητες όψεις της γλώσσας (πρβ. Richards 1936), τρόπους λειτουργίας της, που εξυπηρετούν ποικίλες ανάγκες: ονομαστικές, εκφραστικές (πραγματικότητα όπως τη βλέπουν ή τη φαντάζονται οι άνθρωποι, πρβ. ανεξαρτησία σκέψης και πλουτισμό αντιλήψεως του κόσμου, κατανόηση της φύσης της γλώσσας και του ανθρώπου), νοητικές (κατα τον W. Empson, επιτρέπουν την εμπάθυνση και τον εμπλουτισμό μίας έννοιας), με οικονομικό (σύνδεση, συσχέτιση) αλλά και δημιουργικά συνθετικό τρόπο (σύνθετο μήνυμα και μεγάλη ταχύτητα). Η μεταφορά είναι έμμεσο εικονικό σημείο της γλώσσας, η παρομοίωση ενδεικτικό, και στηρίζονται, όπως και άλλα είδη ρητορικών σχημάτων, στα ερμηνεύματα των ομιλητών, δηλαδή στη χρησιμοποίηση κάθε είδους εμπειριών.

Η αναγκαιότητα μεταφοράς και παρομοίωσης στηρίζεται στη βασική θέση που έχουν για τον *homo symbolicus* τα ερμηνεύματα (κυριολεξία = αντικείμενο αναφοράς – μεταφορά = αντικείμενο αναφοράς + άλλα στοιχεία, τα ερμηνεύοντα / ερμηνεύματα). Αυτά αποτελούν το πλαίσιο αλλά και τους συνδεδετικούς κρίκους των εμπειριών και απομνημονεύσεων, των γνώσεων (πληροφοριών) και φαντασιών του. Αν η σημασία (ο ορισμός κλπ.) αποτελεί κατά τον Ch. Peirce ένα άμεσο ερμηνεύμα, τα δυναμικά ερμηνεύοντα (πραγματικό αποτέλεσμα του σημείου στον δέκτη, κάθε προσωπική ερμηνεία στη δεδομένη κατάσταση) και τα τελικά (ολικό αποτέλεσμα του σημείου, μέγιστη προσωπική σημασία στη δεδομένη κατάσταση / περίσταση, με τις πιό απομακρυσμένες συνέπειές της) περιλαμβάνουν μεγαλύτερες ενότητες (πρβ. παραφράσεις, εγκυκλοπαιδικά άρθρα ως συγκεντρωμένη γνώση της επιστημονικής κοινότητας, λογοτεχνικά έργα ως οργανωμένα ή μή σύνολα, πολιτισμό και εφαρμογές του, αντιπροσωπευτικά έργα ανθρώπου κλπ.), αλλά και τις απειράριθμες και ποικίλες εμπειρίες που καθορίζουν ένα πρόσωπο και τον κόσμο του (εσωτερικές εμπειρίες, συναισθηματικές διαδικασίες κλπ.).

Μεταφορά και παρομοίωση αποτελούν σημεία σημείων και ανήκουν στα εικονικά και ενδεικτικά γλωσσικά σημεία αντίστοιχα. Το συμπέρασμα αυτό οδηγεί στο ερώτημα

τί αντιστοιχεί στα συμβολικά σημεία. Απο σημασιολογική και σημειολογική άποψη, εξετάζοντας τα σχήματα λόγου, παρατηρούμε ότι η μεταφορά παρουσιάζει επέκταση της σημασίας, ενώ περιορισμός και στένεμα της σημασίας παρουσιάζονται αλλού (πρβ. σχήμα κατεξοχήν, π.χ. η Πόλη = η Κωνσταντινούπολη, έμφαση, π.χ. το³ απορρυπαντικό = το κατεξοχήν, το μοναδικό), όπως και αξιολογική αλλαγή της σημασίας (επιδεινωση – βελτίωση της σημασίας, π.χ. δημιουργεί καταστάσεις = κακές καταστάσεις, είσαι μάγκας! = είσαι εξαιρετικός). Ως μεταφορές μπορούν να θεωρηθούν η συνεκδοχή (π.χ. έχει λαγού ποδάρι = γι' αυτό τρέχει γρήγορα), η μετωνυμία (π.χ. τον θέλει όλη η χώρα = όλοι οι κάτοικοί της, διαβάζει Σολωμό = τα έργα του), η υπερβολή (π.χ. το αίμα τρέχει ποτάμι = άφθονο όπως το νερό του ποταμού), η αλληγορία (π.χ. τ' άσπρισε τα γένια του ο Άι-Νικόλας = χιόνισε τη μέρα της γιορτής του). Η αντονομασία (παράγωγη λέξη αντί για πρωτότυπη, π.χ. τα Ελληνόπουλα = οι Έλληνες), η περίφραση (π.χ. ο γέρος του Μοριά = ο Κολοκοτρώνης) και η αντίφραση (με τα είδη της: λιτότητα, π.χ. πέρασε όχι λίγη ώρα = πέρασε αρκετή ώρα, ειρωνεία, π.χ. έξυπνος που είσαι! = τί κουτός που είσαι!, ευφημισμός, π.χ. γλυκάδι = ξίδι, προσωποποίηση, π.χ. όσο χιονίζουν τα βουνά Τούρκους μήν προσκυνάμε = όσο πέφτει χιόνι στα βουνά, πρβ. αξιολογική αλλαγή σημασίας) μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν στα συμβολικά σημεία γλωσσικών σημείων (πρβ. και συνωνυμία), όπως και τα παρατσούκλια (π.χ. ο Στασουναδείς = αυτός που λέει πολύ συχνά στάσου να δείς!), οι κατατάκτες (π.χ. πέντε κεφάλια πρόβατα = πέντε ατομικά πρόβατα, πρβ. το λόγιο πρόβατα πέντε τον αριθμό), τα παραθέματα (π.χ. ένας ψηλός κατέβα να φάμε, ένα σπίτι μπάτε σκύλοι αλέστε κι αλεστικά μή δώστε).

Μεταφορά και παρομοίωση αποτελούν γλωσσικά σημειωτικά μέσα για την έκφραση περιεχομένου και εντάσσονται έτσι σε έναν ευρύτερο κύκλο, όπου ανήκουν και τα εξής: συνώνυμα – αντώνυμα (αντίθετα – αντιφατικά, κλίμακες, πρβ. επίπεδα της γλώσσας), αντίτυποι, κατατάκτες, σχήματα λόγου (αναδίπλωση, ομοιοτέλετο, διπλότητα / ταυτολογία, στένεμα σημασίας / κατεξοχήν, φθορά, αντίφραση: λιτότητα – ειρωνεία – ευφημισμός κλπ.), παραφράσεις, περιφράσεις, ισοδυναμίες, διαιρέσεις γένους – είδους κλπ., σιωπή – κενά – αποσιωπήσεις, φρασεολογικές ενότητες (ιδιωτισμοί, παροιμιακές φράσεις κλπ.), υποβολή βιωμάτων και συναισθηματικών καταστάσεων (πρβ. λογοτεχνικά μέσα κλπ.), ορισμοί, ηχομίμηση, παρήχηση. Τα μέσα αυτά χρησιμοποιούνται, όταν δέν υπάρχουν στο γλωσσικό σύστημα συμβολικά σημεία για τις συγκεκριμένες χρήσεις (αποτελούν έμμεσα σημεία), π.χ. ένα δέντρο σάν κυπαρίσι (= μοιάζει με κυπαρίσι), ένας άνθρωπος σάν κυπαρίσι (= κοίταξε ένα λεπτό κυπαρίσι και θα καταλάβεις τί θέλω να πώ), ένας άνθρωπος κυπαρίσι (= πολύ ψηλός, ορθοτενής και σοβαρός), δηλαδή το κυπαρίσι ως ερμήνευμα επιστρατεύεται για να δηλωθεί η ιδιαίτερη εντύπωση που προκαλεί ο άνθρωπος αυτός, πρβ. και στέκονταν κυπαρίσι³σι απο πάνω του (= θύμιζε κυπαρίσι δίπλα σε τάφο κλπ.), πρβ. και ένα φύλλο χαρτιού σάν αυτό + δείξη, με κινηματικό σημείο ή παρουσίαση / προσαγωγή / προσφορά χαρτιού (ο ομιλητής καλεί τον δέκτη να δεί και να ανακαλέσει παρόμοια ερμηνεύματα απο τη μνήμη του) – ένα φύλλο χαρτιού μετα³ξι (ο ομιλητής καλεί τον δέκτη να ανακαλέσει απο τη μνήμη του αισθήματα αφής μεταξιού) κλπ.

Κυριολεξία, μεταφορά και παρομοίωση μπορούν να συνδυαστούν, π.χ. τη φυλάει σάν Κέρβερος / Κε³ρβερος (για μιά γυναίκα, κυριολεξία + παρομοίωση / μεταφορά),

έφτασε το Μαγιάπριλό μου, σάν την άνοιξη! (όταν λέγεται για μιά γυναίκα), ήρθε θυελλώδης σάν τυφώνας (παρομοίωση μεταφοράς), ήρθε σάν τη θύελλα / λαίλαπα (μεταφορά παρομοίωσης), όρμησε στη μάχη σάν τον Λεωνίδα – όρμησε στη φωτιά – όρμησε σάν Σπαρτιάτης στη φωτιά κλπ. Η προέλευση των μεταφορών και παρομοιώσεων είναι ποικίλη, πρβ. *φώς μου!* – *μανούλα μου!* – *ψυχή μου!* – *άγγελέ μου!* – *χρυσό μου!* κλπ. (πρβ. συνώνυμα, προτιμήσεις και επιλογές ομιλητών), *σάν τα χιόνια!* (= αραιότατα, πρβ. *σάν κομήτης*) αλλά *σάν το κύρο το νερό* (= ωραιότατη) κλπ.

Η κυριολεκτική χρήση (αυθαίρετα σύμβολα) καθιερώνεται απο το πολιτισμικό σύστημα, η μή κυριολεκτική (μεταφορές = εικονικά σημεία, παρομοιώσεις = ενδείκτες) ερμηνεύεται απο το περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

- Adank, H. 1939. *Essai sur les fondements psychologiques et linguistiques de la métaphore affective*. Διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Γενεύης.
- Ardener, E. 1971. *Social Anthropology and Language*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Tavistock.
- Arnold, H. L. & V. Sinemus (επιμ.). 1973. *Grundzüge der Literatur – und Sprachwissenschaft*. Μόναχο: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Baym, M. 1961. «The Present State of the Study of Metaphor», *Books Abroad* 35 (3), 215–219.
- Beardsley, M. C. 1989. *Ιστορία των αισθητικών θεωριών. Από την κλασική αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: Νεφέλη.
- Bense, M. 1969. *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik. Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek: Rowohlt.
- БЭСЯ = Большой Энциклопедический Словарь Языкознание. 1998. Μόσχα: Большая Российская Энциклопедия.
- Bickerton, D. 1969. «Prolegomena to a Linguistic Theory of Metaphor», *Foundation of Language* 5 (1), 34–52.
- Biese, A. 1893. *Die Philosophie des Metaphorischen*. Αμβούργο & Λειψία: L. Voss.
- Black, M. 1962. *Models and Metaphors. Studies in Language and Philosophy*. Νέα Υόρκη: Cornell University Press.
- . 1979. «More about Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 19–45.
- Blumenberg, H. 1960. «Paradigmen zu einer Metaphorologie», *Archiv für Begriffsgeschichte* 6, 7–142.
- Booth, W. C. 1979. «Metaphor as Rhetoric: The Problem of Evaluation», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press, 47–70.
- Boyd, R. 1979. «Metaphor and Theory Change: What is ‘Metaphor’ a Metaphor for?», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 356–408.
- Braak, I. (επιμ.). 1966. *Poetik in Stichworten. Literaturwissenschaftliche Grundbegriffe. Eine Einführung*. Βιέννη: Hirt.
- Brereton, G. 1973. *An Introduction to the French Poets. Villon to the Present Days*. Λονδίνο: Methuen.
- Brooke-Rose, Ch. 1965. *A Grammar of Metaphor*. Λονδίνο: Secker & Warburg.
- Bussmann, H. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Στουτγκάρδη: Kröner.
- Charaudeau, P. & D. Maingueneau. 2002. *Dictionnaire d'analyse du discours*. Παρίσι: Seuil.
- Cherdantseva, T. Z. 1988. «Metafora i simbol vo frazeologicheskikh yedinitakh», στο V. G. Gak, V. Teliya κ.ά. (επιμ.), *Metafora v yazyke i tekste*. Μόσχα: Nauka, 78–92.
- Clark, H. H. & E. V. Clark. 1977. *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics*. Νέα Υόρκη: Harcourt Brace Jovanovich.

- Cohen, L. J. 1979. «The Semantics of Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 64–77.
- Cooper, D. E. 1986. *Metaphor*. Οξφόρδη: Blackwell.
- Coseriu, E. 1991. «La creación metafórica en el lenguaje», στο E. Coseriu, *El hombre y su lenguaje: estudios de teoría y metodología lingüística*. Μαδρίτη: Gredos, 66–102.
- Δημητρακοπούλου, Ι. & Α. Μόζερ. 1990. «Προκαταρκτικές σκέψεις για τη μεταφορά», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 10, 461–476.
- Davidson, D. 1978. «What Metaphors Mean», *Critical Enquiry* 5, 31–47.
- . 1979. «What Metaphors Mean», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press, 29–46.
- DeBernardi, J. 1994. «Social Aspects of Language Use», στο T. Ingold (επιμ.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 861–890.
- De Man, P. 1979. «The Epistemology of Metaphor», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press, 11–28.
- Dewitt, Ph. E. 1994. «How Mac changed the World». Στο διαδίκτυο: [<https://time.com/archive/6724648/how-mac-changed-the-world>].
- Diller, A.-M. 1991. «Cohérence métaphorique, action verbale et action mentale en français», *Communications* 53, 209–228.
- Dupriez, B. 1984. *Gradus: Les procédés littéraires*. Παρίσι: 10/18.
- Eco, U. 1986. «Metaphor», στο Th. A. Sebeok (επιμ.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. Βερολίνο, Νέα Υόρκη & Άμστερνταμ: Gruyter, 534–543.
- . 1993. *Τα όρια της ερμηνείας*. Μτφρ. Μ. Κονδύλη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Edeline, F. 1986. «Metaphor», στο Th. A. Sebeok (επιμ.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. Βερολίνο, Νέα Υόρκη & Άμστερνταμ: Gruyter, 549.
- Fogelin, R. 1989. *Figuratively Speaking*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Foster LeCron, M. 1994. «Symbolism: the Foundation of Culture», στο T. Ingold (επιμ.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 366–395.
- Fowler, R. (επιμ.). 1973. *Dictionary of Modern Critical Terms*. Λονδίνο: Routledge.
- Fraser, B. 1979. «The Interpretation of Novel Metaphors», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 178–185.
- Frye, N. 1969. *Anatomia della critica*. Τορίνο: Einaudi.
- Gak, V. G. 1988. «Metafora: universal'noje i spetsifičeskoje», στο V. G. Gak, V. Teliya κ.ά. (επιμ.), *Metafora v yazyke i tekste*. Μόσχα: Nauka, 11–25.
- Gardner, H. & E. Winner. 1979. «The Development of Metaphoric Competence: Implications for Humanistic Disciplines», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: University of Chicago Press, 121–140.
- Genette, G. 1969. *Figures III*. Παρίσι: Seuil.
- Greene, R. κ.ά. (επιμ.). 2012. *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 4η έκδ. Princeton: Princeton University Press.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Παρίσι: Larousse.
- Groupe μ. 1970. *Rhétorique générale*. Παρίσι: Larousse.
- . 1990. *Rhétorique de la poésie*. Παρίσι: Seuil.
- Havercamp, A. 1983. «Bibliographie zur Theorie der Metapher», στο A. Havercamp (επιμ.), *Theorie der Metapher*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 455–492.
- Hawkes, T. 1978. *Μεταφορά. Η γλώσσα της κριτικής*. Μτφρ. Γ.-Ν. Πεντζίκης. Αθήνα: Ερμής.
- Henle, P. 1958. *Language, Thought and Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Henry, A. 1971. *Métonymie et métaphore*. Παρίσι: Klincksieck.

- Ingold, T. (επιμ.). 1994. *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge.
- Jackendorff, R. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Jakobson, R. 1960. «Closing Statement: Linguistics and Poetics», στο Th. A. Sebeok (επιμ.), *Style in Language*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Kassel, R. (επιμ.). 1965. *Aristotelis. De Arte Poetica Liber* [Oxford Classical Texts]. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Katz, J. J. & J. A. Fodor. 1963. «The Structure of a Semantic Theory», *Language* 39, 170–210.
- Kittay, E. F. 1987. *Metaphor, its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Λονδίνο: Clarendon Press.
- Knights, L. C. & B. Cottle (επιμ.). 1960. *Metaphor and Symbol*. Λονδίνο: Butterworths Scientific Publications.
- Konrad, H. 1958. *Étude sur la métaphore*. Παρίσι: Vrin.
- Kuhn, T. S. 1979. «Metaphor in Science», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 409–419.
- Lakoff, G. 1992. «The Contemporary Theory of Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*, 2η έκδ. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 202–251.
- Lakoff, G. & M. Johnson. 1981. *Metaphors We Live By*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Leach, E. 1976. *Culture and Communication*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Le Guern, M. 1973. *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*. Παρίσι: Larousse.
- Leibniz, G. W. 1923. «Nova Methodus», στο G. W. Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe. Reihe VI: Philosophische Schriften. 1er Band 1663–1672*. Βερολίνο: Akademie Verlag.
- Levin, S. R. 1979. «Literary Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 124–135.
- . 1992. «Language, Concepts, and Words. Three Domains of Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*, 2η έκδ. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 112–123.
- Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Lewandowski, T. 1994. *Linguistisches Wörterbuch*, τ. 2. Χαϊδελβέργη & Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Lodge, D. 1977. *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature*. Νέα Υόρκη: Cornell University Press.
- Mandel'shtam, O. E. [1921] 1975. «Osip Mandelstam: The Word and Culture», *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, νέα σειρά 2 (4), 527–532.
- Mann, Th. 1974. «Freud und die Zukunft», στο Th. Mann, *Gesammelte Werke in dreizehn Bänden. Band 9: Reden und Aufsätze. Teil 1*. Φρανκφούρτη: Fischer, 478–501.
- Μαρμαρίδου, Σ. 1998. «Η 'γλώσσα' του χρήματος. Νοητική δομή και κοινωνική υπόσταση του χρηματιστηριακού λόγου», εφημ. *Το ΒΗΜΑ της Κυριακής* (12 Απριλίου 1998).
- Martin, W. 2012. «Metaphor», στο R. Greene κ.ά. (επιμ.), *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 4η έκδ. Princeton: Princeton University Press, 863–870.
- Meier, H. 1963. *Die Metapher*. Winterthur: Keller.
- Miller, C. 1979. «Images and Models, Similes and Metaphors», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 202–252.
- Molino, J. (επιμ.). 1979. *La métaphore*, στο *Langages* 54.
- Morgan, J. L. 1979. «Observations on the Pragmatics of Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 136–149.
- Morin, E. 1979. *Le Paradigme perdu: La nature humaine*. Παρίσι: Seuil.
- Niclas, U. 1986. «Metaphor», στο Th. A. Sebeok (επιμ.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Tome I: A-M*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Gruyter, 543–549.
- Noppen van, J. P., S. de Knop & R. Jongen. 1985. *Metaphor. A Bibliography of post-1970 Publications*. Άμστερνταμ & Φιλαδέλφεια: Benjamins.

- Nooij, J. J. A. 1976. *A Study of Metaphor*. Άμστερνταμ & Νέα Υόρκη: North Holland.
- Orarina, E. O. 1988. «Kontseptual'naja metafora», στο V. G. Gak, V. Teliya κ.ά. (επιμ.), *Metafora vazyke i tekste*. Μόσχα: Nauka, 65–77.
- Ortony, A. (επιμ.). 1979. *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Παλαμάς, Κ. 1972. «Η ποιητική μου: Το μάθημα του καθηγητή», στο *Κωστή Παλαμά Άπαντα*, τ. 10. Αθήνα: Μπίρης.
- Παλασπούρου, Χρ. 1998. *Κινηματική γλώσσα και καθολική γλωσσική θεωρία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Partridge, E. 1973. *Usage and Abusage. A Guide to Good English*. Λονδίνο: Book Club Associates.
- Paul, H. 1966. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer.
- Petrie, H. G. 1979. «Metaphor and Learning», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 438–461.
- Pylshyn, Z. W. 1979. «Metaphorical Imprecision and the ‘Top–Down’ Research Strategy», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 420–437.
- Quine, W. V. 1979. «A Postscript on Metaphor», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press, 159–161.
- Reboul, A. & I. Meschler. 1998. *La pragmatique aujourd’hui*. Παρίσι: Seuil.
- Richards, I. A. 1936. *The Philosophy of Rhetoric*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Ricœur, P. 1975. *La métaphore vive*. Παρίσι: Seuil.
- Ross, W. D. (επιμ.). 1964. *Aristotelis. Ars Rhetorica* [Oxford Classical Texts]. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Rumelhart, D. E. 1979. «Some Problems with the Notion of Literal Meaning», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 78–91.
- Sacks, Sh. (επιμ.). 1979. *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press.
- Sadock, J. M. 1979. «Figurative Speech and Linguistics», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 46–63.
- Schön, D. A. 1979. «Generative Metaphor. A Perspective on Problem-Setting in Social Policy», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 254–283.
- Searle, J. R. 1979. «Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 92–123.
- Sebeok, Th. A. (επιμ.). 1960. *Style in Language*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- . (επιμ.). 1986. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Tome I: A–M*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Gruyter.
- Σετάτος, Μ. 1992. «Συσχετιστές, τελεστές και ενδείκτες της κοινής νεοελληνικής», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 13, 351–370.
- . 2024. «Το ερμηνεύον ή ερμήνευμα», στον παρόντα τόμο: Μ. Σετάτος, *Μελέτες για τη γλώσσα και τα σημεία Ι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη], 313–341.
- Σεφέρης, Γ. 1973. *Μέρες του 1945–1951*. Αθήνα: Ίκαρος.
- . 1974. *Δοκιμές, τ. Β'*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Shibles, W. A. 1971. *Metaphor: an Annotated Bibliography and History*. Wisconsin: The Language Press.
- Sternberg, R. J., R. Tourangeau & G. Nigro. 1979. «Metaphor, Induction and Social Policy: The Convergence of Macroscopic and Microscopic Views», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 325–355.
- Sticht, Th. 1979. «Educational Uses of Metaphor», στο A. Ortony (επιμ.), *Metaphor and Thought*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 474–485.

- Suhamy, H., 1981. *Les figures du style*. Παρίσι: P.U.F.
- Swanson, Don R. 1979. «Towards a Psychology of Metaphor», στο Sh. Sacks (επιμ.), *On Metaphor*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press, 161–163.
- Thöming, J. C. 1973. «Bildlichkeit», στο H. L. Arnold & V. Sinemus (επιμ.), *Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft. Bd.1: Literaturwissenschaft*. Μόναχο: Deutscher Taschenbuch Verlag, 187–200.
- Τζάρτζανος, Α. 1946–1953. *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, 2 τ. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Τριανταφυλλίδης, Γ. Αρχιμ. 1987. *Σύστημα ελληνικών νευμάτων*. Θεσσαλονίκη.
- . 1997. *Ο λόγος των νευμάτων*. Θεσσαλονίκη: Σωματείο «Οι φίλοι των κωφαλάλων Θεσσαλονίκης».
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1947. *Παροιμιακές φράσεις από την ιστορία και τη λογοτεχνία*. Αθήνα.
- . 1975α. *Λεξιλογικές ασκήσεις για τη μέση παιδεία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].
- . 1975β. *Λεξιλογικές ασκήσεις για την 5η και την 6η δημοτικού*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].
- . 1995. *Τα οικογενειακά μας ονόματα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη].
- Vaihinger, H. 1922. *Philosophie des Als Ob*. Λειψία: Felix Meiner.
- Volf, E. M. 1988. «Metafora i otsenka», στο V. G. Gak, V. Teliya κ.ά. (επιμ.), *Metafora v yazyke i tekste*. Μόσχα: Nauka, 52–64.
- Way, E. C. 1991. *Knowledge, Representation and Metaphor*. Dordrecht: Kluwer.
- Weiner, J. F. 1994. «Myth and Metaphor», στο T. Ingold (επιμ.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 591–612.
- Weinrich, H. 1967. «Semantik der Metapher», *Folia Linguistica* 1, 3–17.
- Wellek, R. & A. Warren. 1963. *Theory of Literature*. Harmondsworth: Penguin.
- Wheelwright, Ph. 1962. *Metaphor and Reality*. Bloomington: Indiana University Press.
- Wilkins, A. S. (επιμ.). 1963. *M. Tulli Ciceronis Rhetorica* [Oxford Classical Texts]. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Yurkievich, S. 1988. *Littérature latino-américaine: traces et trajets*. Παρίσι: Gallimard.

